

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Çap için deyil

HƏVVA ABDULLAYEVA, İRADƏ ƏFƏNDİYEVƏ,
MƏLAHƏT ƏLƏSGƏROVA

AZƏRBAYCAN DİLİ 8

Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili)
fənni üzrə dərslik

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
kovsershriyyat@gmail.com və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“KÖVSƏR”
NƏŞRİYYATI
BAKİ — 2017

MÜNDƏRİCAT

§1. Vətənim	5	§33. Ağabəyim ağa (II hissə)	86
§2. Milli ordu quruculuğunda	6	§34. İstedadlı şairə, xeyriyyəçi qadın (I hissə)	88
§3. Səməd bəy Mehmandarov Birinci Dünya müharibəsində	9	§35. Xurşidbanu Natəvan (II hissə)... ..	91
§4. Əlvida, Lənkəran torpağı	13	§36. Atəşgah Aleksandr Dümanın gözü ilə	94
§5. Yadigar qalan innab ağacı	15	§37. Azərbaycan torpağı	97
§6. Partizan Daşdəmirov (I hissə)	19	§38. Ərik ağacı	98
§7. Partizan Daşdəmirov (II hissə) ...	21	§39. Novruz beynəlxalq bayramdır..	101
§8. Mübarizi olan millət	24	§40. Oğul qazancı	104
§9. Arxadan güllə atmaq kişilik sayılmır	27	§41. Gülbəsləyən qız	107
§10. Şərq şeirinin gəncəli ilahəsi	29	§42. Mükafat	109
§11. “Kəlilə və Dimnə”nin yaranması	32	§43. Mən sənə qul olacağam, ana! ..	111
§12. Qızıl it	34	§44. Ölkəm	115
§13. Dahi müfəkkir	37	§45. Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməsi (I hissə)	116
§14. Bərdənin tərfi	39	§46. Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməsi (II hissə)	118
§15. Çinar və taxta parçası	41	§47. Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməsi (III hissə)	121
§16. Üsyankar şair	44	§48. Təbriz sənətkarları	124
§17. Nəsimi	47	§49. Qara Qarayevin ölməz irsi	127
§18. Qurban bayramı	49	§50. Səxavət	129
§19. Ağıllı sövdəgər	52	§51. Rəngkarın son sərgisi	131
§20. Kim haqlıdır?	54	§52. Balaca balıqçı	134
§21. Şah İsmayıl (I hissə)	57	§53. Hələ bu harasıdır?!	137
§22. Şah İsmayıl (II hissə)	59	§54. Sonrakı peşmançılıq fayda verməz	139
§23. Qızıldan qiymətli bitki	61	§55. Birliyin gücü (I hissə)	142
§24. Ən varlı məmləkət (I hissə)	64	§56. Birliyin gücü (II hissə)	145
§25. Ən varlı məmləkət (II hissə)	66	§57. Azərbaycan oğluyam	147
§26. Məhəmməd Füzuli	69	§58. Əsrin Heydər tarixi	149
§27. Dənizdə fırtına (I hissə)	71	§59. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti..	151
§28. Dənizdə fırtına (II hissə)	73	§60. Baharın son ayı	153
§29. Dərsə gecikən uşaqlar (I hissə)..	75		
§30. Dərsə gecikən uşaqlar (II hissə)..	78		
§31. Tariximizi yazan qadın	81		
§32. Ağabəyim ağa (I hissə)	84		

Dərslərdə istifadə olunmuş şərti işarələr:

- * – mətndə üzərində müəyyən işlər aparılması nəzərdə tutulmuş söz, ifadə və ya cümlələr fərqləndirir;
- .. – çalışmaların mətnində buraxılmış hərf və ya şəkilçinin yerində işlədilir;
- ... – cümlələrdə buraxılmış hissənin əvəzinə işlədilir;
- – çalışmaların mətnində buraxılmış sözlərin yerində işlənir;
- Qara rəng (məs.: **mehriban**) – mətndə kontekstə uyğun mənalарının izahı nəzərdə tutulmuş söz, ifadə və söz birləşmələrini fərqləndirir;
- ❖ – çalışmalara aid əlavə tapşırıqları fərqləndirir;
- – mətn və çalışmalarda buraxılmış sözlərin yerində işlədilir.

BEŞİKDƏN QƏBİR EVİNƏDƏK ELM ÖYRƏNİN

HZ. MƏHƏMMƏD (S.Ə.S)

§ 1. VƏTƏNİM

Mən sənin torpağından*
Boy atmışam, Vətənim...
Dirçəlmişəm, qalxmışam,
Dənli sünbül olmuşam.
Eşqini ürəyimdə
Yaşatmışam, Vətənim.
Min nəğməli, min sözlü
Coşqun könül olmuşam.
Mən səndən* öyrənmişəm

Eşqi də, nifrəti də.
İnsana, təbiətə
Sonsuz məhəbbəti də...
Bir gün sinəmdə əgər,
Çırpınmasa bu ürək,
Torpağın altı belə
Sənin böyük eşqinlə
Həmişə döyünəcək...

Nigar Rəfibəyli

SÖZLÜK

dirçəlmək – оживать

çırpınmaq – биться, трепетать

dənli – зерновой

sonsuz – burada: бесконечный

SÖZ EHTİYATI

boy atmaq – расти, подниматься, подрастать

1) Şeirdəki əsas ideyanı müəyyənləşdirin və şairin fikirlərinə münasibətinizi bildirin.

2) Necə düşünürsünüz,

“Eşqini ürəyimdə

Yaşatmışam, Vətənim.

Min nəğməli, min sözlü

Coşqun könül olmuşam” – misraları ilə şair nə demək istəmişdir?

3) Şairin Vətəninə sonsuz məhəbbəti hansı misralarda daha qabarıq ifadə olunub? Həmin misraları seçib oxuyun və münasibətinizi bildirin.

4) Aşağıda verilmiş misraları şeirin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Mən sənın torpağından 2) Min nəğməli, min sözlü 3) Dirçəlmişəm, qalxmışam 4) Bir gün sinəmdə əgər 5) Mən səndən öyrənmişəm 6) Eşqini ürəyimdə 7) Torpağın altı belə

* Necə bilirsiniz, tamamladığınız misralar şeirdəki ardıcılığa uyğun gəlirmi? Fikrinizi əsaslandırın və müvafiq ardıcılığı bərpa edin.

5 Şeirdə feillərdən biri xəbər şəklində işlənmemişdir. Həmin feili tapıb hansı formada işləndiyini müəyyənləşdirin. Sonra isə şeirdəki digər feillərin hansı zamanda və şəxsdə işləndiyini söyləyin.

6 Şeirdə işlənmiş sifətləri tapıb səsləndirən və hər birini cümlədə işlədin.

7 Necə bilirsiniz, şeirdə hansı köməkçi nitq hissələri işlənmişdir? Onları tapıb səsləndirən və fikrinizi əsaslandırın.

A) qoşma, bağlayıcı, modal söz

B) nida, qoşma, bağlayıcı

C) modal söz, nida, bağlayıcı

D) qoşma, bağlayıcı, ədat

E) bütün köməkçi nitq hissələri

8 Şeirdə işlənmiş isimləri seçib müvafiq sütunlarda yazın.

adlıq yiyəlik yönüklük təsirlik yerlik çıxışlıq

9 Şeirdə mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənmiş isimləri tapıb aid olduğu sözlərlə birlikdə köçürün, hansı şəxsə aid mənsubluq bildirdiyini qarşısında qeyd edin.

10 Vətən mövzusunda bildiyiniz atalar sözlərini dəftərinizə yazın.

11 Vətən mövzusunda əzbər bildiyiniz şeirləri, bildiyiniz atalar sözlərini, oxuduğunuz hekayələri yadınıza salıb “Elim, günüm, obam sənsən”, yaxud “Od ürəkli, od nəfəsli diyarım” başlıqlı inşa yazın.

Bizim keçmişdə başqa xalqların qibtə etmələrinə layiq böyüklərimiz olub... həmin böyükləri müasirlərimizə, gənclərimizə yaxşı tanıtmalıyıq. Keçmiş məhəbbət gələcəyə xidmətdir.
prof. Əkrəm Cəfər

§ 2. MİLLİ ORDU QURUCULUĞUNDA

Əlli ildən çox nizami orduda **qüsursuz** xidmət edən Əliağa Şıxlinski **həmişə** birincilər sırasında olmuşdur. O, dörd **müharibənin** şahidi, **üçünün iştirakçısı** olub: 1904-1905-ci illərdə Port-Artur, 1914-cü il Cahan Müharibəsində, 1918-ci ildə isə torpaqlarımızın **bütövlüyü** uğrunda daşnak Ermənistanına qarşı **döyüşüb**. Böyük Vətən müharibəsinin şahidi olan qoca general yenə də fəaliyyətini* dayandırmamışdı. O, «Xatirələrim» kimi qiymətli hərbi memuarını diktə edib yazdırmışdır. Bu, Azərbaycan **hərb tarixində ilk** və **yeganə** hərbi memuardır. Hərb elminin inqilabdan əvvəl və inqilabdan sonrakı dövrlərlə məşğul olan elə bir alimi yoxdur ki, bir qiymətli mənbə kimi ondan istifadə etməsin.

1918-ci ilin oktyabrında general Əliağa Şıxlinski Gəncədə yeni yaratdığı Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun əsgərləri qarşısında çıxış edərək demişdir:

Görkəmli sərkərdə Əliağa Şıxlinski xalqımız üçün ən böyük xidmətlərindən biri də 1917-ci ilin noyabrında olmuşdur. Həmin ayın 15-də Qafqaza qayıdan Şıxlinski ilk dəfə Tiflisdə azərbaycanlılardan ibarət **milli** korpus

yaratmışdı. Bununla da o, Milli Azərbaycan Ordusunun **təməl daşını** qoymuşdu. Bu **barədə** general «Xatirələrim» hərbi memuarında daha **dəqiq** məlumat verir: “Tiflisə qayıtdıqda **müvəqqəti** olaraq mənə korpus komandanlığı **həvalə olunduğu** barədə əmri oxudum. Xalqımın baş verə biləcək **xarici** təzyiqlərdən və daxili qarışıqlıqlardan* özünü qorumasına xidmət etmək **arzusu** ilə korpus təşkil etməyi **qət etdim** və Tiflisdə öz qərargahımı düzəltməyə başladım...

Dekabrın 31-də mən öz qərargahımın ilk heyətilə Gəncəyə getdim ki, orada **hissələrin** təşkil edilməsilə məşğul olum. Korpus hissələrinin təşkilində böyük* **əngəllərə** rast gəlirdik”.

“Azərbaycanlılar birdəfəlik bilməlidirlər ki, **doğma** ordu əsla tənəlxana deyil və onun mövcudluğu* hər hansı bir azərbaycanlının **maddi rifahını** daha da **yaxşılaşdırmaq*** üçün yaranmayıb. Ordu xalqın istinadgahıdır – bura xalqın **ləyaqətli*** oğulları gəlməlidir”.

General Əliağa Şıxlinski bu vətənpərvər çıxışını Gəncədə praporşiklər məktəbinin birinci buraxılışı münasibətilə söyləmişdir. Bu şənlikdə* Qafqaz İslam Ordusunun baş komandanı Nuru Paşa, atası Hacı Əhməd, xalq təhsili naziri Nəsim bəy Usubbəyov, daxili işlər nazirinin vəkili Mehdi bəy Hacınski, sosial-təminat naziri Musa bəy Rəfibəyov, Gəncə qubernatoru general İbrahim ağa Vəkilov və başqa dövlət xadimləri iştirak edirdilər.

1918-20-ci illərdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin **təşkilində** Əliağa Şıxlinskının müstəsna rolu olmuşdur. Doğma xalqının nizami ordusunu yaratmaq istəyan general uzun illik hərbi təcrübəsindən gecə-gündüz istifadə edirdi.

Şəmistan Nəzirinin “Cümhuriyyət generalları” kitabından

SÖZLÜK

əngəl – препятствие
qərargah – штаб
təzyiq – давление
mənbə – источник
sərkərdə – полководец
diktə etmək – диктовать

qarışıqlıq – беспорядок
mövcudluq – существование
müstəsna – исключительный
qüsursuz – безукоризненный
memuar – воспоминания, мемуары
nizami – упорядочный, организованный

SÖZ EHTİYATI

əlahiddə korpus – отдельный корпус
təməl daşını qoymaq – заложить основу
sosial-təminat – социальное обеспечение
maddi rifah – материальное благополучие

istinadgah – опора
həvalə olunmaq – поручить
qət etmək – burada: решить

1 Mətni oxuyun və suallara cavab verin.

1) Əliağa Şıxlinski hansı müharibənin iştirakçısı olub?

2) Görkəmli sərkərdə neçə müharibənin şahidi olmuşdu?

3) “Xatirələrim” memuarını general nə zaman diktə edib yazdırmışdır?

4) “Xatirələrim” memuarının əhəmiyyəti nə ilə müəyyənləşir?
5) Tiflisdə azərbaycanlılardan ibarət milli korpusu Əliağa Şıxlinski nə zaman yaratmışdı?

6) General Əliağa Şıxlinski nə üçün milli korpus yaratmağı qəet etdi?

7) Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun əsgərləri qarşısındakı çıxışında Şıxlinski nə demişdir?

2 Oxuduğunuz mətndə məntiqi ardıcılığın pozulması faktı ilə qarşılaşdınız mı? Fikrinizi konkret faktla əsaslandırın.

3 Hissələr arasında əlaqələri gözləməklə oxuduğunuz mətnin məzmununu qısaca danışın.

4 Mətnə işlənmiş miqdar və sıra saylarını seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

5 Mətnə işlənmiş sıra saylarını seçib sözlə yazın.

6 Mətnin sonuncu abzasında bir neçə sözdə ahəng qanunu pozulmuşdur. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

7 Mətnə vacib şəkildə işlənmiş feilləri tapıb səsləndirin və həmin feilləri şəxslər üzrə dəyişin.

8 Mətnin birinci abzasında bir-biri ilə əlaqələnən sözləri seçib birləşmə şəkildə yazın.

Köməkçi: əlli il, nizami ordu, qüsursuz xidmət ...

9 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və hər birinin qarşısında antonimini yazın. Sonra sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

10 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edərək cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun.

11 Mətnə 10 düzəltmə söz seçib dəftərinizə yazın və hər birinin qarşısında sualını qeyd edin.

❖ Seçdiyiniz düzəltmə sözlərin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini müəyyənləşdirin.

12 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə “o”, “bu” əvəzliliklərindən sonra vergül işarəsinin işlədilməsinin zəruri olduğunu əsaslandırın.

13 Sözlərdən cümlələr düzəldib yazın və cümlələrin sonunda müvafiq dürgü işarələrini qoyun.

1) Şıxlinski, general, etmişdir, Port-Artur, müharibə, iştirak. 2) Şıxlinski, şahidi olmuşdur, Böyük Vətən müharibəsi, general, Əliağa. 3) sərkərdə, xidmətlər, göstərmişdir, görkəmli, Əliağa Şıxlinski, böyük, xalqımız, üçün. 4) Tiflisdə, milli, ibarət, Şıxlinski, azərbaycanlılardan, yaratmışdı, ilk dəfə, korpus. 5) Şıxlinski, dekabrın 31-də, getdi, üçün, Gəncəyə, korpus, hissələrini, təşkil, etmək.

14 Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə aşağıdakı mətni yazılı şəkildə Azərbaycan dilinə tərcümə edin və fərqləndirilmiş hissədəki fikirlərə münasibətinizi bildirin.

Заслуги А. Шихлинского были высоко оценены. 2 апреля 1917 года за отличие по службе А. Шихлинский был произведен в генерал-лейтенанты. 9 сентября 1917 года приказом Верховного главнокомандующего генерал-лейтенант Шихлинский был назначен командующим 10-й армией. Это назначение явилось признанием его полководческого таланта и высокой оценкой ратного труда. В своем последнем приказе Управлению 12 сентября он отмечал: “В течение 17 месяцев я занимал должность инспектора артиллерии армий Западного фронта и на этом посту завершилось моё 31-летнее служение Родине в рядах артиллерии. Назначенный на должность командующего 10-армией, я покидаю родное мне оружие, быть может навсегда.

Мне особенно грустно расставаться с моими помощниками и ближайшими сотрудниками по направлению боевой работы артиллерии фронта... От души благодарю штаб и обер-офицеров для поручений при мне, начальников, офицеров и чиновников всех подчиненных мне управлений и учреждений...

Всем солдатам Управления... и всех частей, учреждений и команд – душевное моё спасибо”.

§ 3. SƏMƏD BƏY MEHMANDAROV BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏ

1910-cu ilin ilıq may günlərindən* birində uzun ayrılıqdan* sonra doğma Qafqaz Səməd bəyi qəhrəman bir oğlu kimi qəbul etdi. O, Tiflisdə yerləşən birinci Qafqaz ordusunun korpusunda artilleriya rəisi təyin edildi.

Səməd bəyi yaxından* tanıyan mayor Hacığa İbrahimbəyli 1946-cı ildə çap etdirdiyi “Səməd bəy Mehmandarov” adlı kitabçasında iftixarla yazır: “Rəsmən hərbi akademik təhsili olmayan bir zabit yalnız böyük bacarığı sayəsində, hərbi xidməti çox sevdiyinə, döyüşlərdə misilsiz qoçaqlıq* və hərbi məharət göstərdiyinə, işinə can yandırdığına və son dərəcə təmiz adam olduğuna görə bu qədər böyük rütbə sahibi ola bilərdi. Səməd bəy Mehmandarov da məhz belə bir zabit idi ...”

Birinci Dünya müharibəsi illərində general Mehmandarov almanları* bir neçə dəfə ciddi surətdə məğlub edən istedadlı sərkərdə kimi ad-san qazanmışdı.

1914-cü il sentyabrın 15-də keçirilən Lodz əməliyyatında general Mehmandarov xüsusilə şöhrət qazandı. Alman generalı Makenzenin qoşunları güclü hücumla İyanqorod şəhərini alıb sürətlə Lodz şəhəri uğrunda əməliyyata başladı. Güclü təzyiqlə geri çəkilən rus qoşunları* çox ağır vəziyyətdə idi. Bütün mövqelərdə hücumu keçən almanlar* dayanmadan irəliləyərək geri çəkilən rus qoşunlarının* bir hissəsinin qarşısını kəsib mühasirəyə almağa çalışdılar.

Mehmandarovun 21-ci piyada diviziyası 81-ci Abşeron, 82-ci Dağıstan, 83-cü Samur və 84-cü Şirvan polklarından* təşkil olunmuşdu. Bu polkların *hərəsinin* özünəməxsus döyüş ənənəsi vardı.

İki rus *diviziyasının* geri çəkildiyi belə bir ağır vaxtda Mehmandarovun **diviziyası** böyük bir inamla irəliləyən düşməyə ağır zərbələr vurub onu geri oturtdu. Üç günlük* ağır döyüşlərdən **sonra** İvanqorod şəhərinin *hüdudlarına* çatıb onu mühasirəyə aldı. Birinci dünya *müharibəsi* tarixində Mehmandarovun bu müvəffəqiyyətli *əməliyyatı* alman generalı Makenzenin sürətli *planlarını** puça çıxartdı. Geri çəkilən iki rus diviziyasını **isə** mühasirəyə düşmək rüsvayçılığından xilas etdi.

Elə həmin əməliyyat zamanı general Əliağa Şıxlinski Ali Baş Komandan tərəfindən* səhra toplarının xüsusi tapşırıq* generalı vəzifəsini daşıyırdı. Sonralar o yazırdı: “O zaman rus ordusunda yeni bir silah olan ağır səhra toplarının vəziyyətini yoxlamaq* və bu sahədə fəaliyyətə istiqamət vermək **üçün** qərb cəbhəsinə çağırıldım. Mən yeddi korpusu gəzdim və müəyyən etdim ki, **ancaq** Səməd bəy Mehmandarovun *korpusunda* ağır topların *vəzifəsi* düzgün başa düşülmüş və bu toplar həmin vəzifələrə uyğun yerləşdirilmişdir. Bu iş **məhz** mahir topçu olan Mehmandarovun şəxsi təşəbbüsünün nəticəsi idi”.

Bu müharibədə misilsiz qələbələrə **görə** Mehmandarova tam artilleriya generalı rütbəsi verildi. 1915-ci ildə o, İkinci Qafqaz ordu korpusuna komandan təyin edildi. **Şəmistən Nəzirinin “Cümhuriyyət generalları” kitabından**

SÖZLÜK

məhz – именно
rüsvayçılıq – позор
mühasirə – окружение
əməliyyat – операция
rəsmən – официально
misilsiz – беспримерный

hərbi məharət – военное умение
rütbə sahibi – burada: со званием
şəhərin hüdudlarına – в пределах города
Ali Baş Komandan – главнокомандующий
səhra topları – полевая артиллерия

SÖZ EHTİYATI

geri oturtmaq – отбрасывать
müqəddərat – судьба, учесть
təşvişə düşmək – волноваться

puça çıxarmaq – сгубить, уничтожить
can yandırmaq – проявлять усердие

1) Mətni oxuyun və suallara cavab verin.

1) Uzun ayrılıqdan sonra 1910-cu ildə Səməd bəy Mehmandarov nə üçün Qafqaza qayıtdı?

2) Səməd bəy Mehmandarov hansı keyfiyyətlərinə görə artilleriya rəisi təyin edildi?

3) Mehmandarovun 21-ci piyada diviziyası hansı polklardan təşkil olunmuşdu?

4) Bu müharibədə misilsiz qələbələrə görə Mehmandarova hansı hərbi rütbə verildi?

5) 1915-ci ildə Mehmandarov hansı ordu korpusuna komandan təyin edildi?

6) General Əliağa Şıxlinski Səməd bəy Mehmandarov haqqında nə yazmışdı?

❖ Necə bilirsiniz, cavab verdiyiniz suallar mətndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikrinizi əsaslandırın.

2 Mətnə hansı faktlarla tanış oldunuz? Həmin faktları məntiqi ardıcılıqla təqdim edin.

3 1914-cü il sentyabrın 15-də keçirilən Lodz əməliyyatında general Mehmandarovun şöhrət qazanmasının səbəbi nə ilə bağlı idi? Mətnəki bu hissənin məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

4 Mayor Hacıağa İbrahimbəyli və general Əliağa Şıxlinski Səməd bəy Mehmandarov haqqındakı fikirlərində ortaq cəhət nədən ibarətdir? Fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdim edin.

5 Oxuduqlarınız əsasında siz Səməd bəy Mehmandarovu necə təqdim edərdiniz? Özünüzi yoxlayın və fikirlərinizi əlaqələndirərək oxuduğunuz mətnin qısa məzmununu danışın.

6 Mətnədən götürülmüş aşağıdakı cümlələri oxuyun və onların mətnəki yerini müəyyənləşdirin. Sizcə, bu cümlələri mətnəki hansı abzasdan sonra yerləşdirmək lazımdır? Fikrinizi əsaslandırın.

Korpus komandanı öz bölmələrinin müqəddəratı üçün təşvişə düşərək Mehmandarovun diviziyasının nə vəziyyətdə olduğunu telefonla ondan xəbər aldı. Səməd bəyin telefonda komandirlərə məxsus, mərd, qısa cavabı belə oldu: “Vəziyyət ağırdır. Hücuma keçirəm!”.

7 Mətnə göy rənglə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirib, məna növləri üzrə qruplaşdırın.

8 Mətnə qırmızı rənglə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirib, məna növləri üzrə qruplaşdırın.

9 Mətnə işlənmiş əvəzlilikləri seçib məna növləri üzrə qruplaşdırın.

10 Mətnə işlənmiş əlamət bildirən sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və birləşmələrin tərəflərinin hansı nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

11 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) İki rus diviziyasının geri çəkildiyi belə bir ağır vaxtda 2) Mən yeddi korpusu gəzdim və müəyyən etdim ki, 3) Bu müharibədə misilsiz qələbələrə görə Mehmandarova 4) Mehmandarovun 21-ci piyada diviziyası 81-ci Abşeron, 5) 1914-cü il sentyabrın 15-də keçirilən Lodz əməliyyatında 6) Birinci dünya müharibəsi tarixində Mehmandarovun bu müvəffəqiyyətli əməliyyatı

12 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin bəzilərinə “o” və “bu” əvəzliliklərindən sonra vergül işarəsi qoyulmuş, bəzilərinə isə qoyulmamışdır. Səbəbini izah edin və fikrinizi əsaslandırın.

13 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri tələffüz xüsusiyyətləri baxımından qruplaşdıraraq ayrı-ayrı sütunlarda yazın və qarşılarında tələffüz şəklini göstərin.

14 Mətnin heç bir cümləsinin sonunda sual işarəsindən istifadə edilməmişdir. Səbəbini izah edin və fikrinizi əsaslandırın.

15 Mətnə kursivlə verilmiş sözləri əlaqədar olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və alınan söz birləşmələrinin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini söyləyin.

16 Səməd bəy Mehmandarov haqqındakı aşağıda verilmiş mətni təcümə edib dəftərinizə yazın. Cümlədəki sayların yazılışına diqqət edin. Onların növünü müəyyənləyirsiniz.

2 января 1915 года генерал Мехмандаров был награжден орденом Св. Владимира 2-й степени с мечами. Высочайшим приказом 14 февраля 1915 года был удостоен Георгиевского оружия, украшенного бриллиантами.

17 Səməd bəy Mehmandarov haqqında verilmiş aşağıdakı məlumatı oxuyun və məzmununu öz sözlərinizlə danışın. Mehmandarovun diviziyaya axırıncı əmrində deyilənlərə münasibətinizi bildirin.

11 декабря 1914 года генерал-лейтенант Мехмандаров был назначен командиром 2-го Кавказского армейского корпуса. В своем последнем приказе 21-й пехотной дивизии 10 декабря 1914 года он отмечал: “Доблестная 21-я дивизия.

По указанию Верховного Главнокомандующего ... я назначен Командиром 2-го Кавказского армейского корпуса.

С назначением меня на высокий ответственный пост я должен покинуть ряды молодецкой дивизии. Расставаясь с Вами, доблестными героями, обращаюсь к Вам со своим прощальным словом.

11 месяцев я командую Вами, причем последние 5 месяцев в условиях боевых. За это время, в особенности в боевой обстановке, я близко познакомился с Вами ...

Служба Ваша отмечена в ряде милостей, обращенных к Вам и известна всей России. Нет ни одного уголка нашего обширного Отечества, где бы не был известен наш корпус и в частности 21-я дивизия.

Командовать Вами, доблестными героями, считаю честью. С грустью покидаю Вас, друзья мои ... Расставаясь с Вами, от искреннего сердца благодарю доблестные части дивизии за самоотверженную работу”.

§ 4. ƏLVİDA, LƏNKƏRAN TORPAĞI

Nuşu ananın neçə gün idi ki, *gözünün yaşı qurumurdu*. Öz-özü **ilə** danışdı:

– Bu uzaq yolda olan məktəbi uşağın başına kim saldı? **Guya**, **burda** başına sənət qəhət idi? **Elə** burda oxusaydı, pis olardı? Müəllim olub dərs verərdi, gözümün qabağındaca olardı. Bir əlcə uşaqdır, anadan ayrı çöldə-bayırda nə edəcək, **görəsən**? Üstü açılanda kim örtəcək? Çay-çörəyini vaxtında kim verəcək? Soyuqda **bərk** üşüyəndi. Allah özü amanında saxlasın **barı**.

Ana bu günlər Həzini birçə an gözündən kənara qoymaq istəmirdi.

Həzi gəldi. Anası sevindi, onu bağrına basdı:

– Heç bilmirəm sənsiz neyləyəcəyəm, **ay** bala, – dedi. Sonra da **səssiz-səmirsiz** göz yaşlarını sildi.

Həzi **də** kövrəldi, **ancaq** göz yaşlarını anasından gizlətdi. Onun *könlünü alıb* güldürmək **üçün** başını açıb göstərdi.

– **Hə**, necədir?

– **Bıy** başıma xeyir, niyə qırxdırıb keçəl elədin özünü, **a** bala?

– Komissar tapşırıb.

– Nahaq yera. **Lap** balacalaşmısan, **elə bil**. Saçın səni yaraşıqlı göstərirdi.

... Nuşu ana **dördüncü gün** idi ki, boranıplov bişirirdi. Bu, **ancaq** Həzinin xatirinə idi. Axı Həzi boranıplovu çox sevirdi. **Bu dəfə** boranıyla qozu **daha bol** töküüb, dəmə qoydu. **Axşam** Həziyə ayrıca nimçədə xörək çəkdi, yağını bol elədi.

Ananın gözü Həzinin ağzındaydı. O yedikcə, **elə bil**, ananın canına yayılır, ağzı dada gəlirdi. Ana fikirləşəndə **ki**, bu, sonuncu gecədir ki, Həzi onlarla bir süfrədə oturur, onu *dəhşət* *bürüyürdü*.

Səhər Həzi hamıdan tez oyanmışdı. Anasının axşamdan hazırladığı pal-paltar, yeməli şeylər yığılmış torbanı görəndə onu *heyrat* *bürüdü*:

– Bu qədər şeyi mən apara bilmərəm, – dedi. Almaları, qozu çıxarıb balaca bacısı Teyyubənin ətəyinə tökdü. Başqa şeylərə əl atanda anası biləyindən yapışdı:

– A bala, dəymə, – dedi, – hamısı sənə lazım olacaq, uzaq yol gedəcəksən.

Həzi torbanın ağzını bağlayıb **zorla** qaldırdı.

– Ağırlığından qorxma, qardaşın aparacaq. Gəmidə yeməli şeyləri yeyəndən **sonra lap** yüngülləşəcək.

Yol torbasını Abbasqulu dalına aldı. Anası, bacısı Asya, qardaşı Hacıbaba Həzini *yola salmağa* gətirdilər.

Qapıdan çıxanda balaca Teyyubə Həzinin arxasınca bir parç su atdı.

... Lənkəran limanında bu gün adam çox idi. Həzi **ilə** bərabər *yola düşənlərin* ata-anaları da uşaqlarını yola salmağa gəlmişdilər. Hərbi komissar özü **də** burada idi. Komissar Həzini görən **kimi** saxladı:

– **Hə**, balaca əsgər, necəsən? – dedi. Sonra da papağını götürüb başına baxdı.

– Ay sağ ol! **Deməli**, tapşırığa əməl eləmişən. İndi gəmiyə minə bilərsən.

Həzi dönə-dönə anası, qardaşları və bacısı **ilə** qucaqlaşib öpüşdü. Anasını bir də öpdü. Sonra dolu torbasını sürüyə-sürüyə, salı adlayıb gəmiyə mindi. Gəminin qırağındakı dəmir məhəccərdən yapışib uşaqlarla bir sırada dayandı. O, uşaqların hamısından **alçaqboylu** və **cılız** görünürdü. Bunu **ancaq** Nuşu ana görürdü. Onlar cərgədə dayanmamışdan anaya elə gəlirdi ki, Həzi bu beş-altı günün içində tamam böyüyüb tanınmaz olub. **Amma, sən demə**, bu, anaya belə gəlirmiş. Əslində o, cərgədə dayanmış uşaqların hamısından balacaboy-lusu, arıqı və sısqasıymış. Bu da anaya bir dərd oldu. Ürəyində: "Bir əlcə uşağa bax, – dedi, – çıxıb getdilər. Allah, pənahında saxla balamı!"

Gəmi fit verdi və **yavaşı-yavaşı** ləngər vura-vura sahildən aralandı. Gəmi *gözdən itənəcən* Həzinin **də**, Nuşu ananın **da** *əlləri havada asılı qaldı*.

Əli Səmədli "Generalın uşaqlığı" kitabından

SÖZLÜK

sal – плот	məhəccər – перила
sısqa – худой	boranıplov – вид плова
nimçə – тарелка	barı – burada: хотя бы, хоть
cılız – худощавый, худой, слабый	

SÖZ EHTİYATI

könlünü almaq – утешить	canına yayılmaq – burada: понравиться
bir əlcə – burada: маленький	dəmə qoymaq – выпаривать на слабом огне
əl atmaq – хватать, схватить что-л	Başına sənət qəhət idi? – burada:
ağzı dada gəlmək – burada:	разве нет другой профессии?
почувствовать прелесть чего-либо,	
войти во вкус	

1) Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza ünvanlayın. Sualların tərtibində mətndəki ardıcılığı izləməyi unutmayın. Yoldaşlarınızla cavabları müzakirə edin.

2) Oxuduğunuz mətn üzrə tərtib edilmiş planı nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, təqdim edilmiş planda fikirlərin məntiqi ardıcılığı gözlənilmişdirmi? Fikirlərinizi əsaslandırın və müvafiq ardıcılığı bərpa edin.

- 1) Həzinin yola salınması.
- 2) Ananın narahatlığı.
- 3) Gəminin sahildən aralanması.
- 4) Lənkəran limanında.
- 5) Həzinin göz yaşlarını anasından gizlətməsi.
- 6) Həzinin ailə üzvləri ilə vidalaşması.
- 7) Ananı düşündürən fikirlər.
- 8) Həzinin sevdiyi boranıplov.

3) Necə düşünürsünüz, niyə Nuşu ananın gözlərinin yaşı qurumurdu? O, nədən narahat idi? Hadisəyə münasibətinizi öz sözlərinizlə ifadə edin.

4 Oxuduğunuz mətndə haqqında danışılan Həzi kimdir? Mətndəki hadisə və əhvalatlar onun kimliyi barədə hansı fikirləri söyləməyə əsas verir?

5 Mətndə qara şriftlə verilmiş köməkçi nitq hissələrini qrammatik mənalarına görə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

6 Mətndə işlənmiş qoşmaları səsləndirin və onların nitqdə rolunun nədən ibarət olduğunu, hər birinin yazılış xüsusiyyətini izah edin.

7 Mətndə işlənmiş bağlayıcıların mənə növləri barədə bildiklərinizi konkret misallarla izah edin.

8 Mətndə göy rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və onları mənə növləri üzrə qruplaşdırıb təqdim edin.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Çıxmaq – 1) Bir yerdən (otaqdan, məktəbdən və s.) kənar olmaq, xaric olmaq, içəridən çölə getmək; 2) Bir yerə getməyə başlamaq, yola düşmək – Avtobus saat 7-də çıxacaq; 3) Doğmaq, görünmək – Ay çıxdı; 4) Yuxarı qalxmaq – Yoxuşu çıxmaq; 5) Bir ədədi başqa bir ədəd qədər azaltmaq – 5-dən 3 çıxmaq; 6) İşini, vəzifəsini buraxmaq, işlədiyi yerdən getmək – İşdən çıxmaq; 7) Öz işini görüb qurtaraq getmək – İşdən saat 6-da çıxırıq.

9 Mətndəki sual və nida cümlələrini seçib qrammatik normalara uyğun düzgün intonasiya ilə tələffüz edin.

10 Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə onun məzmununu yığcam şəkildə danışın.

11 Mətnə kursivlə verilmiş ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin və hər birinin qarşılığını söyləyin.

12 Mətnə işlənmiş mürəkkəb sözləri seçib yazın və hər birinin qarşısında hansı nitq hissəsinə aid olduğunu qeyd edin.

❁ Mürəkkəb sözlərin yazılışı ilə əlaqədar öyrəndiyiniz qaydaları yadınıza salıb seçdiyiniz mürəkkəb sözlərin bitişik və ya defislə yazılmasının səbəbini izah edin.

13 Mətnə sarı fonda verilmiş cümlənin mənasını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi izah edin və cümləni rus dilinə tərcümə edin.

14 Mətni siz necə adlandırardınız? Fikirlərinizi əsaslandırın.

§ 5. YADİGAR QALAN İNNAB AĞACI

Həzini yola salıb qayıdandan* sonra Nuşu ana darıxdığından* nə ev-eşiyə sığışır, nə də gözünün yaşı quruyurdu. Elə hey öz-özünü danlayırdı.

– Balanı nahaq qoydum getməyə. Həzim indi, görən, neyləyir?

Ananın əli heç bir işə yatmırdı. Hara baxırdı, Həzini görürdü. Nəyə əlini vururdu, Həzini xatırlayırdı.

Atası heç fikirləşmədən innab ağacının adını çəkmişdi. Həzi hardansa bu innab şitilini tapıb gətirmiş və buradaca əkməmişdi. Çalasını **zorla** qazmışdı. Gücü belə götürməyə **güclə** çatırdı. ... Ağac **indi** iki Həzi boyda olmuşdu.

Həzinin köynəyi, Həzinin sapandı, Həzinin köhnə ayaqqabıları ... Ana indi az qalırdı onları əzizləyib bağrına bassın. Hər birindən*, elə bil, Həzinin iyini alırdı. Öz-özlüyündə Həziylə danışdı. Həzinin yerinə də, öz yerinə də.

Nuşu ana özüylə danışa-danışa damın altında heç bilmirdi nə iş görür.

Asya anasının səsinə gəldi:

– Ay ana, kiminlə danışırısan?

– Kiminlə danışacağam, ay qızım, özüm-özümlə. Həzi balam heç yadımdan* çıxmır, – deyib gözlərinin yaşını sildi.

Asya ona təskinlik vermək üçün:

– Eeeh, Həzi indi gəmidə kef edir, sən də burada ağlayırsan. Bir il keçməmiş bir də görəcəksən, Həzi budur ha, general paltarında girdi **içəri**.

– Allah ağzından* eşitsin, ay bala!

Axşam oldu, əl-ayaq yığışdı, ocaq* qırağında süfrə açıldı. Həzinin boş qalan yeri göründü. **Dünən** axşam əziz adam kimi, lap yuxarı başda əyləşmişdi. Ana ondan* gözlərini çəkmirdi. Həzinin iştahla yeməsi ananın canına yayılırdı. Amma indi? İndi Həzi yox idi. Ana xərəkdən hamıya pay çəkdi. Hamısı **iştaha ilə** yedi. Təkcə Nuşu ananın boğazı tikilmişdi, heç nə boğazından* keçmirdi. Süfrə yığışdırıldı, çay içildi, heç kim dinib-danışmırdı. Ana yerləri saldı, hamısı axşamdanca yıxılıb yatdı. Təkcə Nuşu ananın gözlərinə yuxu getmədi. Yatağının içində çevrilə-çevrilə qaldı. İndi onun xəyalı Həzi ilə gəmidə idi.

Nuşu ana **ayağa qalxdı**, eşiye çıxdı. Aydınlıq* idi: həyət-baca süd kimi görünürdü. Hava ayaz olduğundan* bir qədər soyuq* idi. Nuşu ana isə, elə bil, bu soyuğu hiss etmir, alışıb-yanırdı. Birdən gözü Həzinin **inişil** evin qabağında əkdüyü innab ağacına sataşdı. Onun yanına gəldi. Əlini ağacın gövdəsinə sürtüb:

– Balamın yadigarı, – dedi. – Bircə tez böyüyəydi. İnnabımı Həziyə göndərəydim.

Mal-qara sürtündüyündən* ağacın gövdəsi əyilmişdi.

– Gərək **sabah** uşaqlara tapşırım, yanlarına **çəpər** çəksinlər. Balamın **yadigarıdır**.

Nuşu ana Həzinin innab əkməsini xatırladı.

O zaman Həzi lap balaca idi. Ondan* bir gün əvvəl atasından* soruşmuşdu ki, ən uzunömürlü ağac hansıdır?

Nuşu ana kiçik innab ağacının yanında nə qədər dayandığını bilmədi. Bircə onu hiss etdi ki, kürəkləri soyuqdan* qovuşur. Ağacı bir də tumarladı*, oxşadı: "Balamın yadigarısan!" – dedi.

Səhər ananın **təkidi ilə** qardaşlar innab ağacının yanını çəpərlədilər, ona su verdilər.

İnnab ağacı həmin gündən* əzizləndi, **müqəddəsləşdi**. Yaz gələndə çiçək açdı, ilk **nübarını** getirdi. Kimsə onun dadlı, qırmızı meyvələrinə toxunmadı.

Yetişəndə ana onu **ovuc-ovuc** yığib sərdi, qurutdu və ilk nübarını Həziyə **sovqat** göndərdi.

Həmin innab ağacı indi də Həzinin ata yurdunda durur. Lənkəran şəhərinə yolu düşən əziz qonaqları*, ilk növbədə, ölməz sərkərdənin ev muzeyinə gətirirlər. İçəri girən kimi, bələdçilər birinci növbədə qonaqlara innab ağacını göstərirlər.

Həzinin uşaq* vaxtı əkdiiyi ağacdır, – deyirlər. Hamı da ona **maraqla** baxır. Sanki o, başqa innab ağaclarına **bənzəmir**. Bu ağac daha **əzəmətli**, daha **vüqarlı** görünür. Böyük sərkərdənin özü kimi!

Əli Səmədli “Generalın uşaqlığı” kitabından

SÖZLÜK

eşik – преддверие

çala– яма

gövdə – ствол

tumarlamaq – гладить

SÖZ EHTİYATI

yolu düşmək – посещать

boğazı tikilmək – burada: не может кушать

təskinlik vermək – утешать

boğazından keçməmək – burada:

əl-ayaq yığışdı – burada: тишина

не может кушать

əli işə yatmamaq – не мог ничем

kürəkləri soyuqdan qovuşur – burada:

заниматься

сморщиться от холода

1 Oxuduğunuz mətnə məntiqi ardıcılığın pozulmasını müşahidə etdinizmi? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

2 Mətnə narıncı fonla fərqləndirilmiş hissəni oxuyun və oradakı hadisəyə münasibətinizi bildirin.

3 Mətnin məzmunu üzrə beş bənddən ibarət plan tərtib edib yazın.

4 Hissələr arasında əlaqələri gözləməklə mətnin məzmununu plan əsasında danışın.

5 Oxuduğunuz mətnə diqqətinizi cəlb edən fakt və hadisələr barədə danışın.

6 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdəki sözlərin vurğusunu müəyyənləşdirin. Sonra cümlələri bir daha ucadan oxuyun. Oxuduğunuz cümlələrdəki hansı sözlər digərlərindən fərqli intonasiya ilə tələffüz edilir?

7 Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın. Necə bilirsiniz, cümlələrin sırası mətndəki məntiqi ardıcılığa uyğun gəlirmi? Fikrinizi əsaslandırın və mətn üzrə məntiqi ardıcılığı bərpa edin.

1) İçəri girən kimi, bələdçilər birinci növbədə qonaqlara ... 2) Birdən gözü Həzinin inşil evin qabağında əkdiiyi... 3) Bir il keçməmiş bir də görəcəksən Həzi budur ha, ... 4) Təkcə Nuşu ananın boğazı tikilmişdi, ... 5) Nuşu ana kiçik innab ağacının yanında ... 6) Şəhər ananın təkidi ilə qardaşlar innab ağacının ... 7) Həmin innab ağacı indi də ... 8) Lənkəran şəhərinə yolu düşən əziz qonaqları, ilk növbədə, ...

8) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları seçməklə aşağıdakı mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

Командир 55-го отдельного танкового полка подполковник Ази Асланов особо отличился во время Сталинградской битвы. Полк противостоял передовым частям группы армий «Дон» Э.Манштейна, пытавшимся прорваться к окруженной 6-й армии Ф.Паулюса. 15-19 декабря 1942-го года Асланов умело руководил подразделениями, отражавшими натиск противника. Танкисты полка подбили и сожгли 30 вражеских танков, 50 автомашин и уничтожили до 2-х тысяч солдат и офицеров противника, преградив путь врагу в районе хутора Верхнее – Кумский.

За отвагу в боях под Сталинградом 22 декабря 1942-го года подполковнику Ази Асланову было присвоено звание Героя Советского Союза с вручением ордена Ленина и медали “Золотая Звезда”.

❁ Tərcümə etdiyiniz məndəki əsas faktları müəyyənləşdirməyə xidmət edən suallar tərtib edib yoldaşlarınıza ünvanlayın və verilən cavablara münasibət bildirin.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Çıxmaq – 8) Birdən-birə görünmək, qarşısına çıxmaq – Birdən yola bir uşaq çıxdı; 9) Bir şeyin üstünə qalxmaq, dırmaşaraq qalxmaq – Dama çıxmaq; Ağaca çıxmaq; 10) Qurtarmaq, sonu çatmaq – Qış yenicə çıxmışdı; 11) Çap olunmaq, nəşr edilmək, buraxılmaq – Jurnalın yeni nömrəsi hələ çıxmamışdı; 12) Yerin altından hasil edilmək, əldə edilmək – Buradan hələ də neft çıxır? 13) Doğulmaq, yetişmək, meydana gəlmək – Bu kənddən elə bir məşhur adam çıxmayıb.

9) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantı seçməklə aşağıdakı cümlələri oxuyun.

Həzi.. köynə.., Həzinin sapand.., Həzinin köhnə ayaqqabılar.. . Ana indi az qalırdı onlar.. əzizləyib bağrı.. bassın.

İnnab ağacı həmin gün.. əzizlən.. , müqəddəsləş.. . Yaz gələndə çiçək aç.. , ilk nübarı.. gətir.. . Kimsə onun dad.. , qırmızı meyvələri.. toxunma.. . Yetişəndə ana onu ovuc-ovuc yığib sər.. , qurut.. və ilk nübarı.. Həzi.. sovqat göndər.. .

10) Aşağıdakı cümlələrdə bir-biri ilə əlaqəsi olan sözləri müəyyənləşdirin və onları seçib birləşmə şəklində yazın.

Nuşu ana kiçik innab ağacının yanında nə qədər dayandığını bilmədi. Bircə onu hiss etdi ki, kürəkləri soyuqdan* qovuşur. Ağacı bir də tumarladı, oxşadı:”Balamın yadigarısan!” – dedi.

Səhər ananın təkidi ilə qardaşlar innab ağacının yanını çəpərlədilər, ona su verdilər.

Həmin innab ağacı indi də Həzinin ata yurdunda durur. Lənkəran şəhərinə yolu düşən əziz qonaqları, ilk növbədə, ölməz sərkərdənin ev muzeyinə gətirirlər.

❁ Yazdığınız birləşmələrin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini müəyyənləşdirin.

11 Mətnə göy şriftlə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik vəzifəsini müəyyənləşdirin və onları məna növləri üzrə qruplaşdıraraq təqdim edin.

12 Mətnin birinci abzasında qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin və onları başqa cümlələrdə də işlədin.

13 Mətnə ulduz işarəsi ilə fərqləndirilmiş sözləri tələffüz xüsusiyyətləri baxımından qruplaşdırıb köçürün və hər birinin qarşısında düzgün tələffüz şəklini qeyd edin. Həmin sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar keçdiyiniz qaydaları yadınıza salıb konkret faktlarla izah edin.

§ 6. PARTİZAN DAŞDƏMİROV

I hissə

Hərbi əsirlər ətrafı tikanlı* məftillə əhatə edilmiş bir yerdə sıraya düzül-müşdülər. Zabitlərdən biri almanca **nə isə** dedi. Əlindəki çubuqla* dar ağaclarından sallanmış meyitlərə işarə etdi. Uzunraz, eynəkli tərcüməçi:

– Kim qoyulmuş qaydalara əməl etməsə, onun günü bax elə olacaq*.

Həm dar ağaclarına *nəzər salsın*.

Nəsrəddin zabitlə qarşı-qarşıya dayanmışdı. O, qəzəbdən alışan baxışlarını gizlədə bilmirdi. Qaralmış meyitlərə **ani** olaraq *gözü sataşan* Nəsrəddin *gözlərini yerə dikdi*, dişlərini qıcadı. Zabitin gözünün ona sataşması ilə əlindəki çubuğu Nəsrəddinin kəlləsinə endirməsi bir oldu.

“Arxamca!” deyən adamla o, zabitin nişan verdiyi iki **yol ayrıcının sol tərəfinə** buruldu. Kolluğun içində **onu** gözləyən adamlara qoşuldu. Ertəsi günü onlar Alp dağının **əlçatmaz** bir yerində “Militari” partizan dəstəsinin* qarargahında oldular.

– Başını yuxarı, qanmazın biri qanmaz!

Çubuğun ağrısı sümüyünə yeriyan Nəsrəddin alman zabitinə istehza ilə baxdı:

– Mən artıq “təlimatlanmışam”, cənab zabit, – dedi, – 1942-ci ildən bəri düşərgələrinizdə asılan-kəsilən, incidilən, ağlayan-sızlayan, ac-susuz saxlanan **əsirləri** çox görmüşəm...

Əsirin halına və sözlərinə nəzər yetirən zabit onda faşizmə qarşı amansız kin və qəzəb duydu. Alman zabitə gülümsündü. Yəqin ki, o, sovet əsirindən* **elə** bunu gözləyirdi. O gündən Nəsrəddinin hərəkətlərinə* *göz qoyan* zabit bir axşamçağı qaranlıq* düşəndə onu təkləyib təmiz rus dilində dedi:

– Səndə xüsusi bir mətanət duyuram, **əsl** sovet adamının mətanətini.

Qulağının dibində bomba kimi partlayan* bu sözlərdən *heyrətə gələn* Nəsrəddin zabitdən uzaqlaşmaq* istədi.

Alman zabitə əsirin qolundan möhkəm tutub, özünə tərəf çəkərək dedi:

– **Sizin** sabah axşam qaranlıq düşəndə qaçmaq planınız *baş tutmayacaq*...

Nəsrəddini *hey-rət bürüdü*. Sırr açılmışdır. Öz halını bürüzə verməməyə çalışmasına baxmayaraq, **qeyzlə** zabıtə dedi:

– **Sən** xəfiyyəsen, məndən əl çək!

Zabıt **ısrarla** davam etdi:

– Almaniya Kommunist Partiyası adından deyirəm, indicə qaçmalısınız.

O üstədən gedən şose yol Berqamo şəhərinədir. Şəhərə çatmamış iki yol ayrıcında **səni** qarşılayan olacaq. Parol “Militari”dir. “Yubanmaq olmaz”, – deyən zabıt cibindən* çıxarıb ona tapança və patron uzatdı.

– Al, – dedi, – hər ehtimala qarşı! – Zabıt sonra onun qolundan tutub irəli itələdi və **hökmlə**:

– Haydı! Tezliklə! Haydı!

Gecə qaranlığında şosenin kənarı ilə qorxu və həyəcan içində hərəkət eləyən Nəsrəddini bir nida **diksindirdi**:

–Parol!

– Militari...

Yusif Hacıyev

SÖZLÜK

qanmaz – невежа

tikanlı – колючий

uzundraz – верзила

dar ağacı – виселица

mətanət – стойкость

ısrarla – настойчиво

qeyzlə – гневно, яростно

amansız – беспощадный

xəfiyyə – сыщик, шпион

təlimatlanmaq – инструктировать

SÖZ EHTİYATI

dişlərini qıcamaq – стиснуть зубы

bürüzə verməmək – не подавать виду

sümüyünə yeriyən – burada:

боль до костей

1 Necə bilirsiniz, oxuduğunuz mətndə məntiqi ardıcılığın pozulmasına yol verilmişdirmi? Mətndən həmin hissəni tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın. Sonra mətnin məntiqi ardıcılığını bərpa edin.

2 Mətndəki fakt və hadisələri sualların köməyi ilə müəyyənləşdirin və tərtib etdiyiniz sualları yazın.

3 Necə düşünürsünüz, mətndə haqqında danışılan alman zabiti kimdir? Onun haqqındakı fikirlərə münasibət bildirməklə təqdim edin.

4 Mətndə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş cümlədə ifadə olunmuş fikrə münasibət bildirin. Necə düşünürsünüz, Nəsrəddinin hansı sözləri və hərəkətləri onun faşizmə amansız kin, qəzəb duyduğunu bürüzə verirdi?

5 Mətnə kursivlə verilmiş ifadələrin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb səsləndirin.

6 Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə onun məzmununu qısaca danışın.

7 Mətnə göy şriftlə fərqləndirilmiş sözlər əvəzliyin hansı məna növlərinə aiddir? Düzgün variantı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

A) işarə və sual

B) qeyri-müəyyən və şəxs

C) təyini və qeyri-müəyyən

D) qeyri-müəyyən və işarə

8 Mətnə qırmızı rənglə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin və hər birini cümlələrdə işlədin.

9 Mətnə narıncı rənglə fərqləndirilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və hər birinin sinonimini tapıb səsləndirin. Sonra fikrinizi əsaslandırın.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdəki sözlərin vurğusunu müəyyənləşdirin. Sonra həmin cümlələri bir daha ucadan oxuyun. Necə bilirsiniz, bu cümlələrdə hansı sözlər digərlərindən fərqli intonasiya ilə tələffüz olunur? Həmin sözləri seçib səsləndirin.

11 Aşağıdakı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözləri mənaca əlaqələndikləri sözlərlə birlikdə seçib yazın. Sonra yazdığınız birləşmələrdə iştirak edən sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

1) O, qəzəbdən alışan baxışlarını gizlədə bilmirdi. 2) Şəhərə çatmamış iki yol ayrıcında səni qarşılayan olacaq. 3) **Alman zabiti** əsirin qolundan möhkəm tutub, özünə tərəf çəkərək dedi. 4) **Hərbi əsirlər** ətrafı tikanlı məftillə əhatə edilmiş bir yerdə sıraya düzülmüşdülər. 5) Əlindəki çubuqla dar ağaclarından sallanmış meyitlərə işarə etdi. 6) Kolluğun içində onu gözləyən adamlara qoşuldu. 7) O üstədən gedən şosse yol Berqamo şəhərinədir.

✿ Yazdığınız və qara şriftlə verilmiş söz birləşmələri üzərində müşahidə aparın. Necə bilirsiniz, onlar arasındakı fərq nədədir? Müqayisə edin.

✿ Necə bilirsiniz, yuxarıdakı cümlələrin sırası mətndəki ardıcılığa uyğun durmu? Fikrinizi əsaslandırın.

12 Nəsrəddinin başına bundan sonra nələr gələcək? Əhvalatı siz necə davam etdirərdiniz? Öz variantınızı təqdim edin.

13 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı başlıqlardan hansı mətnin məzmununa daha çox uyğun gəlir? Siz bu başlıqlardan hansını seçərdiniz? Münasibət bildirin və fikrinizi əsaslandırın.

1) Parol “Militari”dir.

2) Mən artıq “təlimatlanmışam”, cənab zabit.

3) Nəsrəddini heyrət bürüdü.

§ 7. PARTİZAN DAŞDƏMİROV

II hissə

Təzə gələnlər* siyahıya alınır. Növbə Nəsrəddinə **çatanda rota komandiri** Ələkbərli onu maraqla* süzdü. Nəsrəddin adını, **familiyasını söyləyəndə** o, qeyri-iradi olaraq yerindən* qalxdı, **maragını gizlədə bilməyərək** ondan azərbaycanca soruşdu:

- Haralısan, bacioğlu?!
- Azərbaycandanam.
- Azərbaycan böyük respublikadır. Rayon, kənd?
- Qusar rayonunun **Hil kəndi** ...

Ələkbərli onun boynuna sarıldı:

- Mən də Dərbənd şəhərindənəm, – dedi.

Nəsrəddin qəhərləndi*. Ələkbərli* onun halını duyub:

– Qəm yemə, yerli*, biz onsuz da dağ adamıyıq. Nə fərqi var, **Qafqaz dağları**nda deyilik, Alp dağlarındayıq. Görünür, **bizim qismətimizə** dağ havası nəsimiş. Çox yaxşı oldu ki, sən "Militari"yə düşmüşən. **Mənim rotam**da olacaqsan. "Militari" faşistlərə az divan tutmamışdır...

Qərargah məlumat aldı ki, Milandan* Verona şəhərinə almanların* hərbi qatırı yola düşəcəkdir. Gecə saat birdə partizanlar* qatırı qarşılamalı idilər. Bu məsul iş **Ələkbərlinin rotası**na tapşırıldı. **Sıldırım dağları aşaraq**, keçilməz meşələri adlayaraq **dəmir yoluna yaxınlaşan*** partizanlar öz mövqelərini hələ tutmamışdılar ki, qəfildən **almanların şiddətli atəsinə** məruz qaldılar. Atışma uzun çəkdi. Sayca almanlardan qat-qat az olan **partizanların vəziyyəti** olduqca ağırlaşdı. Lakin onlar təslim olmadılar... Əks tərəfdən **atəşin kəsildiyini görən** faşistlər çıxıb getdilər.

Ara sakitləşdi. Nəsrəddin **meyitlərin arasından*** **qalxaraq**, sifətini basmış **qan laxtalarını** sildi. **Qəlpə çapmış** ayağını tezliklə sarıyıb **əqrəbi isıldayan** saatına baxdı. Artıq qatırın gəlib keçməsinə az vaxt qalmışdı. O sürünə-sürünə dəmir yol xəttinə yaxınlaşdı*. Dinamiti şpalın altına qoyub rahatca nəfəs aldı. Geri qayıtmaq* istəyirdi ki, o, bir qaraltı ilə qarşılaşdı.

Nəsrəddin qeyri-ixtiyari olaraq qışqırdı:

- Parol!
- Militari!

Bu cavabın mənasında böyük ümid mənbəyi tapan Nəsrəddin, **Ələkbərlini səsi**ndən tanıdı. O, pıçıltı ilə komandirinə:

- Tez çıxmaq* buradan, – dedi, – bir azdan partlayış baş verəcək.

Dəmir yolunda dəhşətli partlayış baş verəndə artıq Nəsrəddin Daşdəmirov komandiri Ələkbərli ilə meşədə idilər...

Yusif Hacıyev

SÖZLÜK

qəlpə – осколок

qaraltı – силуэт, тень

qismət – доля, участь

sıldırım – крутой

qəhərlənmək – растрогаться

qeyri-iradi – произвольный, невольный

SÖZ EHTİYATI

məruz qalmaq – подвергаться

qan laxtası – свернутая кровь

qəm yemə – не печалься; не огорчайся

ümid mənbəyi – источник надежды

1 Necə düşünürsünüz, bu mətni əvvəl oxuduğunuz mətnin məntiqi davamı hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

2 Mətndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirməklə suallara cavab verin.

1) Nəsrəddin adını, familiyasını söyləyəndə nə üçün Ələkbərli qeyri-iradi olaraq yerindən qalxdı?

1) Nəsrəddinin qəhərlənməsinin səbəbi nə ilə bağlı idi?

2) Alman zabiti Nəsrəddinin qaçmasına nə üçün kömək etdi?

3) Nəsrəddin alman zabitinə inanmamaqda haqlı idimi? Onun buna əsası varmı?

4) Nəsrəddin dinamiti şpalın altına qoyduqdan sonra niyə rahat nəfəs aldı?

3 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri tələffüz xüsusiyyətləri baxımından qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın və hər birinin qarşısında tələffüz şəklini qeyd edin.

4 Hər iki mətndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirməklə mətnin məzmununu qısaca danışın.

5 Sonunda sual işarəsi qoyulmuş cümlələri seçib səsləndirin və onların sonunda nə üçün bu işarənin qoyulmasının səbəbini izah edin.

6 Mətnə qırmızı və qara şriftlərlə verilmiş birləşmələri ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Birləşmələrin yaranmasında hansı sözlərin daha mühüm rolə malik olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, rus dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də iki və daha artıq müstəqil mənalı söz **məna və qrammatik cəhətdən** birləşərək **söz birləşmələri** əmələ gətirir. Məsələn: üçrəngli bayraq, səkkizguşəli ulduz, qızın gözləri, vətən havası, hündürdən danışan, paltarları ütüləmək, dərstdən çıxanda...

Söz birləşmələri də sözlər kimi, əşya və hadisələri adlandırır. Məsələn: **saat - qol saati, qasıq-çay qasığı, şirə-alma şirəsi, oxumaq-mahnı oxumaq...**

7 Mətnə qırmızı şriftlərlə verilmiş birləşmələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və birləşmələri tərcümə edin.

8 Mətnə qara şriftlərlə verilmiş birləşmələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və birləşmələri tərcümə edin.

9 Mətnə qırmızı və qara şriftlərlə verilmiş birləşmələr arasındakı ümumi və fərqli cəhətlərin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirin.

10 Aşağıdakı sözlərin hansı şəkilçilərlə düzəldiyini müəyyənləşdirin. Sonra hər bir şəkilçi ilə bir neçə söz düzəldib yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

partlayış, qəhərləndi, sakitləşdi, atışma, yerli, şiddətli, maraqla

11 Aşağıdakı sözlərin əvvəlinə mənacə uyğun gələn sözlər artırmaqla söz birləşmələri düzəldib yazın və cümlələrdə işlədin.

- ayağı, – gödəkçəm, – sualın, – faydası, – tapşırığı, – marağım,
– hörmətin, – ordumuz, – səsiniz, – qələbəsi, – ölkəm, – yurdumuz

12 Aşağıdakı sözlərə mənaca uyğun gələn ikinci tərəf artırmaqla söz birləşmələri düzəldib yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

ayaqqabının –, yağışın –, alma –, sənin –, bizim –, hörmətlə –, diqqətlə –, tezdən –, axşamdan –, bomba kimi –, qolundan möhkəm –

Köməkçi: üzüm bağı, meyvələr yetişəndə, dünəndən yuyulmuş ...

13 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri dəftərinizə köçürün və hər birinin vurğusunu müəyyənləşdirib üzərində qeyd edin.

§ 8. MÜBARİZİ OLAN MİLLƏT

Yurdu sevər məhəbbətlə*,
Yaşayar* **daim qeyrətlə***.
Barışmaz bu müsibətlə*
Mübarizi* olan millət!

Vətən olar eşqi, andı,
Əqidəsi qana qandı!
Sönməyən* yatmış vulkandı
Mübarizi* olan millət!

Ucalar, enməz bayrağı,
Pozulmaz heç vaxt **novrağı***.
Qaytaracaq* Qarabağı
Mübarizi* olan millət!

Əsgəri **ər** oğlu ərdi,
Döyüşlərdə* qızmış nərđi.
İnan mənə **bəxtəvərđi**
Mübarizi* olan millət!

Hər bir oğlu bir qəhrəman,
Yağılara verməz aman.
Yaşayacaq* zaman-zaman
Mübarizi* olan millət!

Gəray Göyyurd

SÖZLÜK

əqidə – убеждение
növraq – благоустройство

nər – burada: храбрый
yatmış vulkan – спящий вулкан

1 Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə şeiri ifadəli oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin. Şeirin oxusu zamanı məntiqi vurğu altına düşən sözlərin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin. Necə düşünürsünüz, şeirdəki hansı sözlər məntiqi vurğu ilə tələffüz edilməlidir?

2 Şeirin əsas ideyası aşağıdakı variantlardan hansında daha düzgün ifadə olunub? Həmin variantı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

A) Milli Qəhrəman Mübariz xalqımızın fəxridir.

B) Şərəfli qəhrəmanlıq tarixi və Mübariz kimi qəhrəmanları olan bir millət

heç vaxt məğlubiyyətlə barışmayacaq; lazım olanda sönməmiş vulkan kimi püskürəcək və düşməndən intiqamını qızmış nər kimi alacaq!

C) Azərbaycan bayrağı yenilməzdir, tezliklə millətimiz onu Qarabağda ucaldacaq.

D) Azərbaycan ordusu döyüşlərdə igidliklə vuruşmağı bacarır.

E) Qəhrəmanlarımızın hünəri heç vaxt unudulmur, onların xatirəsi daim yaşayır.

3 Şeirdə “Mübarizi olan millət”ə aid hansı keyfiyyətlər sadalanır? Həmin keyfiyyətləri şeirdən seçib səsləndirin. Bəs özünüz bu milləti səciyyələndirən hansı keyfiyyətləri söyləyə bilərsiniz?

4 Qruplara bölünün və hərənz şeirin bir bəndinin ideyası ətrafında fikirlərinizi formalaşdırıb öz sözlərinizlə danışın. Danışarkən səs tonunuzu tənzimləyin və ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantlarından düzgün istifadə edin.

5 Şeirin birinci bəndində kursivlə verilmiş ifadənin mənasını necə başa düşürsünüz? Millətimizin “barışmadığı müsibət” dedikdə, şair nəyi nəzərdə tutur? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

6 Yəqin ki, şeirdə adı çəkilən Mübariz İbrahimov haqqında məlumatınız var. Onun haqqında bildiklərinizi danışın, sonra araşdırma aparmaqla geniş təqdimat hazırlayın.

7 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun, yadda saxlayın və fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün lazım gəldikdə onlardan bir nümunə kimi istifadə edin. Necə düşünürsünüz, 1-ci aforizmdə deyildiyi kimi, Mübariz İbrahimov “tarixin qatarında gələcəyə gedən qəhrəmanlar” sırasında olacaqmı? Müzakirə edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

- 1) “Tarixə düşmək” özü də uğur hesab edilir, amma ən böyük uğur tarixin qatarında bu günə gəlib çatmaq və gələcəyə getməkdir. **Əbu Turxan**
- 2) Vətən uğrunda həlak olmaq şərəfdir. **Horatsi**
- 3) Vətən məhəbbəti hər şeyə üstün gəlir. **Vergili**
- 4) Unudulmur el yolunda canı qurban olanlar. **S. Vurğun**

8 İnternetdən istifadə etməklə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun tərcümeyi-halını öyrənin və yazın.

9 Aşağıdakı atalar sözlərinin hissələri bir-biri ilə qarışıq düşüb. Mənaca uyğun hissələri birləşdirməklə atalar sözlərinin ilkin şəklini bərpa edib yazın.

1) İgid ölər, qatlanar. 2) İgid yarasına igid ürəklədir. 3) İgidlik biləklə deyil, adı qalar. 4) İgidin başı qalda tanınar. 5) El igidiylə gərək. 6) Əmanətə xəyanət yorulmaz. 7) Doğru yolla gedən olmaz.

❖ Necə düşünürsünüz, yazdığınız atalar sözlərinin içərisində şeirin məzmunu ilə səsleşən varmı? Fikrinizi seçdiyiniz atalar sözünün mənasını izah etməklə əsaslandırın.

10 Necə düşünürsünüz, “Hər bir oğlu bir qəhrəman ...” misrasında işlənmiş “bir” sözü hansı nitq hissəsidir? Fikrinizi əsaslandırın.

11 Şeirdə təsdiqdə və inkarda işlənmiş feilləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Onların gələcək zamanın hansı növündə olduğunu və şəxsini müəyyənləşdirin.

❖ Diqqətli olsanız, görərsiniz ki, şeirdə işlənmiş feillərdən yalnız biri gələcək zamanda işlənmemişdir. Həmin feili tapıb səsləndirin, hansı formada və şəxsdə olduğunu söyləyin.

12 Qruplarla işləyin. Qrup üzvlərindən hər biri şeirdə gələcək zamanda işlənmiş bir feili şəxslər üzrə dəyişib yazsın. Sonra onları feilin digər formalarında işlədin.

13 Şeirdə qara şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılıqlarını tapıb səsləndirin, bir neçəsini mövzuya uyğun cümlələrdə işlədin.

14 Şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş hissələrdən hansını ayrı yazmaq olar? Səbəbini izah edə bilərsinizmi? Sualların və müəlliminizin köməyindən istifadə edin.

15 Aşağıdakı cümlənin tərcüməsi şeirin neçənci bəndində işlənmişdir? Həmin misranı tapıb səsləndirin.

Никогда не нарушится его благоустройство.

16 Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantlarını düzgün seçməklə sözlərdən cümlələr düzəldib yazın.

- 1) biz, sev, yurd, məhəbbət, böyük
- 2) xalq, vulkan, Azərbaycan, yat, bənzəmək
- 3) Qarabağ, xalq, qaytar, tezliklə, bayraq, orada, Azərbaycan, dalğalan
- 4) millət, Mübariz, bəxtəvər, ol, kimi, qəhrəmanlar
- 5) Qəhrəman, əsgər, Azərbaycan, yağı, düşmən, öz, almaq, intiqam

17 Bu gün Azərbaycan ordusu bölgənin ən qüdrətli ordusudur. Onun ən siravi əsgəri də Mübariz İbrahimov kimi qəhrəmanlıq göstərməyə qadirdir. Bəs Milli Ordumuzun yaranma tarixi barədə nə bilərsiniz? Fərqləndirilmiş sözlərə ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları artırmaqla oxuyun və yadda saxlayın.

ADR hökuməti **1918..** il iyunun 26-da hərbi korpusun **yaradılma..** barədə qərar qəbul etdi və Azərbaycanda **milli ordun..** təməli qoyuldu. **1918..** il avqustun **1..** isə AXC-nin Hərbi Nazirliyi təsis edildi. **İstedad..** general Səməd bəy Mehmandarov dekabrın **25..** hərbi nazir, general-leytenant Əliağa Şıxlinski isə nazir **müavin..** təyin edildi. Qısa müddət ərzində Milli Ordu Osmanlı dövlətinin Qafqaz İslam Ordusu ilə birlikdə **Bakı..** və ətraf qəzaları erməni-bolşevik **işğalın..** xilas etdi. O zaman Azərbaycan **ordusu..** Hüseynxan Naxçıvanski, İbrahim ağa Usubov, Həmid Qaytabaşı, Kazım Qacar, Cavad bəy Şıxlinski, Həbib bəy Səlimov kimi istedadlı **generallar..** var idi.

❖ Rəqəmlə yazılan saylara şəkilçilərin artırılması ilə əlaqədar qaydanı nümunələr əsasında izah edə bilərsinizmi? Özünüzyoxlayın.

18 Şeirdən götürülmüş aşağıdakı misralarda fərqləndirilmiş hissənin mənasını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi öz sözlərinizlə izah edin.

Vətən olar eşqi, andı,
Əqidəsi **qana qandı!**

§ 9. ARXADAN GÜLLƏ ATMAQ KİŞİLİK SAYILMIR ...

Salahlı kəndi Kürün **sahilində** yerləşirdi. **Ziyafət** Hacı Emin ağanın evində təşkil edilmişdi. Qubernatorun göstərişilə bu məclisə seçmə şəxslər dəvət olunmuşdu.

Söhbət yenə Kərəmdən düşmüşdü...

Sərdar dizləri üstünə baş qoyan cüyür balasının başını **oxşaya-oxşaya** İsrafil ağaya dedi:

– Cənab Kərbalaye, Kərəm qaçaq* düşən gündən* bəri siz heç onunla *üz-üzə gəlmişsinizmi?*

Həm İsrafil ağanın bu suala verəcəyi cavabla maraqlandı*. Baxışlar ona **zilləndi**. Mehdi ağa tərcüməyə başladı:

– Bəli, zati-aliləri, – dedi İsrafil ağa. Bir dəfə **rastlaşmışıq***.

– Vot, vot, bəs gülləniz nə üçün boşa çıxıb?

Sərdarın bu sözü İsrafil ağanın şəstinə dəydi, **tutuldu**. Udquna-udquna dedi:

– Xeyr, zati-aliləri, mənim gülləm heç vədə boşa çıxmır.

Sərdarın dodaqlarında **xəfif** bir təbəssüm gəzdi:

– Oo!.. Mən buna *şübhə etmirəm*. Amma xəncəri iki yol sıyırmazlar... Vot, vot! Siz gerek onu əldən buraxmayaydınız!

İsrafil ağa *üzünü* əvvəl dilmanca, sonra ali qonağa *tutdu*:

– Zati-aliləri, əvvəla, Kərəm uzaqdaydı*, güllə çatmazdı. Sonrası da tərkində oğlan uşağı vardı, qorxdum, güllə uşağa dəyər.

Sərdar əvvəl yarı **istehza** ilə “uşaq!..”, sonra isə **ciddi** dedi:

– Gerek ataydınız! Uşaq çox yaxşı oxuyurdu.

– Zati-aliləri, bizim yerdə arxadan güllə atmaq **dədə-babadan** kişilik sayılmır.

Sərdarın səsindəki ahəng dəyişdi:

– **Boşlayın** bu yersiz Şərq ədələrini! Kişilik!.. Əhd-vəfa! – Bunların hamısı artıq vaxtı keçmiş məfhumlardır!

Bu sözlərin ağırlığından* tutulan İsrafil ağa **susmaq** istədi, amma təbiəti buna *yol vermədi*. Sakit bir tövrlə dedi:

– Zati-aliləri, hər halda vicdan rahatlığı siyasətdən irəli, **daş-qaşdan** qiymətlidir.

Fərman Eyvazlı “Qaçaq Kərəm” romanından

SÖZLÜK

ədə – манера
cüyür – косуля
məfhum – понятие

dilmanc – переводчик
ahəng – burada: ритм, тон
tərk – burada: круп (лошади)

SÖZ EHTİYATI

seçmə şəxslər – избранные люди
sakit bir tövrlə – burada: спокойно
boşa çıxmaq – пропасть даром
şəstinə dəymək – burada: задевать честь
vicdan rahatlığı – burada: спокойная совесть
əldən buraxmaq – не удержать, упустить кого-либо
baxışları zillənmək – burada: пристально смотреть

1 Mətni oxuyun, mətndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirin. Necə düşüncəyə, mətni “Vicdan rahatlığı” adlandırmaq olardımı?

2 İsrail ağanın Qaçaq Kərəmi vurması nə üçün təəccüblə qarşılandı? Müxtəlif fikirləri ümumiləşdirərək çıxardığınız nəticə əsasında düzgün hesab etmədiyiniz variantı səsləndirin.

- A) Hamı İsrail ağanın yaxşı atıcı olduğunu bilirdi.
- B) İsrail ağa həmişə el adətinə riayət edən adam idi.
- C) İsrail ağa Qaçaq Kərəmdən çox qorxurdu.
- D) Ağ çox vicdanlı bir adam idi.

3 Aşağıdakı suallara cavab verin və mətni səhnələşdirin.

- 1) Kənd harada yerləşirdi?
- 2) Qonaqlar harada toplaşmışdılar?
- 3) Məclisdə söhbət nədən düşdü?
- 4) Nə üçün Sərdarın dodaqlarında xəfif bir təbəssüm gəzdi?
- 5) İsrail ağanı əsəbiləşdirən nə oldu?
- 6) İsrail ağa Sərdarın sözünü necə kəsdi?

4 Mətdə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

5 Mətdə çəhrayı rəngdə verilmiş sözün yerində aşağıdakılardan hansını işlətmək daha çox yerinə düşər? Fikrinizi əsaslandırın.

- A) dikildi B) döndü C) çevrildi D) yönəldi

6 Aşağıdakı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz mətdə hansı mənada işlənmişdir?

İsrail ağa susmaq istədi, amma təbiəti buna yol vermədi.

- A) əhvalı B) xasiyyəti C) igidliyi D) qüruru

7 Aşağıdakı sözlərdən birləşmələr düzəldib dəftərinizə yazın, bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

Kür, sahil; ağa, ev; bala, baş; ağa, sual; mən, güllə; Sərdar, dodaq; Sərdar, səs; söz, ağırlıq; vicdan, rahatlıq

❁ Düzəltdiyiniz birləşmələrdən hansılar məcazi mənadadır? Onları rus dilinə tərcümə edə bilərsinizmi?

8 Verilmiş sözlərdən cümlələr düzəldib, dəftərinizə yazın.

- 1) Kərəm, Azərbaycan, qəhrəman, xalq.
- 2) Adamlar, qubernator, istəmək, tutmaq, Kərəm.
- 3) Çəkilmək, dağlar, Kərəm, demək, üçün, Qaçaq Kərəm.
- 4) İsrəfil, hamı, ağa, cavab, gözləmək.
- 5) Tərcümə etmək, Mehdi, dedikləri, ağa.

❁ Cümlələr qurarkən hansı şəkilçilərdən istifadə etdiniz? Bu şəkilçilər barədə bildiklərinizi danışın və onların dildəki rolunu izah edin.

9 Mətnə kursivlə verilmiş ifadələrin qarşılığını tapıb səsləndirin. Cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun və hər iki variantı müqayisə edin.

10 Mətnə qara rəngdə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun mənasını izah edin. Bu sözlərin əvəzinə başqa hansı sözləri işlətmək mümkündür?

11 Mətnə atalar sözü işlənmişdirmi? Fikrinizi konkret faktlarla əsaslandırın.

§ 10. ŞƏRQ ŞEİRİNİN GƏNCƏLİ İLAHƏSİ

XII yüzillikdə dünyanın heç bir xalqının ədəbiyyatında Məhsəti qüdrətli, Məhsəti səviyyəli*, Məhsəti istedadlı* bir qadın – şair görünür. **Artıq** 900 ildən çoxdur ki, Məhsəti yaradıcılığı oxucusunu heyran edir.

Məhsəti Gəncəvi 1089-cu ildə Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. İki yüzdən çox rübaisi olan şairənin* Sultan Səncərin sarayında yaşadığı güman edilir. Farsca yazdığı rübailərində humanizm, səmimi **hislər**, dərin fəlsəfi **mühakimələr**, gözəl təbiət* **təsvirləri*** öz əksini tapmışdır. Məhəbbət lirikası onun yaradıcılığında əsas yer tutur. Şairənin rübailərində lirik **qəhrəmanın** şikayətləri – dövrədən, zamanədən narazılıq **motivləri** duyulur.

Məhsəti Gəncəvi çox istedadlı idi. Gözəl musiqi **duyumu** var idi: yaxşı ud çalardı, nəğmələr oxuyardı. Şirin söhbətləri*, dərin kamalı hamını heyran edərdi. Onunla bir məclisdə oturmaq, çaldığı udu, zərif **rübailərini** dinləmək*, **nəhayət**, onunla bir şahmat taxtası* arxasında əyləşib düşünmək sultanlar üçün də xoş idi. **Lakin** Məhsəti saray **şairi** olmamışdır. Əsərlərində* ayrı-ayrı peşə sahiblərinin təərənnümünə yer verilməsi də bu fikrin təsdiqidir.

Məhsəti haqqında məlumata Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında* da rast gəlirik. **Nizaminin yazdığına görə**, Gəncə **sarayında** Məhsətiyə bir qəzəli üçün xəzinə bağışlanmışdır.

Məhsəti Gəncəvinin həyatı ilə bağlı “Əmir Əhməd və Məhsəti” adlı dastan* da vardır.

Bu gün Məhsətinin “danışdığı dillərin” sayı çoxdur. İndi onun rübailəri

farsca və azərbaycanca nəşr olunur. Rübailər alman, fransız, ingilis, italyan dillərinə də tərcümə edilib. Əfqanıstanda Məhsətinin adını daşıyan qız **məktəbi** var. Gəncədə Məhsəti adına qədim **alətlər ansamblı**, Məhsəti muzeyi, pedaqoji məktəb, Bakıda Məhsəti adına gənc şahmatçılar **klubu** fəaliyyət* göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 16 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamına əsasən Məhsətinin 900 illik yubileyi dövlət səviyyəsində keçirilmişdir. Şairənin doğma şəhəri Gəncədə, Bakıda, Fransanın Reymss şəhərində və başqa şəhərlərdə* silsilə **tədbirlər** keçirilmiş, Gəncədə Məhsəti Gəncəvi Mərkəzi açılmışdır. Şairənin 900 illiyinə həsr olunmuş poçt **markası** buraxılmışdır. Hazırda Azərbaycanda Məhsəti Gəncəvi adına Elektron Kitabxana fəaliyyət göstərir.

Xoşbəxtlikdən, onun əsərlərinin bir neçə nüsxəsi bu günlərə kimi gəlib çatmışdır. Hazırda bu nüsxələr Respublika Əlyazmaları İnstitutunun və Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin arxivində mühafizə olunur.

Rəfail Hüseynov

SÖZLÜK

ud – лютия	tərənnüm – воспевание
rübai – рубай	lirik qəhrəman – лирический герой
zəmanə – время	mühafizə olunmaq – burada: охраняться
nüsxə – экземпляр	narazılıq motivləri – мотивы недовольства

SÖZ EHTİYATI

musiqi duyumu – восприятие музыки	silsilə tədbirlər – ряд мероприятий
fəlsəfi mühakimə – философское рассуждение	dövlət səviyyəsində – на государственном уровне

❶ Məhsəti Gəncəvi haqqında oxuduğunuz faktlar sizi hansı qənaətə gətirib çıxarır? Mətnədən çıxardığınız nəticə barəsində fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən digər danışanların fikrinə də münasibət bildirin.

❷ Mətndəki faktlardan istifadə edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) XII yüzillikdə yaşamış daha hansı qadın şairələri tanıyırsınız?
- 2) Məhsəti Gəncəvi nə üçün Sultan Səncərin sarayında yaşamamışdır?
- 3) Məhsətinin lirikasında nə üçün məhəbbət mövzusunə rast gəlmək olmur?
- 4) Sultanlar nə üçün Məhsəti ilə bir məclisdə oturmaqdan çəkinirdilər?
- 5) Nə üçün Məhsətinin rübailəri heç bir dilə tərcümə olunmayıb?
- 6) Məhsəti Gəncəvinin yubileyinin keçirilməməsinin səbəbi nə ilə bağlı idi?

❸ Mətn üzrə tərtib edilmiş planda ardıcılıq pozulmuşdur. Təqdim edilmiş plandakı məntiqi ardıcılığı mətnin məzmunu əsasında bərpa edin və plan üzrə məzmunu qısaca danışın.

- 1) Məhsətinin əbədləşdirilmiş adı.
- 2) İstedadlı qadın şairə.
- 3) Prezidentin sərəncamı.
- 4) Gəncədə doğulmuş şairə.
- 5) Rübailərin lirik qəhrəmanı.

④ Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri əlaqələndikləri sözlərlə birlikdə səsləndirin. Necə bilirsiniz, bu əlaqələr nəticəsində söz birləşmələri, yoxsa cümlələr formalaşmışdır? Fikrinizi əsaslandırın.

⑤ Məhsəti Gəncəvini xarakterizə edən xüsusiyyətləri mətndən seçib yazın və cümlələrdə işlədin.

⑥ Aşağıda verilmiş birləşmələri Azərbaycan dilinə tərcümə edib dəftərinizə yazın və cümlələrdə işlədin.

искренние чувства, талантливая поэтесса, философские рассуждения, лирический герой, чувство музыки, глубокий разум, юные шахматисты

⑦ Aşağıdakı mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə zamanı dilin qrammatik normalarına əməl etməyi unutmayın.

17 мая 2013 года в штаб-квартире ЮНЕСКО в Париже был отмечен 900-летний юбилей поэтессы Мехсети Гянджеви. Мероприятие было организовано постоянным представительством Азербайджана при ЮНЕСКО. В рамках вечера состоялся концерт традиционной азербайджанской музыки и песен, были зачитаны стихи, а также прошла выставка произведений поэтессы и биографических изданий о ней.

⑧ Aşağıdakı nümunələrin içərisindən hansılarının söz birləşməsi və ya cümlə olduğunu müəyyənləşdirin.

Məhsətinin əsərləri, məşhur şairə, yubileyin keçirilməsi, şairənin rübailəri oxucunu heyran edir, rübailəri eşitmək, şahmat taxtası, ona xəzinə bağışlanmışdı, muzeyin arxivində mühafizə olunur, qız məktəbi

⑨ Aşağıda verilmiş sözlərdən və söz birləşmələrindən cümlələr qurub yazın. Necə bilirsiniz, sözlər müxtəlif şəkildə qəbul edərək dəyişməsə, bir-biri ilə əlaqələnmə bilərmə? Fikrinizi izah edin və qurduğunuz cümlələrdə hansı şəkildə istifadə edildiyini müəyyənləşdirin.

1) şəhər, Gəncə; qədim, alət, musiqi, fəaliyyət göstərmək, muzey; musiqi, bilmək, gözəl, şairə; sadə, peşə, ilk dəfə, şairə, adamlar, həyat, yazmaq.

2) Şairənin rübailəri, poeziya inciləri; yaradıcılığının əsası, məhəbbət lirikası; Gəncə şəhəri, Məhsəti muzeyi.

⑩ Mətnə işlənmiş sayları mənə növləri üzrə qruplaşdırıb sözlə yazın.

⑪ Mətnə qara, qırmızı və çəhrayı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənaları arasındakı fərqi nədən ibarət olduğunu əlavə faktlarla izah edin.

§ 11. “KƏLİLƏ VƏ DİMNƏ”NİN YARANMASI

Bu kitab qədim Hindistan torpağında hind filosofları tərəfindən yazılmışdır. **Rəvayətə görə**, Hindistanın Dəbşəlim adlı bir şahı varmış. Bu şah əvvəl-əvvəl mərhəmətli və qayğıkeş olsa da, sonralar şah taxtı onu **çaşdırır** və o, xalqı, öz **şahlıq** borcunu unudur. Ölkədə özbaşınalıq, haqsızlıq baş alıb-gedir, zülm və cinayətlərin sayı artır. Şaha şikayətə **gələnlər** də heç nəyə nail ola bilmirlər. Çünki şah heç kəsin şikayətini dinləmir.

Bu ölkədə Beydəba adlı bir filosof yaşayırmış*. Beydəba bir neçə şagirdi ilə bərabər dünya elmlərilə məşğul olsa da, xalqı da unutmurmuş. Həmişə kəndləri gəzir, kasıblara əl tutur, düzgünlüyün* və haqqın tərəfində olurmuş. Ölkədə baş verənləri o da **görür** və biganə qala bilmir. Axırda da **qərara** gəlir ki, özü şahın yanına getsin və **ölkədəki** vəziyyətin səbəbini öyrənsin.

Dəbşəlim şah Beydəbanı qəbul edir və onu dinləməyə başlayır.

Beydəba şahla çox **sərt** danışır. Xalqın sayəsində bu taxt-tacda otursa da, xalqın dərdi ilə maraqlanmadığına görə onu **məzəmmət edir**. **Əlbəttə ki**, bu, şahın heç xoşuna gəlmir. Əmr edir ki, Beydəbanı çarmıxa çəkib, edam etsinlər. Əmri icra etmək üçün onu aparanda şah fikrini dəyişir və əmr edir ki, Beydəbanı **zindana salsınlar**.

Alim bir müddət zindanda qalır. Onun şagirdləri hərəsi bir ölkəyə qaçmağa məcbur olur.

Günlərin bir günü şah səmaya, ulduzlara baxıb, fikrə dalır və birdən yadına Beydəba düşür, əmr edir ki, onu zindandan çıxarıb, **hüzuruna** gətirsinlər. Beydəbanı gətirəndən sonra şah onunla təklidə* söhbət edəcəyini deyib, hamını otaqdan çıxarır. Onlar uzun söhbət etdikdən sonra şah alimlə razılaşıır. Ona sarayda qalmasını təklif edir. Beydəba razılaşmaq istəmir, lakin sonra düşünür ki, sarayda yaşasa, şaha daha yaxşı nəzarət edə bilər. Ona görə də o razılaşıır. Şah Beydəbanı vəzir təyin edir.

O gündən camaat ağ günə çıxır. Bütün işlər qaydasına düşür. Xalq şahdan da, vəzirdən də çox razılıq edir. Beydəba bundan çox kədərlənir*.

Günlərin bir günü öz kitabxanasındakı kitabları nəzərdən keçirən şah fikirləşir ki, bir gün ölüb-gedəcək, lakin ondan yadigar bir şey qalmayacaq. Ona görə də o, Beydəbanı yanına çağırır. Ondan elə bir kitab yazmağını xahiş edir ki, orada əyləncə, zarafat, ciddiyət, hikmət və fəlsəfə bir yerdə olsun. Ağillı adamlar ondan həm hikmət dərsi alsınlar, həm də gülməkdən **özlərini saxlaya bilməsinlər**.

Beydəba şahın əmrini yerinə yetirməyə hazır olduğunu deyir. Lakin vaxt istəyir. Şah ona bir il vaxt verir. Sonra çoxlu hədiyyələr və ənamlarla Beydəbanı yola salır.

Beydəba bu kitabı necə yazmaq haqqında çox fikirləşir. Axırda qərara gəlir ki, bu kitabdakı danışmaları heyvanların* və quşların* dililə versin. Kitabı on dörd fəslə bölür. Hər fəsildə sual-cavab olur. Beydəba bu kitabı “Kəlilə və

Dimnə” adlandırır. **Onu da qeyd edək ki**, Kəlilə və Dimnə iki çaqqalın* adıdır. Alim bu kitabı təmsillər şəklində yazır ki, kitab zahirən sadəliyi ilə adamları cəlb etsin, əyləndirsin, daxili mənasına görə isə ağıllı adamlara **ibrət** olsun.

Beləliklə, buradakı heyvan surətləri əyləncə, onların dedikləri isə hikmət və nəsihət oldu.

Könül Abdullayeva

SÖZLÜK

çaqqal – шакал

zahirən – внешне

ciddiyyət – строгость

SÖZ EHTİYATI

biganə qalmaq – остаться

безразличным (равнодушным)

baş alıb-getmək – уйти куда глаза
глядят

ənam – дар, подарок

çarmıxa çəkmək – распять

ibrət olmaq – получить урок

❶ Oxuduğunuz rəvayət sizi hansı qənaətə gətirib çıxarır? Mətndəki fikirləri ümumiləşdirərək çıxardığınız nəticə barəsində fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən digər danışanların fikrinə də münasibət bildirin.

❷ Mətnin hissələri arasındakı əlaqələri müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, mətndə yerinə düşməyən, digər abzaslarla əlaqəsi olmayan cümlə varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

❸ Dəbəşəlim şahla filosof Bəydəbanı fərqləndirən xüsusiyyətlərin təsviri verilmiş cümlələri mətndən seçib səsləndirin və onları müqayisə edin.

❹ Aşağıda verilmiş cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın, sonra mətndəki ardıcılıqla sıralayın.

1) Axırda da qərara gəlir ki,

2) Beydaba bir neçə şagirdi ilə bərabər dünya elmlərinə məşğul olsa da,

3) Bu şah əvvəl-əvvəl mərhəmətli və qayğıkeş olsa da,

4) Bir gün öz kitabxanasındakı kitabları nəzərdən keçirən şah fikirləşir ki,

5) Onu da qeyd edirəm ki,

❺ Mətnə göy rəngdə verilmiş ifadələri kontekstə uyğun hansı sözlə əvəz etmək olar?

Köməkçi: tərifləyir, alqışlayır, danlayır; həbs etsinlər, tutsunlar, buraxsınlar; ürəkləri getsin, uğunsunlar, dayansınlar; dərs, nəsihət, tərbiyə

❻ Mətndən istifadə etməklə nöqtələrin yerinə elə sözlər seçib yazın ki, söz birləşmələri alınsın. Birləşmələri rus dilinə şifahi tərcümə edin.

şahlıq – , şah – , ölkədəki – , cinayətin – , kitabxanasındakı – , kitabdakı – , quşların – , – dərsi, – fəsil, – məna, – adamlar, – torpağında

❼ *Kitab* sözünü aşağıdakı sözlərlə əlaqələndirib cümlələr düzəldin. Bundan ötrü həmin sözlərə müvafiq şəkilçilər artırın. Cümlə qurarkən onları mətnin məzmununa uyğunlaşdırın. Kitab sözünü bəzi birləşmələrdə ikinci tərəf kimi də işlətməyi unutmayın.

kitabxanasındakı, yazmaq, nəzərdən keçirərkən, bu, yazmağını, məzmunu, baxarkən, adlandırmaq

8 Hansılar söz birləşmələridir? Fikrinizi əsaslandırın.

hədiyyələr və ənamlar; vəzir təyin edir; onların dedikləri; icra etmək; əvvəl-axır; mərhəmətli və qayğılı; ölkəyə qaçmaq; taxt-tac; ağıllı adamlar; özbaşnalıq; cinayətlərin sayı; kasıblara əl tutur; xalqın dərdi

9 Hansıları birləşmə hesab etmədiniz? Səbəbini aydınlaşdırın.

9 Necə bilirsiniz, mətndə çəhrayı şriftlə verilmiş sözlər eyni, yoxsa fərqli qrammatik mənalar ifadə edir? Fikrinizi əsaslandırın və misalların sayını artırın.

§ 12. QIZIL İT

Kərim babanın “Qızıl” adlı bir iti vardı. Gecə-gündüz bizim qapımızdan ayrılmazdı. Oba itlərini heç sevməzdim. Çünki onların qorxusundan* obada tək və azad gəzinə bilmirdim.

Bir gün alaçıqdan çıxarkən Qızıl üstümə düşüb hürməyə başladı. Əlimdəki dəyənəyimlə iti vura-vura qovdum. Kərim baba iti vurduğumu bir neçə dəfə görmüş, bir söz deməmişdi. Ancaq* xoşuna gəlmədiyini üz-gözündən **duymuşdum**. Bu gün iti vura-vura qapıdan qovarkən Kərim baba gördü. Yaxınlaşaraq:

– Vurma, oğlum! – dedi. – Bu mənim **çörək ağacımdır**. Bunun bir qardaş qə-dər mənə yaxşılığı keçibdir. Sən bunun indiliyini görürsən. Bir vaxt bunun qor-xusundan evimizin yanından **quş quşluğu ilə keçə bilməzdi**. Bu itə beş yüz manat verən olub, verməmişəm. Hər küçüyünü otuz-əlli manata satmışam. Bunun nə qədər ağıllı, igid heyvan olduğunu bilsən, heç vurmazsan.

Kərim baba bu sözləri deyib, itin başını əlləri ilə **oxşadı**. Sonra yenə üzünü mənə tutaraq* dedi:

– Qışlaqda idik. Payızın aydınlıq* gecəsi idi. Qoyunları **yamaca** yayıb bir daşın üstündə uzanmışdım. Nə vaxt yatdığımı heç bilməmişəm. Oyandığım vaxt hava qaralmış, dövrəmi də qalın duman almışdı. Elə qaranlıq düşmüşdü ki, **göz-gözü görmürdü**. Çomağı götürüb yerimdən* qalxdım. Sürüdən xəbər yox idi. Qızılı çağırdım. Cavab vermədi. Dəli kimi o gecəni səhər etdim. Ancaq mənə ümid verən bu it idi; bilirdim ki, Qızıl sürüdən ayrılmaz. **Dan yeri ağarar-ağarmaz** uca bir təpə başına **dırmaşdım**. **Aşağıya** baxdım. Dumandan hər şey qara görünürdü. Yenə “Qızıl, Qızıl”, – deyə bağırarkən dərədən boğuq bir səs eşitdim. İldırım sürətilə dərəyə atıldım. O, sürünü iki təpə arasına yığmışdı. Özü isə yol ağzında durub hürür, məni səsləyirdi. Özümü Qızıla yetirdim. Məni görən kimi sevindiyyindən* quyruğunu sallayıb məni yalamağa başladı. Sürüyə qurd girdiyini o saat bildim. Sürünün içinə girəndə üç qurd ölüsü gördüm. İşin nə yerdə olduğunu anladım*. Sürüyə qurd daraşanda Qızıl onlarla boğuşa-boğuşa

sürünü bu iki tərəfin arasına sıxışdırmışdı. Burada qurdlara hücum edib bir-bir onları boğub öldürmüşdü. **Qızılın boynuna necə sarılmışam...** Üzündən-gözündən necə öpmüşəm...

İftixar hissi ilə söhbətini tamamlamağa çalışan Kərim baba Qızılı oxşayaraq:

– İndi bunun nə cür it olduğunu bildinmi? Bu, it deyil, aslandır, əjdahadır, – dedi.

Kərim babanın bu tərifindən* sonra Qızılla barışmış, səmimi bir dost olmuşduq.

Abdulla Şaiq

SÖZLÜK

alaçıq – лачуга, войлочный шатёр

daraşmaq – burada: нападать, напасть

dövrə – круг, окружность

qarı – burada: двор

dəyənək – дубинка

boğuş səs – хриплый голос

SÖZ EHTİYATI

gecəni səhər etmək – глаз не сомкнуть

dövrəsini almaq – плотно обступать

çörək ağacı – кормилец

boğuşmaq – грызться

1 Mətn üzrə aşağıda verilmiş sualları nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, mətn üzrə başqa hansı sualları vermək olardı? “Unudulmuş” sualları da siz tərtib edib yoldaşlarınıza verin. Bu zaman nitqinizdə məntiqi vurğudan düzgün istifadə edin.

- 1) Hekayənin qəhrəmanı nə üçün oba itlərini sevmirdi?
- 2) Hansı hərəkət Kərim babanın heç xoşuna gəlmədi?
- 3) Kərim baba nə üçün iti “çörək ağacı” adlandırırdı?
- 4) “Qızıl it” nə üçün qoyun sürüsünü tək qorumalı olmuşdu?
- 5) Dərədən nə üçün Qızılın boğuş səsi gəldi?
- 6) Hekayənin qəhrəmanının itə qarşı münasibəti niyə dəyişdi?

2 Necə düşünürsünüz, “Sonra kök bir qoçun quyruğunu kəsib qabağına atmışam” cümləsinin oxuduğunuz mətnin məzmunu ilə bağlılığı varmı? Fikrinizi əsaslandırın və həmin cümlənin mətndəki yerini müəyyənləşdirin.

3 Aşağıda verilmiş cümlələrdə mətndəki ardıcılıq pozulmuşdur. Cümlələri elə sıralayın ki, mətndəki ardıcılıq bərpa olunsun.

- 1) Bunun bir qardaş qədər mənə yaxşılığı keçibdir.
- 2) Dumandan hər şey qara görünürdü.
- 3) Kərim babanın “Qızıl” adlı bir iti vardı.
- 4) Dan yeri ağar-ağarmaz uca bir təpə başına dırmaşdım.
- 5) Kərim babanın bu tərifindən sonra Qızılla səmimi dost olmuşduq.
- 6) Sürüyə qurd girdiyini o saat bildim..

4 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş ifadələrin mənasını izah etməyə çalışın. Sonra həmin ifadələri cümlələrdə işlədin.

5 Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edərək hekayədən çıxan nəticə barəsində danışın. Danışarkən yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməyi unutmayın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Uşaqlar, Sizin gündəlik nitqinizdə istifadə etdiyiniz söz birləşmələri əsas və asılı tərəflərdən ibarət olur. Asılı tərəf əvvəl işlənir və əsas tərəfə tabe olaraq, onun mənasını konkretləşdirir. Məsələn: *tərbiyəli şagird*, *mətni öyrənmək* birləşmələrində *şagird* və *öyrənmək* sözləri əsas tərəfdir:

tərbiyəli —————→ *şagird*
mətni —————→ *öyrənmək*

Göründüyü kimi, söz birləşmələrinin əsas tərəfi müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər. Məsələn: *yaşıl qələm* birləşməsinin əsas tərəfi (*qələm*) isimlə, *divarı rəngləmək* birləşməsinin əsas tərəfi (*rəngləmək*) feillə ifadə olunmuşdur.

Əsas tərəfin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmasına görə söz birləşmələri 2 növə ayrılır:

1. İsmi birləşmələr: *yun parça*, *şagirdlərin çoxu*
2. Feili birləşmələr: *dumana bürünmüş*, *musiqi çalınanda*

6 Aşağıdakı nümunələrin içərisindən söz birləşmələrini seçib səsləndirin.

Qızıl iti, iti vardı, alaçıqdan çıxarkən, oba itlərini, çörək ağacımdır, üzgözümdən duymuşdum, bunun qorxusundan, üçündən-dördündən, tərifindən sonra, səmimi dost, göz-gözü görmürdü, boğuc sə, Kərim baba, payızın aydınlıq gecəsi

7 Verilmiş cədvəli dəftərinizə çəkin. Məndən seçməklə cədvəlin hər sütununa beş-altı nümunə yazın.

Söz birləşmələri	
Mürəkkəb sözlər	
Bir tərəfinin müstəqil leksik mənası olmayan birləşmələr	
İki sözdən ibarət cümlələr	

8 Aşağıdakı cümlələri oxuyun və məna fərqi izah etməyə çalışın.

1) Kərim babanın iti vardı. – Kərim babanın “Qızıl” adlı iti vardı.

2) İtləri heç sevməzdim. – Oba itlərini heç sevməzdim.

3) Bu mənim ağacımdır. – Bu mənim çörək ağacımdır.

4) Kərim babanın tərifindən sonra Qızılla barışmış, dost olmuşduq. – Kərim babanın tərifindən sonra Qızılla barışmış, səmimi dost olmuşduq.

❗ Hansı cümlələrdə fikir daha ətraflı çatdırılır. Səbəbini izah etməyə çalışın.

9 Aşağıdakı sözləri elə dəyişin ki, əvvəlcə söz birləşməsi, sonra isə cümlə alınsın.

səma, aydın; almaq, anam, üçün, hədiyyə; məktəb, ev, qayıt; sığallamaq, Kərim baba, itin başı

Qovuşmaq –1) Birləşmək, bitişmək – Çayların suyu bir-birinə qovuşur; 2) Məcəzi mənada: bir şeylə birləşərək onun içində yox olub getmək – Elə bil göylə yer qovuşmuşdu; 3) Görüşmək, uzun ayrılıqdan sonra birləşmək, vüsala çatmaq – Tezliklə hərbi xidməti başa vurub ailənə qovuşacaqsan; 4) Sağalmaq, dərisi bitişmək (yara haqqında), ağzı örtülmək – Yarası artıq qovuşub.

§ 13. DAHI MÜTƏFƏKKİR

Bütün Gəncə əhalisinin və bu şəhərə yolu düşən insanların müqəddəs bildiyi bir **məkan** var. Bu, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkir alimi Nizami Gəncəvinin məqbərəsidir. Nizami dühasının böyüklüyü ilə həmahəng olan möhtəşəm* Məqbərə kompleksi 17-ci əsr memarlıq üslubunda tikilmişdir. Məqbərəyə gələnlər böyük şairin **şəxsiyyəti** qarşısında baş əyərək sanki onun bu sözlərini eşidirlər:

Nizaminin şeiri oxunan zaman,

O da hər bir sözdə görünər əyan.

Yüz il sonra sorsan, bəs o hardadır?

Hər **beyti** səslənər: “Burda, burdadır”.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Gəncədə anadan olmuşdur. Nizaminin əsl adı İlyasdır. Nizami onun **poetik təxəllüsüdür**: bu, “nəzmə çəkən”, yaxud da “sözləri nizama salan” deməkdir. Nizami kəlməsi özü “düzmək” mənasına uyğun gələn “nəzm” sözündən götürülmüşdür. Şairin atasının adı Yusif, babasının adı Zəkiəddin olmuşdur. O, **mədəni** və varlı ailədə böyüyüb **tərbiyə almışdır**. Şair ona **dünya** şöhrəti gətirən “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə”dən ibarət 30 min beytlik “Xəmsə” (“Xəmsə” beşlik deməkdir) yaratmışdır. Şair bütün poemalarını*, o cümlədən bizə qədər gəlib çatan 700 beytlik lirik şeirlərini* Gəncə şəhərində yaratmış, 1209-cu ildə isə burada vəfat etmişdir.

Nizami dövrünün savadlı və dərin bilikli şəxsiyyətlərindən idi. Söz sənətinin **mükəmməl** bilicisi olan bu insan dinə, fəlsəfəyə, təbiət elmlərinə (coğrafiya, astronomiya, riyaziyyat və kimya, təbabət, anatomiya) və əzcəçiliq sənətinin sirlərinə dərinləndirən* bələd idi. Məktub yazmağı heç xoşlamazdı.

Şair ərəb və fars dillərini gözəl bilirdi, onun yazdığı hər misra buna **inandırıcı** sübutdur. O dövrdə Gəncədə danışığ dili türk dili (Azərbaycan dili) idi, əhalinin **əksəriyyəti** bu dildə danışır. Ərəb dili elm və din dili, fars dili

– poeziya dili hesab olunurdu. Ona görə də Nizami öz əsərlərini fars dilində yazırdı. Şairin poemalarında məhəbbətə, dostluğa, **sədaqətə** həsr edilmiş **sonsuz** sayda aforizmlər, tamahkarlığı, paxıllığı, **acgözlüyü** tənqid edən **müdrək** ifadələr vardır.

Nizaminin əsərləri bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur. Şairi dünyanın bir çox ölkələrində tanıyır, əsərlərini oxuyurlar. Doğma Vətənindən əlavə, İtaliyada, Çində, Meksikada, Moldovada, Rusiyanın Moskva, Sankt-Peterburq, Dərbənd, Çeboksarı şəhərlərində, Özbəkistanda şairə heykəllər ucaldılmışdır. 2014-cü ilin mayın 16-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən Nizami Gəncəvi adına “Qızıl medal” təsis **edilmişdir**. Bu medalla elmi fəaliyyətində* xüsusi xidmətləri olan şəxslər təltif edirlər.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

düha – гений
təbabət – медицина
mütəfəkkir – мыслитель

məqbərə – мавзолей
əczaçılıq – фармацевтика
həməhəng – гармоничный

SÖZ EHTİYATI

nəzmə çəkmək – слогать в стихах

əyan – burada: известно; ясно

1 Mətnin məzmununu aşağıdakı suallar əsasında danışmaq olarmı? Özünü yoxlayın. Hansı sualın əlavə olunmasını istərdiniz? Danışan zaman nitqinizdə məntiqi vurğudan düzgün istifadə edin.

- 1) Gəncəyə gələnlər kimin məqbərəsini ziyarət edirlər?
- 2) Nizami Gəncəvi neçənci ildə və harada anadan olmuşdur?
- 3) Nizaminin əsl adı nədir?
- 4) Nizaminin mədəni irsi nədən ibarətdir?
- 5) Nizami hansı elmləri bilirdi?
- 6) O, əsərlərində nəyi təsvir etməyə çalışmışdır?
- 7) Milli Məclis tərəfindən hansı medal təsis edilmişdir?

2 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və müvafiq durğu işarələrini qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

- 1) Şairin atasının adı Yusif,
- 2) Bu dahi Azərbaycan şairi, mütəfəkkir alimi,
- 3) Nizami dövrünün savadlı və
- 4) Şairi dünyanın bir çox ölkələrində tanıyır,
- 5) Ona əsl şöhrət qazandıran və dünyaya

3 Neçə düşünürsünüz, aşağıdakı atalar sözlərindən mətnin məzmunu ilə səsleşməni varmı? Uyğun bildiyiniz atalar sözünü seçib səsləndirin.

- 1) Bilik ağılın aynasıdır.
- 2) Elmsiz adam meyvəsiz ağac kimidir.
- 3) Qələmin ucu – qılıncın gücü.
- 4) Atalar nə əkilər, oğullar onu biçirlər.

4 Mətnə kursivlə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar? Fikrinizi həmin sözləri birləşmə içərisində işlətməklə əsaslandırın.

- a) yaxşı b) kamil c) ağıllı d) nümunəvi e) mahir

5 Necə bilirsiniz, mətnə məzmunla əlaqəsi olmayan cümlə varmı? Varsa, həmin cümləni tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

6 Birinci abzasda işlənmiş söz birləşmələrini tapıb səsləndirin. Hər birinin ikinci tərəfini təşkil edən sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin.

7 Aşağıdakı söz birləşmələrini köçürün. Tərəflərinin hansı nitq hissələri ilə ifadə edildiyini müəyyənləşdirib qarşısında yazın.

şairin atasının, dünya şöhrəti, poetik təxəllüs, varlı ailədə, otuz min beytdən, lirik şeirlərini, dərin bilikli, əczaçılıq sənəti, onun yazdığı, inandırıcı sübut, müdrik ifadələr, acgözlüyü tənqid edən, əsərləri tanınaraq

8 Aşağıda verilənlərin nə üçün söz birləşməsi olmadığını əsaslandırın. Onları genişləndirib söz birləşməsi şəklinə salın və dəftərinizə yazın.

vətəninəndən ötrü, təşkilat tərəfindən, sənin üçün, düşməyə qarşı, yeməkdən əlavə, həyatə doğru, yola qədər, anama görə, qardaşımdan başqa

9 Verilmiş birləşmələrin birinci tərəfinin ifadə olunduğu nitq hissəsini müəyyənləşdirin. Onlardan hansılarını isimlə əvəz etmək olar?

mənim şeirim, onun arzusu, bizim dəftərimiz, sizin arzunuz, mənim vətənim, sənin dostun, onun dayısı, onların valideynləri, onun poemaları

10 Tərəfləri isim-isim; sifət-isim; say-isim; əvəzlilik-isim modelinə uyğun bir neçə söz birləşməsi fikirləşib dəftərinizə yazın. Onları cümlələrdə işlədin.

§ 14. BƏRDƏNİN TƏRİFİ

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,

Yazı da, qışı da güldür, .

İyulda dağlara lalələr səpər,

Qışını baharın nəsimi öpər.

O yaşıl cənnətə bənzər,

Şən ətəklərinə bağlamış kövsər,

Söyüdlük çöllərə vermişdir zinet.

Ağ bağı, elə bil, həqiqi .

Qırqovul yuvası, hər sərv ağacı,

Oxuyur , **ötür** turacı.
 Reyhanı yaşıldır illər uzununu,
Hər çeşid naz-nemət bürümüş onu.
 Yem üçün gələr quş bu gözəl ,
 İstəsən “quş südü” taparsan burda.
Torpağı yoğrulmuş qızıl suyundan,
 Elə bil hər yanda bitmiş zəfəran.
 O yaşıl yerləri **dolaş**ıb gəzsən,
 Şenlikdən başqa bir xəyal .
 Bu mərdlər, gözəllər yurdunda, inan,
 Çox **saysız** gizləmiş zaman.

Nizami Gəncəvi

SÖZLÜK

zinət – украшение

çeşid – разновидность

naz-nemət – изобилие

yoğrulmaq – вылепиться

xəzinə – казна, клад

SÖZ EHTİYATI

baharın nəsimi – весенний ветерок

zinət vermək – украшать

kövsər – источник, находящийся в раю

1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun. Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə hansı sözlərin yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki faktlara istinad etməklə əsaslandırın.

Köməkçi: cənnət, gülüstan, çəmənlik, yurda, məkana, ölkəyə, meşəsi, çölləri, düzləri, çiçəkdir, lalədir, sünbüldür, kəkliyi, bülbülü, qartal, xəzinə, dövlət, sərvət, görməzsən, tapmazsan, qurmazsan

2) Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz,
 – *Yem üçün gələr quş bu gözəl yurda,*

İstəsən “quş südü” taparsan burda – misraları ilə şair nə demək istəyir? Şeirdəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək fikirlərinizi açıqlayın.

3) Şeirin müxtəlif misralarında Bərdənin zənginliyi, torpağının müqəddəsliyi, əhalisinin firavanlığı tərənnüm olunur. Şeiri 5 bəndə bölərək qruplara bölünün və hərəniz bəndlərdən birində deyilən fikirlər ətrafında danışın. Danışarkən sözlərin düzgün vurğu ilə tələffüzünə diqqət yetirin.

4) Şeiri oxuduqdan sonra inşa yazmalı olsanız, aşağıdakı misralardan hansını ona başlıq seçərdiniz? Seçdiyiniz başlıq üzrə material toplayın və cümlələr, abzaslar arasında məntiqi ardıcılığı gözləyərək inşa yazın.

- 1) Qışı baharın nəsimi öpər.
- 2) Hər çeşid naz-nemət bürümüş onu.
- 3) İstəsən “quş südü” taparsan burda.
- 4) Torpağı yoğrulmuş qızıl suyundan.

5 Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə kursivlə verilmiş misralardan birində “gizlənən” mənalara necə başa düşdüyünüzü izah edin.

6 Şeirdə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri kontekstə uyğun sinonimləri ilə əvəz edib, misraları yenidən oxuyun. Hər iki variantı müqayisə edin.

7 Hansı bənddəki iki sözdən söz birləşməsi düzəltmək mümkün deyil? Fikirlərinizi əlavə faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

A) Sevda, rəfiqə

B) sərv, ağac

C) qırqovul, quş

D) anam üçün

E) yaşıl, reyhan

8 Aşağıdakı mətni Azərbaycan dilinə yazılı tərcümə edin. Tərcümə etdiyiniz cümlələrdə söz birləşmələrinin altından xətt çəkin. Tərcümə zamanı qrammatik normaları gözləməyi unutmayın.

Барда это древний город Азербайджана. Он существовал еще в 4-м веке. Город являлся столицей Кавказской Албании. Находясь на плодородной равнине, на пересечении караванных путей Востока Барда была самым крупным торгово-ремесленным городом. Имела оборонительные стены, защитный ров, крытые рынки.

❖ Tərcümədə neçə cümlə alındı? Söz birləşmələri nitqinizi rabitəli şəkildə ifadə etməyə şərait yaratdı mı? Fikrinizi faktlarla izah edin.

9 Aşağıda verilmiş hər bir sözü mənaca uyğun gələn bir neçə sözlə əlaqələndirib söz birləşmələri düzəldin.

qış, fəsil, turac, uçmaq, quşlar, danışmaq, reyhan, tullanmaq, insan, qanad, mərd, yurd, meşə, ağac, bulaq, sərin, mənim, tarix, qəhrəman

§ 15. ÇINAR VƏ TAXTA PARÇASI

Meşədə bitmiş əzəmətli qoz ağacını kəsdilər. Qol-budaqlarını təmizlədikdən sonra **gövdəsini** dəzgahda yondular. Taxta parçalarından qapı və pəncərə çərçivələri hazırladılar*.

Vaxtilə qoz ağacı olmuş, pəncərə **çərçivələrinə** çevrilmiş taxta parçası yaxınlıqda* bitmiş, başı zirvələrə **millənən** qozalı çinar ağacını bir xeyli **süzdü**. Onun yuxarıdan aşağıya səliqə ilə düzülmüş yarpaqlarına **həsədlə** baxdı, şax qamətindən **xoşhal oldu**. Ani sükutdan sonra üzünü çinara tutub dedi:

– Ay çinar, hamı sənin vüqarlı* duruşunu, **əzəmətini**, gözəlliyini, sərinlik gətirən kölgəni tərifləyin. Kaş sənin yerində olaydım!

Çinar dərin xəyallara dalmış baxışlarını* ana torpaqdan* ayırdı. Səs gələn tərəfə baxdı. Taxta çərçivəyə təbəssümlə baxaraq soruşdu:

– Nə üçün, ay taxta parçası? Məgər sənin indiki halın pisdirmi? Nə qədər üstündə meyvə var!

Taxta kədərli baxışlarını çinara zillədi. Elə qəmli idi ki, sanki dəryada gəmisi batmışdı. Çinar ona təskinlik verərək dedi:

– Bir danışsan! Söylə görüm, sənə nə olub?

– Mən də bir vaxtlar göylərə baş çəkirdim. Yaşıl bir seyrəngahdan çöllərə yaraşlıq **verirdim**. Bülüllər budaqlarımın üstünə qonar, uşaqlar ətrafımda dövrə qurub oynayar*, qız-gəlinlər qəhqəhə çəkib gülüşərdilər. Heyif, o günlərdən, – deyə taxta köksünü ötürdü ... – İndi isə köhnə libasımdan qalmayıb. Adicə taxta parçalarına çevrilmişəm.

Qozalı çinar **başını bulayıb** ona cavab verdi:

– İnsanlar* da əbədi olaraq yaşamırlar*. Onlar da bu dünyadan köç edirlər.

Onlar ölür, yeniləri dünyaya gəlir. Mən gördüyüm insanlar indi qocalıblar, uşaqlar isə böyüyürlər, – dedi və əllərini yaxınlıqda yerləşən* cavan ağaclara uzatdı:

– Bu **şitillər** son zamanlarda əkilmişdir. Onlar sudan, havadan, işıqdan qidalanırlar, **insan qayğısından bəhrələnib** böyüyürlər. Vaxt gələcək, bu cavan ağaclar da böyüyüb əzəmətli olacaq. Çöllərə yaraşlıq, insanlara sevinc **bəxş edəcək**. Bəziləri isə quruyacaq, məhv olacaqdır. Odur ki, indiki halına **təəssüf eləmə**, ay qardaş! – dedi və yarpaqlarını həzin meh kimi kənara yellədi.

Taxta yenə də ümitsiz:

– Bundan sonra isə mən kimə lazımam. Kim məni sevəcək, nəzərləri ilə oxşayacaq, – dedi və yenə də çinara gileylənməyə başladı*.

Çinar mehriban baxışları ilə taxta parçasına **göz gəzdirib** nəvazişlə söylədi:

– Sən sevin ki, insanların tikdiyi evə yaraşlıq verirsən. Vaxtilə meşəyə, çəmənə, çölə əzəmət verirdinsə, indi də dünyaya sevinc bəxş edən insanların gözlərini oxşayırsan, könüllərini sevindirirsən. Bir bax, – deyə çinar **ətrafdan** evi seyr edən adamları göstərərək sözü davam etdi. – İnsanlar səni sevir. Odur ki, yaxşı və gözəgəlimli yerə vurub rəngləyirlər. Mən isə hələ də bilmirəm ki, axırım necə olacaq: Yandırılacağam, yoxsa quruyaraq torpağa qarışacağam...

Bu sözlərdən sonra taxta çərçivə sanki özünə gəldi və **şirin təbəssümlə** yan-yörəsini süzməyə başladı.

Əli Cəfəroğlu

SÖZLÜK

dəzgah – станок

yonmaq – строгать

gileylənmək – жаловаться

millənmək – взвиться, взвиваться

gözəgəlimli – burada: красивый, видный

bəhrələnmək – получать выгоду, пользу

SÖZ EHTİYATI

şax qamət – стройный

həzin meh – лёгкий ветерок

seyrəngah – место гуляния

xəyallara dalmaq – погрузиться в грезы

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni dialoq şəklində oxuyun.

2 Mətnəki fikirlərə münasibət bildirərək qoz və çinar ağacını təsvir edin. Necə düşünürsünüz, qoz ağacı insanlara xidmət etməkdən yoruldu mu?

3 Mətn üzrə aşağıdakı planı nəzərdən keçirin. Bu planda hər hansı bir dəyişiklik etmək istərdinizmi?

Mətndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək fikrinizi əsaslandırın. Sonra mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə plan əsasında məzmunu danışın.

1) Kəsilmiş qoz ağacı.	4) Çinarın etirafı.
2) Qoz ağacının kədəri.	5) Çinarın nəvazişli sözləri.
3) Taxta çərçivənin sevinci.	

4 Sizcə, müəllifin hekayəni yazmaqda məqsədi nədir? Fikrinizi əsaslandırın və mətnin hissələri arasında əlaqələri müəyyənə bilərsiniz.

5 Hekayənin hansı hissəsi daha çox xoşunuza gəldi (giriş, əsas hissə, nəticə) və niyə? Xoşunuza gələn hissəni danışın.

6 Mətndəki fikirlərə münasibət bildirərək qoz ağacının ağac olduğu və taxtaya çevrildiyi zamanda insanlara verdiyi xeyri müqayisə edin.

7 Öz gözəlliyi ilə hamını heyran qoyan çinar nə üçün kədərli idi? O, ağacları kim ilə müqayisə edirdi? Suallara ətraflı cavab versəniz, mətnin ideyasını tapmış olacaqsınız.

8 Mətnə sarı fonda verilmiş hissəni bir daha oxuyun, tərcümə edin və çinarın fikirlərinə münasibət bildirməklə müzakirəyə qoşulun.

9 “Hikmət xəzinəsi”ndən aşağıdakı aforizmi oxuyun və yadda saxlayın. Aforizmdə deyilən fikri bu hekayəyə aid etmək olarmı? Düşündüklərinizi, mülahizələrinizi əsaslandırın.

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

İnsan üçün ən əziz şey həyatdır. O, adama bir dəfə verilir, ona görə də həyatı elə başa vurmaq lazımdır ki, mənasız yaşadığın illər səni yandırmasın, məzmunsuz həyat üçün qəlbin ağrıməsın və ölərkən deyə biləsən ki, mən bütün həyatımı və bütün qüvvəmi dünyada ən gözəl bir şeyə, xalqıma xoşbəxtlik gətirməyə həsr etmişəm.

Nikolay Ostrovski

10 Mətnə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin və nə üçün məzmunu uyğun olmadığını əsaslandırın.

11 Mətnə cəhrayı rənglə verilmiş sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etsək, mənə dəyişməz?

- A) ucalan B) çatan C) qalxan D) inkişaf edən

12 Aşağıda verilən sözlərdən nə qədər söz birləşməsi düzəldə bilərsiniz? Düzəltdiyiniz birləşmələri cümlələrdə işlədərək dəftərinizə yazın.

əzəmətli	yer	köhnə	parçaları
taxta	libas	qozalı	baxışlar
dərin	çinar	gözəgəlimli	duruş
kədərli	ağac	vüqarlı	xəyallar

13) Sözlərdən cümlələr düzəldib yazın və tərcümə edin. Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantı seçərkən diqqətli olun.

- 1) Meşə, əzəmətli, bitmək, ağac, kəsmək, qoz
- 2) Qapı, pəncərə, taxta, çərçivə, parça, hazırlamaq
- 3) Ona, təskinlik, çinar, vermək
- 4) Budaqlar, qonmaq, bülbüllər, üstünə

14) Mətnə altından xətt çəkilmiş birləşmələri onlara qarşılıq olan bir sözlə əvəz edin və cümlələrdə işlədin.

15) Mətndəki ağ boşluqda hansı söz yazılsa, daha çox yerinə düşər?

- A) əsər-ələmət B) iz C) nişan D) görkəm

§ 16. ÜSYANKAR ŞAİR

1417-ci il. Hələb şəhəri (indiki Suriyada). Bir gənc şəhərin **izdihamlı** meydanlarından* birində ucadan şeir oxuyur. Şeir ruhanilərin qəzəbinə səbəb olur və gənci **həbs** edirlər. Dindirilərkən o, şeirin özününkü olduğunu deyir. Gənci dar ağacından asmaq istəyirlər. Bundan xəbər tutan bir şəxs **özünü yetirir** və şeirin əsl **sahibi** olduğunu söyləməklə gənci ölümdən* qurtarır. Onun özünü isə zindana salırlar. Ruhanilərin fitvası ilə o, dinsizlikdə, kafirlikdə təqsirləndirilərək, diri-diri dərisi soyulmaqla edama məhkum olunur.

Həmin şəxs dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi idi. Əsl adı Seyid Əli olan Nəsimi 1369-cu ildə Şamaxıda anadan olmuş, orada təhsil almış, elmləri, o cümlədən, məntiq, riyaziyyat və astronomiyanı öyrənmişdi. O, 14-cü əsrin sonlarında Azərbaycanda **geniş** yayılmış hürufilik hərəkatının fəal tərəfdarlarından* və təbliğatçılarından olub. Hürufiliyin **banisi** şair və mütəfəkkir Fəzlullah Nəimiyə məhəbbətini bildirmək üçün onun adı ilə həmahəng səslənən Nəsimi təxəllüsünü qəbul etmişdi.

Humanist şair insan ləyaqətini alçaldan, onun mənəvi azadlığını buxovlayan **feodal dünyasına** qarşı alovlu etiraz səsini qaldırırdı. “Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam”, – deyən Nəsimi şeirlərində insanları əsarətdə saxlamağa cəhd göstərən riyakar və tamahkar ruhaniləri cəsarətlə* tənqid edirdi. Buna görə də Nəsimi hakim təbəqələr, din xadimləri tərəfindən daim təqib edilmiş, dəfələrlə zindana salınmışdı. Lakin mübariz şair heç nədən **çəkinmir**, ölkə-ölkə gəzərək, öz insanpərvər ideyalarını yayırdı. Hələb şəhərinə də həmin məqsədlə gəlmişdi. Ölümə məhkum olunmuş Nəsimi zindanda belə öz məsləki uğrunda mübarizəni dayandırmırdı.

Altı əsrdən çoxdur ki, Nəsiminin adı mərdlik və **yenilməzlik** simvolu kimi yaşamaqdadır. Onun haqqında çoxlu rəvayətlər də yaranıb. Rəvayətlərin* birində söylənilir ki, **ölüm ayağında** belə Nəsiminin dözümlü və mətanəti qarşısında **sarsılan** ruhanilər istehza ilə ondan soruşurlar:

– Sən ki haqsan, bəs niyə qanın axdıqca saralırsan?

Nəsimi qürurla* cavab verir:

– Bəli, rəngim saralır. Mən **əbədiyyət üfüqlərində** doğmuş eşq günəşiyəm. Günəş qürub edəndə saralar.

Rəvayətdə belə bir qeyd də var ki, güya şairin ölümünə fitva verən ruhani demişdir:

– Bu, o qədər məlumdur ki, onun qanından hara düşsə, kəsib atmaq lazımdır.

Təsadüfən şairin qanından bir damcı həmin ruhaninin barmağına düşür. Camaat ondan barmağının kəsilməsini tələb edir. O isə: “Mən **sözgəlişi** demişəm”, – cavabını verir. Bu zaman al qan içində olan şair:

– Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb həqdən qaçar,

– Gör bu gerçək aşiqi sərpa soyarlar ağrımaz, – deyərək gözlərini əbədi olaraq yumur.

Böyük sənətkar haqqında çoxlu şeir, poema və roman yazılmış, film çəkilmişdir. Dahi şairin anadan olmasının 600 illik yubileyi bütün dünyada qeyd olunmuşdur.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

izdiham – толпа

fitva – фетва (решение)

hərəkət – движение

həməhəng – созвучный

əsarət – рабство

riyakar – двуличный

təbliğatçı – пропагандист

məslək – 1) убеждения; 2) принцип, вера

SÖZ EHTİYATI

qürub etmək – заходить

sərpa – с головы до ног

edama məhkum olunmuş –

осуждённый на казнь

buxovlamaq – оковывать (в кандалы)

hürufliliyin banisi – основоположник

хуруфизма

məlun – проклятый

1 Mətnə aid bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? Sualları təqdimat formasında hazırlayın və səsləndirin.

2 Mətnin məzmununa aid olmayan cümlə hansıdır?

A) Beş əsrdən çoxdur ki, Nəsiminin adı mərdlik və yenilməzlik simvolu kimi yaşamaqdadır.

B) Onun haqqında çoxlu rəvayətlər də yaranıb.

C) Böyük sənətkar haqqında çoxlu şeir, poema və roman yazılmış, bədii film çəkilmişdir.

D) O, bəzən şeirlərində ruhaniləri müdafiə edirdi.

3 Qruplara bölünün və mətn üzrə plan tərtib edin. Sonra tərtib edilmiş planları müzakirə edib, ən uyğun variantı müəyyənləşdirin.

4 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözün əvəzinə aşağıdakılardan hansını işlətmək daha çox yerinə düşər?

- A) yaradıcısı B) müəllifi C) yiyəsi D) böyüyü

5 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı fikirlərdən hansını Nəsimiyə aid etmək olmaz? Fikrinizi mətnin məzmunu əsasında faktlarla əsaslandırın.

A) Nəsimi hürufiliyin banisi şair Nəiminin tələbəsi idi.

B) Humanist şair insan ləyaqətini alçaldan feodal dünyasına qarşı etiraz səsinə qaldırdı.

C) Nəsimi heç bir zaman vətənindən kənara çıxmamışdır.

D) Nəsimi hürufilik hərəkatının fəal təbliğatçılarından olub.

6 Mətnə hansı elmlərin adı çəkilir? Elmlərin siyahısını artırma bilərsinizmi? Bildiklərinizi yazın.

7 Aşağıdakı söz birləşmələrini köçürün. Tərəflərinin hansı nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirib qarşılarında yazın.

Nümunə: Nəsiminin təxəllüsü – isim + isim

ruhanilərin fitvası –	barmağının kəsilməsi –
kafirlikdə təqsirləndirilərək –	geniş yayılmış –
ləyaqətini alçaldan –	böyük sənətkar –
mənəvi əsarət –	həmin ruhani –
tamahkar ruhanilər –	qanından bir damcı –
onun azadlığı –	rəvayətlərin birində –

❁ Birləşmələrin əsas və asılı tərəflərini təyin edin.

8 Aşağıdakı mətni Azərbaycan dilinə yazılı tərcümə edin. Tərcümə zamanı söz birləşmələrinin qrammatik normalara uyğun tərtibinə diqqət yetirin.

Насими выдающийся поэт, писавший на родном азербайджанском языке еще в 14-м веке. Он сыграл значительную роль в развитии азербайджанской поэзии. Его сочинения получили широкую известность на ближнем Востоке и в Средней Азии. Насими создал первые шедевры азербайджанской поэзии, заложив основы азербайджанского литературного языка.

9 Söz birləşmələrini bir sözlə əvəz edin. Tapdığınız sözləri cümlələrdə işlədib, dəftərinizə yazın.

havanı sərinləşdirən –	dərs ləvazimatı –	baş örtüyü –
ali məktəbdə oxuyan –	ağırliq ölçən –	üst geyimi –
bayrağımızı ucaldan –	paltar tikən –	qara qızıl –
orta məktəbdə oxuyan –	təhsil ocağı –	ağ qızıl –

10 Klassik Azərbaycan poeziyasının nümayəndələrindən birinin şəxsiyyəti və ya əsərlərindən biri haqqında fikirlərinizi yazılı ifadə edin. Sonra əlavə

fakt və məlumat toplamaqla yazınızı zənginləşdirməyə çalışın. Yazınızda topladığınız fakt və məlumatlara münasibətinizi bildirin. Fikrinizi ifadə edərkən söz birləşmələrindən istifadəyə üstünlük verin.

§ 17. NƏSİMİ

Bayramındır bu gün sənin, gözün aydın,

Ellər gəlib bayramına, dünya sənə alqış deyir.

Bu gün dünya göz dikibdir Azərbaycan

Bir bayraq ki, ağac qulpu Nəsiminin qələmidir.

Sıgır bu gün Azərbaycan öz həddinə, .

Uzaq şəhərindən şölə düşüb buluduna.

Beş qitədən əklil gəlir bir şairin

Beş qarışıq kiçik məzar dönür cahan gülzarına.

Hanı ağzı köpüklənən ağ çalmalı ?

Sümüyü də sürmə olmuş... bu gün ondan nişanmı var?

Sürü-sürü o vaizlər, o qazilər hanı, hanı?

Bu gün dünya görür ancaq yarananı, !

Salam, şair!

Sən yenidən bu dünyaya xoş gəlmisən.

Dünya sənin öz evindir. Xoş gəlmisən evinə .

Çoxlarını məhv elədi bu qovğalı, qallı dünya,

Sultanlara qalmaq, yox, Nəsimiyə qaldı

Xəlil Rza Ulutürk

SÖZLÜK

hədd – предел, граница

şölə – блеск

qitə – материк

qarış – пядь

üləma – учёный

qazi – кази, кади

vaiz – проповедник

qovğalı, qallı –

скандальный, буйный

SÖZ EHTİYATI

ağzı köpüklənən – с пеной у рта

gözün aydın – С доброй вестью!

Поздравляю!

göz dikmək – зариться

sümüyü sürmə olmaq – burada:

погибший

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun.

2 Şeirin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın. Bu zaman bəndlər arasında əlaqələri gözləməyə çalışın.

3 Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə “Köməkçi”dəki sözlərdən hansıların yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki fakt və hadisələri ümumiləşdirməklə əsaslandırın.

Köməkçi: vətəndaş, ulu şair, yazıçı; nailiyyətinə, mükafatına, bayrağına; hüduuna, torpağına, çörəyinə; Bakı, Hələb, Türkiyə; qəbrinə, məzarına, torpağına; mollalar, axundlar, üləmalar; gəzəni, işləyəni, yaşadanı; sən, mən, o; aləm, dünya, cahan

4 Şeir sonuncu bəndində “xoş gəlmisən” ifadəsi ilə şair nə demək istəyir? Müzakirəyə qoşulun və şeirin məzmunu əsasında fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşdürün.

5 Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə sarı rəngdə verilmiş misralardan birində “gizlənen” mənalara münasibət bildirin. Nitqinizdə söz birləşmələrindən sıx-sıx istifadə etməyə çalışın.

6 Şeirdə hansı faktlarla qarşılaşdınız? Həmin faktları qruplaşdırıb təqdim edin və mövzu ilə bağlı yeni faktları toplayaraq, yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əsas tərəfi isim, sifət, say, əvəzlilik və bəzən də zərflə ifadə olunan birləşmələrə ismi birləşmələr deyilir.

Məsələn:	<i>sərin</i>	————→	<i>külək (isim)</i>
	<i>dünya</i>	————→	<i>gözəli (sifət)</i>
	<i>uşaqların</i>	————→	<i>çoxu (say)</i>
	<i>qonaqların</i>	————→	<i>hamısı (əvəzlilik)</i>
	<i>evin</i>	————→	<i>içi (zərf)</i>

Yaranma üsullarına, forma və məna xüsusiyyətlərinə görə bu birləşmələr bir-birindən fərqlidir:

Məsələn: *aylı gecə; ay işığı; yağışın damcıları; vətənə məhəbbət, cəbhədə xəbər və s.*

7 Verilmiş sözlərə asılı tərəf artırmaqla söz birləşmələri düzəldib yazın. Düzəltdiyiniz söz birləşmələrinin növünü təyin edin.

şair, əsər, qəzəlləri, şeirlərindən, hərəkəti, yubileyi, dünya, nişanəsi, gülzarı, şəhərindən, köpüklənən, qalmayan, gəlmək

8 Verilmiş sözlərə əsas tərəf artırmaqla söz birləşmələri düzəldin. Düzəltdiyiniz birləşmənin növünü təyin edin.

Nəsiminin, ağ çalması, şairin, öz, sənin, məşhur, əzəmətli, dünyanın, tanınmış, hamının, Azərbaycan, beş, sürü-sürü, kiçik

9 Nəsimi haqqında aşağıda verilmiş məlumatı oxuyun və mətndə işlənmiş söz birləşmələrini ilkin formasında yazın.

Nümunə: insan gözəlliyinə - insan gözəlliyi

Nəsiminin sənəti insan gözəlliyinə, insanın gücünə heyranlıqla dolu bir marş kimi səslənir. Ancaq bu gözəlliyin, bu qüdrətin dünyada bütün insanlara aid olmadığını hiss etmək olur. Şair yalnız özünü anlamış kamil insanlara

müraciət edir, bu insanlara səcdə etməyin vacib olduğunu deyir. Kamil insanın gözəlliyinə səcdə etməyənlər, ona heyran olmayanlar isə şairə görə haqq yolunu azmışlardır. Lakin şair, hətta belə insanların da məhv edilməsini istəməz, onların tərbiyələnməsinə, insan olduqları üçün qürur duymalarına çalışardı.

§ 18. QURBAN BAYRAMI

Bir gün babam bazardan qapqara bir qoç alıb gətirdi. **Yamanca** qəşəng idi. Təpəl, ayaqları ağ bir qoçdu. Babam dedi ki, bu qoçu Qurban bayramında kəsərik. Mən mərcan gözlü, **qıvrım** tüklü, **təpəl** qoçu göstərib:

– Baba, Qurban bayramı nədi? – deyə soruşdum.

Babam başımı alnımdan öpdü:

– Qurban bayramında deyərəm.

– Bu qoğun adı nədi?

Babam qoğun **alnındakı** ağ xalı sıgallayaraq*:

– Adı yoxdur. İstəyirsən* bunun adını Qaşqa qoyaq, – dedi.

– Qaşqa nədi, baba?

– Babam dedi:

– Bax Eldəniz, alnında ağ xalı olan qoyun-quzuya, ata qaşqa, ayaqlarında ağ zolaq* olanlara isə səkil deyirlər. Başa düşdün?

– Bildim, – dedim və Qaşqanı bağçamıza apardım.

Mən hər gün Qaşqanı yemləyirdim, su içirirdim. Məktəbə gedəcəyim günü, həm də Qurban bayramını **səbirsizliklə** gözləyirdim.

Qaşqa mənə **yamanca öyrəşmişdi**, hara gedirdim arxamca qaçırdı. Qəşəng dodaqları* ilə əllərimi **yalayırdı**. Mənim qaragöz, təpəl, səkil ayaqlı Qaşqam çox **mehriban** idi.

Bir gün babam evə sevinclə qayıtdı. O, mənə məktəbli forması, kitab-dəftər almışdı, bir **qucaq da gül** gətirmişdi. Güllər çəmənləkdə* bitmişdi.

Mənim məktəb həyatım belə başladı.

Bir gün babam Qaşqanın boğazına qırmızı lent bağlayanda səbəbini soruşdum. Babam:

– Sabah Qurban bayramıdır, onu kəsəcəyik, sən də yeddi qonşuya pay aparacaqsan*, – dedi.

– Baba, istəmirəm mənim Qaşqanı kəsəsən.

Babam **çömbəlib gözümün içinə** baxdı:

– Elə demə. Allaha xoş getməz.

– Niyə kəsirsən, Qaşqa yazıq deyil?

– Eldəniz, Allah belə buyurub, niyyət eləmişdim. Niyyətim qəbul olunub, – dedi. – Mən Allahı aldada bilmərəm... Bilirsən, keçmişdə İbrahim Peyğəmbərə Allahdan **səda** gəlib ki, səhər yeganə oğlu İsmayılı aparıb Allah yolunda qurban kəssin. Səhər açılır, İbrahim Peyğəmbər oğlu İsmayılı götürüb Allah yolunda

qurban kəsməyə aparır. İsmayıl da Allahdan gələn bu əmrə tabe olub atasına etiraz eləmir. İbrahim Peyğəmbər bıçağı çıxarıb oğlunun boğazına çəkmək istəyəndə Allahdan [] gəlir ki, əl saxla, sənin Tanrıya olan **sədaqətini sınamaq** istəyirdim. Mən sənə bir qoç göndərdim, onu kəsib [] **paylayarsan**. İbrahim Peyğəmbər Allaha dua edib ayağa qalxır, görür ki, arxada bir qoç dayanıb. O, qoçu kəsib kasıblara, qonşulara paylayır. Bax o zaman-dan müsəlmanlar hər il Qurban bayramı keçirir, qoç kəsib qohuma-qonşuya paylayırlar. Buna İsmayıl qurbanı da deyirlər. Mən bir də sənə orta məktəbi bitirib ali məktəbə qəbul olunanda qurban kəsəcəyəm.

Babam sözlərini bitirib Qaşqanı başıma [], **ovcundakı** duzu ona yaladıb kəsmək* üçün yerə yıxanda evimizin **arxasına** qaçdım. Mən hiss etdim ki, mənim bu hərəkətimə gülüşdülər. Amma mən çox sevdiyim Qaşqanın başının kəsilməsinə [] bilməzdim.

Bir azdan məni çağırdılar, babam barmağını qana **batır**ib alnıma xal qoydu. Sonra içində yeddi pay ət olan məcməyini mənə verdi ki, yeddi qarıya gedib qonşulara paylayım. Mən məcməyini götürüb getdim. Hər kəs məndən payı alanda alqış edib deyirdi:

– Eldəniz, qurbanın qoyun olsun, Allah səni qorusun!

O gün mən qonşularımızın məhəbbətini qazanmışdım. Babam mənə Allaha **sədaqətli**, insanlara* qarşı mərhəmətli olmağın yolunu göstərmişdi.

Mustafa Çəmənli

SÖZLÜK

məcməyi – поднос

qıvrım – кудрявый

mərhəmətli – милосердный

təpəl – burada: со светлым пятном, звёздочкой на лбу (о животном)

Qurban bayramı – религиозный мусульманский праздник жертвоприношения

çömbəlmək – нагнуться

buyurmaq – поручить

SÖZ EHTİYATI

niyyət etmək – намереваться

mərcan gözlü – burada: яркие глаза

alqış etmək – burada: благославлять

qaşqa – белолобый

səkil at – лошадь в белых чулках

1 Nitqinizdə məntiqi vurğudan istifadə etməklə məndən çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

* Mətni oxuyarkən ağ boşluqları hansı sözlərlə əvəz etdiniz? “Köməkçi”dəki sözləri nəzərdən keçirin və seçiminizin düzgün olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

Köməkçi: hamarlayıb, tumarlayıb, sıgallayıb; fırlana-fırlana, hoppana-hoppa, qaça-qaça: səda, küy, avaz; varlılara, aclara, kasıblara, yoxsullara; gəzdirdi, hərlədi, fırladı; tamaşa edə, kömək edə, seyr edə

2 Qruplara bölünün və hərəniz mətnin məzmunu üzrə beş sual tərtib edib yazın. Suallardan biri mətnin məzmununa uyğun gəlməyə bilər. Sonra onları

digər bir qrupla dəyişin. Yerində işlənməyən sualı tapıb göstərin. Sualların tərtibinin dilin normaları baxımından düzgünlüyü ilə bağlı qiymətləndirmə aparın.

3 Verilmiş planı mətnin məzmununa uyğun ardıcılıqla sıralayın və mətnin məzmununu plan əsasında danışın. Danışarkən söz birləşmələrindən maksimum istifadə etməyə çalışın.

- 1) İsmayıl qurbanı haqqında əfsanə.
- 2) Qoç almaqda məqsəd.
- 3) Babanın aldığı qoç.
- 4) Pay alanların alqışı.
- 5) Kəsilən qurban.

✿ Planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz?

4 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında istədiyiniz şəkildə tamamlayın.

1) Babam dedi ki, ... 2) Qaşqa mənə yamanca öyrəşmişdi, ... 3) Sabah qurban bayramıdır, ... 4) Keçmişdə İbrahim Peyğəmbərə Allahdan səda gəlib ki, ... 5) Bir azdan məni çağırıdılar ... 6) Babam mənə Allaha sədaqətli, ...

✿ Necə bilirsiniz, yazdığınız cümlələr məndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdim edin.

5 Məndə bir cümlə yerində işlənməmişdir. O cümləni tapın və münasibətini bildirin.

6 “Qurban bayramı” haqqında biliklərinizi artırmaq istəyirsinizsə, aşağıda verilmiş kiçik mətni oxuyun və tərcümə edin.

İslam dünyasının ən müqəddəs bayramlarından sayılan Qurban bayramı bütün müsəlman ölkələrində təmtəraqla qeyd olunur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Milli Məclisin 1992-ci il 27 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında” Qanununa əsasən Qurban bayramı Azərbaycanda da dövlət səviyyəsində bayram edilir.

7 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Hansı aforizmdə deyilən fikri bu mətnə aid etmək olar?

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1. İnsanın sərvəti öz şəxsiyyəti olmalıdır. **Mustafa Kamal Atatürk**
2. İnsan öz gözündə deyil, başqalarının gözündə yüksəlməlidir. **Demokrit**
3. İnsanda ən müqəddəs hiss imandır. **Frensis Hart**

8 Qruplarla işləyin. Aforizmlərdə altından xətt çəkilmiş sözləri başqa cümlələrdə işlədin. Elə cümlələr qurun ki, mətn alınsın və dəftərinizə yazın.

9 Məndə çəhrayı şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb səsləndirin. Bu sözləri müvafiq qrammatik vəzifələrinə görə qruplaşdırın və hər qrup üçün xarakterik xüsusiyyətləri sadalayın.

10 “Hikmət xəzinəsi”ndəki ismi birləşmələri seçib deyin. Onların əsas tərəflərində işlənmiş şəkilçiləri müəyyənləşdirib qarşılarında yazın.

11 İnsana məxsus gözəl sifətləri əks etdirən bir neçə aforizm tapıb yazın. Elə aforizmlər seçməyə çalışın ki, tərkibində yeni söz və ifadələr olsun, nitqinizi zənginləşdirə bilsin. Onlarda işlənmiş söz birləşmələri barədə danışın.

§ 19. AĞILLI SÖVDƏGƏR (Rəvayət)

Əlişir atasını çox **erkən** itirmişdi. Həddi-buluğa çatanda o, Səmərqəndə oxumağa getdi. Aylar, illər keçdi. Əlişir təhsilini **başla vurub** yenidən doğma şəhərinə qayıtdı. O, atsız-ulaqsız, **pay-piyada** uzun yolu gələrkən çöldə bir çobana rast gəldi. Gördü ki, bu, onun atasının çobanıdır. Çoban da onu tanıdı, bir qab südə **çörək doğrayıb** Əlişirə verdi.

– Atacan, bu qoyunlar kimindir? – deyə Əlişir soruşdu.

– Oğul, bu qoyunların* hamısı sənindir, **rəhmətlik** atandan* qalıb, **artıb** – törəyib. Atan **sağlığında** mənə saxlamağa iki yüz qoyun vermişdi. İndi qoyunların sayı yeddi yüzü keçib. Artıq qayıdıb gəlmisən, qoyunlarını da apar.

Əlişir bir neçə gün çobanın evində qonaq* qaldı, gedəndə qoyunlardan iki yüzünü ayırıb çobana verdi, dedi:

– Atacan, bu qoyunlar sizə zəhmət haqqı.

Əlişir qalan beş yüz qoyunu qabağına qatıb bazara gətirdi. Kök yaylaq* qoyunlarını görən alıcılar **dərhal** Əlişirin *başının üstünü kəsdi*lər.

– Qoyunları neçəyə satırsan? – deyə soruşdular.

– Mən qoyunları nisyə verirəm. Bir şərtlə ki, padşah ölən günü pulunu sizdən alacağam. Kim şərtə razıdırsa, bir qoyun götürüb getsin.

O saat hərə bir qoyun götürüb getdi. Bu **qərribə** sövdəgərin xəbərini **həmin** gün padşaha çatdırdılar:

– Şahım, bəs deməzsən, bazara bir qələndər gəlib, – beş yüz qoyunu camaata nisyə verdi. Pulunu padşah ölən günü verərsiniz, – dedi.

Sultan Hüseyn bu xəbəri eşidəndə bərk **qəzəbləndi**, əmr etdi ki, qələndəri tutub onun yanına gətirsinlər*. Padşah **baxdı** ki, qələndər onun uşaqlıq* dostu Əlişirdir.

– Dostum, nəyə görə bu qədər qoyunu camaata nisyə verdin? Axı mənim ölümüm sənə nəyinə **lazımdır**? – deyə Sultan Hüseyn ondan soruşdu.

– Sultanım, mən heç bir pis iş görməmişəm, **əksinə**, sənə padşah olduğunu bilib, qoyunları camaata paylamışam. Mən qoyunları **şərtsiz də** verə bilərdim. Ancaq bəzi adamlar müftə malın qənimidirlər. Ona görə də qoyunların pulunu padşah ölən günü verərsiniz, dedim. İndi qoyunları müftə alanlar*, sövdəgər pulunu almasın deyə, gecə-gündüz dua edəcəklər ki, sizin ömrünüz uzun olsun.

Sultan Hüseyn Əlişirin ağına, **sədaqətinə** heyran oldu. Elə həmin gün də, Əlişiri özünə baş vəzir təyin etdi.

SÖZLÜK

sövdəgər – торговец

törəmək – burada: рождаться, размножаться

nisyə – в кредит, в долг

SÖZ EHTİYATI

qələndər – отшельник, скиталец

müftə malın qənimə – губитель бесплатного товара

həddi-buluğa çatmaq – достигнуть совершеннолетия

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri qarşılıqları ilə əvəz edin.

2 Şərti olaraq mətni 3 hissəyə bölün. Mətnəki fikirlərin məntiqi ardıcılığına əsasən verilmiş cümlələri mətnin müvafiq hissələrinə uyğunlaşdırın.

1) Əlişir beş yüz qoyunu bazara satmağa gətirdi.

2) Sultan Əlişirin ağına heyran qaldı.

3) Qoyunları nisyə verdim ki, sənin ömrünə dua etsinlər.

4) Əlişiri saraya gətirdilər.

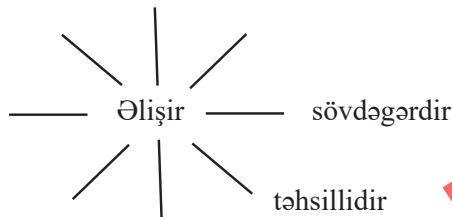
5) Əlişir bir neçə gün çobanın evində qonaq qaldı.

6) O saat hərə bir qoyun götürüb getdi.

7) Əlişir təhsilini bitirdikdən sonra şəhərinə qayıtdı.

8) Sultan bu xəbəri eşidəndə çox qəzəbləndi.

3 Hekayənin qəhrəmanı Əlişirdir. Onun obrazını səciyyələndirilməli (характеризовать образ) olsanız, hansı söz və ifadələrdən istifadə edərdiniz?

4 Necə düşünürsünüz, sadaladığınız keyfiyyətlərə malik olan Əlişir, padşaha sədaqətini, ona olan məhəbbətini başqa tərzdə ifadə edə bilərdimi? Onun bu cür hərəkət etməsi – qoyunları camaata nisyə verməsi hansısa başqa bir məqsəd daşıya bilməzdimi? Yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin, sonra səslənən müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirin.

5 Mətnə kursivlə fərqləndirilmiş ifadənin mənasını necə başa düşürsünüz? Həmin ifadənin işləndiyi cümləni tərcümə edin və bu cümlədə ifadə olunmuş fikri başa düşdüyünüz şəkildə izah edin.

6 Verilmiş birləşmələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Onlarda işlənmiş mənsubiyyət şəkilçilərinin altından xətt çəkin.

пастух его отца, дом пастуха, весть о купце, друг детства, его смерть, ваша жизнь, верность Алишира, визирь шаха, твои стада, жизнь отца

7 Aşağıdakı mətni tərcümə edərək oxuyun. Sonra söz birləşmələrini seçib yazın. İsmi birləşmələri müəyyənləşdirin.

Əlişir Nəvai (1441-1501) – özbək şairi, dövlət xadimidir. Keratda zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. Mükəmməl təhsil almış, kiçik yaşlarından özbək və fars dillərində şeirlər yazmışdır. Dostu Sultan Hüseyn Bayqaranın sarayında vəzir vəzifəsində çalışmışdır. Ölkəsinin abadlaşdırılmasında, xalqın həyatının yaxşılaşdırılmasında xidmətləri olmuşdur. Əlişir Nəvai 57 min misradan ibarət lirik əsərlər, epik poemalar müəllifidir. O, 6 divan yaratmışdır.

Nəvaini dünya ədəbiyyatında məşhurlaşdıran Nizaminin əsərlərinə əsasən yazdığı “Xəmsə”dir.

§ 20. KİM HAQLIDIR? (Rəvayət)

Bir gün Sultan Hüseynin vəzirlərindən biri dedi:

– Sultanım, Xorasan dağlarında çoxlu xəzinə var, onları axtarıb-tapıb gətirmək lazımdır.

Padşah da bu xəzinəni ələ keçirmək üçün yaxın adamları ilə Xorasan dağlarına getdi. Dağda havanın sərin keçdiyini bilməyən padşah paltar götürməmişdi. Onlar dağ-daşda bir müddət axtarış aparıb, heç nə tapa bilməyib, qayıdıb gəlirlər. Qanı qaralan sultan dağdakı soyuqdan da yaman qorxmışdu. Gecə-gündüz fikirləşirdi ki, dağdakı bu sərvəti necə ələ keçirsin. Bir müddət də keçdi. Qış gəldi. Kiçik çillə çıxan kimi padşah elçi göndərüb, hər tərəfə car çəkdi:

– Kim qırx yorğanla Xorasan dağında od qalamadan bir gecə gecələsə və salamat qalsa, sultan ona özü ağırlığında qızıl verəcək.

Qızıl görsə, Xızır da yoldan çıxar deyiblər. Qızıl adını eşidən adamlar varlanmaq arzusu ilə saraya gəldilər. Ancaq dağ soyuğu daşdan keçər, deyiblər. Qırx yorğan da onları qızdırmadı. Çoxları dağda donub öldü.

Qızıl eşqi ilə ölənləri gördükcə Əlişirin ürəyi ağrıyırdı. Bir gün o, bu mənasız işi dayandırmaq fikrinə düşdü. Padşahın hüzuruna gəlib:

– Sultanım izin verin, mən də bəxtimi sınayım, – dedi.

– Aqlın başındadırmı, dostum. Bilirsen ki, heç kim dağdan salamat qayıtmayıb. Canından bezməmişən ki! – deyib, padşah Əlişiri bu fikirdən daşındırmağa çalışdı.

– Sultanım, mən heç nədən qorxmuram. Əgər bir şey olsa, onda **günahkar** özüməm.

– Əlişir, sən tapdığın qızıl mənə lazım deyil. Sənin ağıllı sözlərin mənə **qızıldan qiymətli**dir. Bu işdən vaz keç. Lənət şeytana de.

– Onda, sultanım, siz də fikrinizdən* daşının. Dağa adam göndərməyin. Sultan Hüseyn baxdı ki, olmayacaq, verdiyi fərmanı geri götürsə, camaatın

içində **biabır olacaq**. Fərmanı geri götürməsə, Əlişir dağa gedəcək. Padşah Əlişirlə mübahisənin fayda verməyəcəyini görüb dedi:

– Mənə nə, can sənin, gedirsən get.

Padşahdan izin alan Əlişir dağın ən hündür yerinə çıxana qədər gün batdı. Əlişir qırx yorğanı düşürüb, yatmaq* üçün özünə yer düzəltdi. O, yorğanın otuz doqquzunu altına, birini də üstünə saldı. Gecə isti yerdə yatdı, səhəri də yorğanları* götürüb saraya gəldi.

Sultan Hüseyn Əlişiri də ölmüş bilib, fikirdən səhərə qədər yata bilməmişdi. Səhər sultan **divana** gələndə vəzirlərin* **səssiz-səmirsiz** oturduqlarını gördü. Dostundan isə xəbər yox idi. Elə bu vaxt Əlişir saraya girdi. Sultan Hüseyn dostunun sağ-salamat gəldiyini görüb çox sevindi. Sonra şərtə görə Əlişirə **özü ağırlığında** qızıl verəcəyini yadına salıb, möhkəm kədərləndi*. Padşah Əlişirin sağ qalmasına təəccüblənib* dedi:

– Əlişir, düzünü de, bu gecə bir yerdə **od qalanmamışdı ki?**

– Sultanım, uzaq təpəlikdə hündür bir yerdə çıraq yanırdı..

– Hə, deməli belə. İndi aydın oldu ki, sən nəyə görə başqaları kimi donmamısan. Yox, biz belə şərtləşməmişdik. Mən car çəkdim ki, kim od qalamadan bir gecə dağda yata bilsə, özü ağırlığında qızıl verəcəyəm. İndi hamı şahiddir ki, sən şərti pozdun. Beləliklə, padşah vəd etdiyi qızılı verməkdən boyun* qaçırdı.

Əlişir bunu qızıla görə yox, adamları ölümdən qurtarmağa görə etmişdi. Ona görə də o, Sultan Hüseynlə mübahisə etmədi.

Günlərin bir günü Sultan Hüseyn Əlişiri yanına çağırmaq* istədi. Əlişir onu çağırmağa gələn nökrə dedi:

– Sultana de ki, ocağa qaynamağa çay qoymuşam. Bir piyalə çay içib gəlirəm.

Aradan bir neçə saat keçdi. Padşah gördü ki, Əlişir gəlmədi. Onun yanına ikinci dəfə nökrəri göndərdi. Əlişir yenə çayın qaynamadığını deyib gəlmədi. Axşam oldu. Əlişir gəlib çıxmadı. Qəzəblənmiş sultan: “Bu müddətdə bir yox, yüz dəfə çay qaynadıb içmək olardı. Deyəsən, Əlişir mənə **ələ salır**. Mən indi ona bu **ədəbsizliyi** göstərərəm. Qoy çağıranda bir də yubanmasın”, – deyər fikirləşib Əlişirin hücrəsinə gəldi.

Padşah gördü ki, ocaq* yanır. Çaydan ocaqdan üç-dörd addım kənarda qoyulub, Əlişir də oturub gözləyir*. Bunu gören Sultan Hüseyn:

– Sənin ağlın başındadırmı, Əlişir? – dedi. Ocaqdan üç-dörd addım kənarda qoyulmuş çaydan da qaynayarmı?

– Sultanım uzaq təpəlikdən görünən çıraq mənə isidə bilir, üç-dörd addımlıqda olan çaydanı ocaq nəyə görə qaynatmır?

Sultan Hüseyn Əlişirin nəyə işarə etdiyini bilib dedi:

– Məndən incimə, dostum. Sənin **haqlı** olduğunu bilirdim. Ancaq sənin hazır cavablığını yoxlamaq* üçün mən həmin **bəhanəni** gətirdim. Yoxsa mən səndən qızıl əsirgəməzdim. Sən mənim baş vəzirimsən, istədiyin qədər

xəzinədən qızıl götürə bilərsən.

– Sultanım, Siz **qızıldan** doymursunuzsa, mən də hazır cavablıqdan yorulmuram.

SÖZLÜK

əsirgəmək – жалеть, пожалеть

hücrə – келья

SÖZ EHTİYATI

kiçik çillə – период весны

vaz keçmək – отказать

bəxtini sınamaq – испытать удачу

car çəkdmək – объявлять

1) Mətndəki hansı cümlələr Əlişirin çox ağıllı olmasına dəlalət edir? Verilmiş fikrin doğruluğunu təsdiq edən faktları mətndən tapıb səsləndirin. Sonra mətndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək münasibətinizi öz sözlərinizlə ifadə edin.

2) Mətn üzrə tərtib edilmiş sualların bəzilərində səhvlərə yol verilmişdir. Əvvəlcə həmin sualları müəyyənləşdirib səhvləri aradan qaldırın, sonra isə onları cavablandırın. Suallarda mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməyə çalışın.

- 1) Sultan Hüseynə hansı xəbər çatdırılır?
- 2) Carçı Sultanın hansı sözlərini xalqa çatdırır?
- 3) Əlişiri narahat edən nə idi?
- 4) Əlişir, nəyi xahiş edir?
- 5) Sultan nə üçün Əlişirə tez razılıq verir?
- 6) Əlişirin sağ qalmasının səbəbi nədə idi?
- 7) Sultan Əhmədi nəyə görə cəzalandırır?

3) Sultan özünü Əlişirin dostu adlandırır. Bu, həqiqətdə belədirmi? Əgər bu fikirlə razı deyilsinizsə, fikrinizi təsdiq edən cümlələri mətndən tapıb oxuyun.

4) Əlişiri xarakterizə edən xüsusiyyətləri sadalayın. Onun daxili aləmini təsvir edən kiçik bir yazı hazırlayın. Mətndəki faktlardan istifadə edərək yazınızı zənginləşdirin.

5) Mətn üzrə aşağıdakı planı nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, təqdim edilmiş plan mətnin məzmununu tam əhatə edə bilirmi? Planı genişləndirməli olsanız, onu necə tərtib edərdiniz? Oxuduğunuz mətnə fakt və hadisələri ümumiləşdirərək tərtib etdiyiniz plan əsasında mətnin məzmununu danışın.

- 1) Sultan Hüseynin xəzinədən xəbər tutması.
- 2) Əlişirin Xorasan dağından salamat qayıtması.
- 3) Əlişirin hazır cavablıqdan yorulmaması.

6) Mətnədən götürülmüş aşağıdakı cümlələri tərcümə edin və dəftərinizə yazın.

1) Падишах узнал, что в горах находится сокровищница.

2) Алишир хотел помочь невинным людям, так как его не интересовало золото.

❁ Tərcümə etdiyiniz cümlələrdən hansında ismi birləşmə işlətdiniz? Həmin söz birləşməsinin növünü təyin edib, tərəflərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

7 Mətnədən ismi birləşmələrə aid 5-10 nümunə seçib yazın. Birləşmələrin tərəflərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin. Onlardan bir neçəsini müxtəlif cümlələrdə işlədin.

8 Şəkilçi ilə yaranan söz birləşməsini göstərin.

A) şirin su

B) yaxşı oxumaq

C) əlaçı şagird

D) dənizin suyu

E) oynaq rəqs

9 Aşağıdakı cümlələrdə işlənmiş söz birləşmələrini müəyyənləşdirərək köçürün.

1) Qara buludlar göyün üzünü örtmüşdü.

2) Doğma Vətənimizin gözəl təbiəti vardır.

3) Uşaqlar üçün şeir yazmaq onun çoxdankı arzusu idi.

4) Ağappaq geyinmiş tibb bacılarının üzləri qayğılı görünürdü.

5) Qoca fikrini dağıtmaq üçün aşağıdakı bağçaya endi.

§ 21. ŞAH İSMAYIL

I hissə

Ucu-bucağı görünməyən düşərgədə hər kəs döyüş əzmində idi. Düşərgə boyu **tonqallar** çatılmışdı. Ortadakı tonqalın alovu səmaya yüksəlmişdi. Cəngi çalınırdı. Qolsuz **dəri gödəkçəli cavanlar** tonqalın ətrafında **yallı** gedirdilər. **Yallı gedənlərin** başlarında **alov rəngli çalmaları** vardı. Hər çalma bir-birinə dolanmış on iki qırmızı **sarıqdan** ibarət idi. Ona görə də onlara “Qırmızıbaşlar” deyil, daha qiymətli bir ad qoymuşdular – “Qızılbaşlar”.

Təsvir olunan düşərgə qızılbaşların* idi. Döyüş əzmi ilə coşub-daşan isə qızılbaş döyüşçüləri idi. Hərdən onları ruhlandıran çağırışlar eşidilirdi:

– Haydı, igidlərim! Bu torpaqlar düşməndən azad edilməlidir! Atları* yəhərləyin! Hər biriniz bir **od parçası** olub düşmənin canını yaxmalısınız!

– Baş üstə, Şeyxim!

Ehtiramla baş əyib, “Şeyx” dedikləri nə 70-80 yaşlarında **ağsaqqallı ixtiyar**, nə də 45-50 yaşlarında **kamil bir sərkərdə** idi. O hər sözünü **bir ovuc qızıldan üstün tutduqları** 13 yaşlı **yeniyetmə** idi.

Sabah **gənc Şeyxin** – Şah İsmayılın ilk yürüşü olacaqdı*. Buna görə də həyəcanlı idi. Ürəyində qorxu deyilən hiss olmasa da, ilk yürüş olduğundan narahatlıq çox idi. Qüvvətli idi. Yaşına uyğun olmayan cəldlik və coşqu var idi canında. Tay-tuşları* arasında ağılına və gücünə görə seçilirdi. Sakitlik*, səbir və dəqiqlik tələb olunan balıq ovundan tutmuş, cəldlik və sərrastlıq tələb edən ceyran ovunadək bacarmadığı iş yox idi. **Əlbəyaxa döyüşdə** də çox güclü idi. Gücünün və **çevikliyinin** köməyi ilə vəhşi heyvanları ram edirdi. Hər dəfə **ova gedəndə** anası, Ağqoyunlu* dövlətinin banisi Uzun Həsənin qızı Aləmşahbəyimdən qucaq dolusu xeyir-dua alardı. Anası da **Yer üzünün** ən şücaətlilərinin əhatəsində böyüməsinə və qəhrəman oğullar anası olmasına baxmayaraq, bir ana kimi həmişə övladlarının həyatı üçün narahat olardı. Cəsarətli* igidləri xoşlayırdı. Ona görə də övladlarında* mətinlik* və qorxmazlıq tərbiyə edə bilmişdi.

Gənc İsmayılın ilk yürüşü Şirvana idi. 13 yaşı təzə tamam olan Şah İsmayıl artıq müstəqil siyasi və **dini** fəaliyyətə başlamışdı. Qoşunu irəlilədikcə bütün yol boyu yerli camaat onun dəstəsinə qoşulurdu.

Şah İsmayıl Kürü keçərək Şirvanda heç bir müqavimət görmədən Şamaxıya doğru irəliləyirdi. Qızılbaşların arasında ayaqyalın və silahsız, **əlbəyaxa** döyüşə girənlər də var idi. Onlar öz hökmdarlarına güvənirdilər və döyüşdən qələbə ilə çıxacaqlarına **əmin idilər**. Döyüşdən qabaq hər bir qızılbaş döyüşçüsü Azərbaycan dilində dua edir və deyirdi: “Ey pirim, ey mürşidim, sənə mənim canım qurban!” Bəzən döyüşə **yalın əllə**, dəbilqəsiz və silahsız gedirdilər. Onlar əmin idilər ki, hökmdar onları* döyüşdən salamat çıxaracaq*.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

yürüş – поход	ixtiyar – burada: старый
coşqu – бурность	cəngi – воинственный марш
şücaətli – храбрый	sərrastlıq – меткость, точность
çatılmaq – зажигаться	güvənmək – надеяться, полагаться

SÖZ EHTİYATI

ram etmək – подчинить	mürşid – проводник, вождь
döyüş əzmi – боевая устремлённость	pir – burada: учитель; основатель
canını yaxmaq – burada: уничтожить	какой-нибудь религиозной общины

① Aşağıdakı suallardan hansına **hekayədə** cavab tapmadınız? Mətndəki fikirlərin məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirərək suallara cavab verin.

- 1) Cəngi səsi hansı düşərgədən gəlirdi?
- 2) Şadlıq edənlər kim idi?
- 3) Qızılbaşlar kimə arxalanırdılar?
- 4) Gənc şeyx kim idi?
- 5) Ölüm ayacağına olan atası Şeyxə nəyi vəsiyyət etmişdi?
- 6) Şah İsmayılın ilk yürüşü hara olmalı idi?

7) Ayaqyalın, silahsız adamlar niyə dəstəyə qoşulurdular?

8) Şeyxin dəstəsinə qoşulanlar nəyə əmin idilər?

2 Mətn üzrə planı nəzərdən keçirin. Bu planda dəyişiklik etmək istərdinizmi? Hər hansı bir fikriniz varsa, əsaslandırın. Nitqinizdə məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək verilmiş plan əsasında mətnin məzmununu danışın.

1) “Qızılbaş”ların düşərgəsində.

2) On üç yaşlı Şeyx.

3) Ana xeyir-duası.

4) İlk yürüş.

5) Xalqın inamı.

3 Mətnin hansı hissəsi (giriş, əsas hissə, nəticə) daha çox xoşunuza gəldi və niyə? Xoşunuza gələn hissəni danışın.

4 Mətnə cəhrayı rəngdə verilmiş ifadələr haqqında nə deyə bilərsiniz? Həmin ifadələri tərcümə edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin. Seçdiyiniz nümunələrlə yazınızı zənginləşdirməklə kiçik bir mətn yazın.

5 Şah İsmayıl Xətayi haqqında nə bilirsiniz? Qruplara bölünərək BİBÖ cədvəlini doldurun və təqdimat hazırlayın. Təqdimat zamanı mətndəki fikirlərə öz münasibətinizi bildirin.

6 Oxuduğunuz mətnə iki obrazla tanış oldunuz. Tanış olduğunuz obrazlar hansılardır? Mətnə əsasən onların oxşar və fərqli cəhətlərini təhlil edin.

7 Şah İsmayılın xarakterik cəhətlərini mətndən seçib yazın və onu əvvəlki dərslərinizdə tanış olduğunuz qəhrəmanlarla müqayisə edin.

8 Mətndən seçilmiş hansı söz birləşməsinin hər iki tərəfi isimdir?

A) dəri gödəkçə

B) qiymətli bir ad

C) qırmızı sarıq

D) hər çalma

E) gənc Şeyx

9 Hansı ismi birləşmənin yaranmasında şəkilçi iştirak etməmişdir?

A) tonqalın ətrafında

B) qızılbaş döyüşçüləri

C) Aləmşahbəyimin xeyir-duası

D) onun dəstəsinə

E) dini fəaliyyət

10 Asılı tərəfində yiyəlik hal şəkilçisi olan söz birləşməsini seçin və onu müxtəlif cümlələrdə işlədərək cümlələri tərcümə edin.

A) igid döyüşçü

B) qızılbaş döyüşçüsü

C) siyasi fəaliyyət

D) övladlarının həyatı

E) əlbəyaxa döyüş

§ 22. ŞAH İSMAYIL

II hissə

Şah İsmayıl 1487-ci ildə Ərdəbildə təriqət başçısı Şeyx Heydərin ailəsində* anadan olmuşdur. Onun anası Uzun Həsənin qızı Aləmşahbəyim idi. 1501-ci ildən 1524-cü ilədək Səfəvilər dövlətinə hakimlik edən 1-ci Şah İsmayıl “Xətayi” təxəllüsü ilə Azərbaycan, fars və ərəb dillərində şeirlər yazan istedadlı şair* kimi də göstərmişdir. Əsərlərinin* çox hissəsini ana

dilində yazmışdır. Onun hakimiyyəti* dövründə Azərbaycan dili **dövlət dili** [] yüksəlmiş, ondan **diplomatik yazışmalarda** da istifadə edilmişdir. Şair anadilli poeziyanın [] çox əhəmiyyət vermiş, dövrünün Azərbaycan dilində yazan şairlərinə hamilik etmiş, sarayında şairlər məclisi yaratmışdır. Yazdığı “Dəhnamə” və “Nəsihətnamə” əsərlərində insana [], əxlaqi-didaktik və fəlsəfi fikirləri əsas yer tutur. Dilinin sadəliyinə, orijinal üslubuna görə şairin yazdığı əsərlər xalq arasında sevilir, geniş yayılırdı. Onun lirik şeirlərində qəhrəmanlığa*, mübarizəyə çağırış, *həyat eşqi, döyüş əzmi hiss olunur*. Təsadüfi* deyil ki, döyüşə gedənlər* arasında ruh yüksəkliyi yaratmaq məqsədilə Xətayinin şeirləri oxunardı. Bu şeirlər hər bir döyüşçüdə öz sərkərdəsinə **inam** yaradırdı:

Allah-Allah der, qazilər,
Qazilər deyən şah mənəm,
Qarşu gəlin, səcdə qılın,
Qazilər deyən şah mənəm.

Uçmaqda tuti quşuyam,
Ağır ləşgər ər başıyam,
Mən sufilər yoldaşıyam,
Qazilər deyən şah mənəm.

Xətayiyəm, al atlıyam,
Sözü şəkərdən datlıyam,
Murtuza Əli zatlıyam,
Qazilər deyən şah mənəm.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

təriqət – секта

təxəllüs – псевдоним

hamilik etmək – покровительствовать

fəlsəfi fikirlər – философские мысли

orijinal üslub – оригинальный стиль

ruh yüksəkliyi – воодушевление

SÖZ EHTİYATI

al – burada: алый, пурпурный, красный

əxlaqi-didaktik – нравственно-дидактический

ər – burada: храбрый, смелый, мужественный

ləşgər – армия, войско

zat – род, происхождение

① Qruplara bölünün. Hər biriniz mətdəki fakt və hadisələri ümumiləşdirməklə ən azı beş sual tərtib edib yazın. Sualların qrammatik normalar baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin. Sonra tərtib etdiyiniz sualları digər qrupun üzvlərinə ünvanlayın və cavablar üzrə qiymətləndirmə aparın.

② Mətdə kursivlə fərqləndirilmiş ifadənin izahı hansı bənddə düzgün verilmişdir?

- A) Şeirləri qəhrəmanlığa səsləyir.
- B) Həyata daha çox bağlanırsan.
- C) Hər zaman döyüşkən olmaq istəyirsən.
- D) İnsanı mübariz olmağa, qurub-yaratmağa səsləyir.

③ Mətdəki ağ boşluqlara “Köməkçi”də verilmiş sözlərdən hansını yazsanız, daha çox yerinə düşər?

Köməkçi: hərəkət, zəhmət, fəaliyyət; yüksəkliyinə, səviyyəsinə, mərtəbəsinə; inkişafına, canlanmasına, dirçəlməsinə; qayğı, məhəbbət, hörmət

④ Necə düşünürsünüz? Şah İsmayıl Xətayini qəhrəman hesab etmək olarmı? Oxuduqlarınız əsasında fikirlərinizi ümumiləşdirməklə debata qoşulun.

⑤ Məndə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyləyin. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edin.

⑥ Məndəki şeiri oxuyun. Şeirdə əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün üzərinə məntiqi vurğu düşən sözü müəyyənləşdirə bilərsinizmi? Şeirdəki fikirlərə münasibət bildirin.

⑦ Şeirdə hər bəndin sonunda işlənmiş ifadə söz birləşməsi hesab edilə bilərmi? Fikrinizi faktlara əsaslanaraq bildirin.

⑧ Şeirin 2-ci bəndində işlənmiş söz birləşmələrini seçib dəftərinizə yazın. Həmin birləşmələrin əsas tərəfində işlənmiş şəkilçilərin funksiyalarını müəyyənləşdirin.

⑨ Aşağıdakı mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə etdiyiniz məndəki söz birləşmələrinin altından xətt çəkin.

Для меня горсть родной земли была дороже горсти золота, даже слабое звучание родного языка – дороже тысяч драгоценных камней. Во имя вечной жизни обоих – Родины и родного языка – я сделал все, что смог. Я оставляю вам стихи. Если они доставят вам удовольствие, будет спокоен мой мятежный дух, я обрету в могиле покой.

Три ценности оставили нам мудрые предки, и я завещаю их вам: наш язык, нашу честь и нашу Родину – вся ваша жизнь пусть станет жизнью этих ценностей! (Шах Исмаил Хатаи)

§ 23. QIZILDAN QIYMƏTLİ BITKİ

Azərbaycanda elə bitkilər yetişir ki, onların dünyada analoqu yoxdur. Bu cəhətdən ətrinə, rənginə və **müalicəvi əhəmiyyətinə** görə hazırda qramı qızıldan baha olan Abşeron zəfəranı Azərbaycanın milli-maddi sərvəti hesab edilə bilər.

Dünyada müalicəvi*, həm də “müqəddəs” çiçək sayılan zəfəranın becərilmə tarixi 34 min il bundan əvvələ təsadüf edir. Bəzi mənbələrdə qeyd olunur ki, bu [] bitki Avropaya **ərəb** istilaları zamanı aparılıb. Qədim Misir, Babilistan, İran və digər Asiya ölkələrində, Romada **təbiblər** zəfəranla* bir çox xəstəlikləri müalicə ediblər. Zəfəranın Abşeron

yarımadasına gətirilməsi isə **təxminən** 8-9-cu əsrlərə təsadüf edir. Abşeronun qışı, yayı və torpağı zəfəranın becərilməsi üçün çox əlverişli* olmuşdur. Bu “xoşbəxtlik” çiçəyi bütün dövrlərdə Azərbaycan məişətinin **ayrılmaz tərkib hissəsinə** çevrilmişdir. 19-cu əsrdə təsdiq edilmiş Bakı şəhərinin gerbində zəfəranın da təsviri var idi. Gerbin sol tərəfində təsvir edilmiş yüklü dəvənin hər tərəfində açmış zəfəran çiçəyinin şəkli bildirirdi ki, zəfəranın vaxtı çatanda quru yerdə də çiçəkləyə bilər.

Azərbaycanda ən keyfiyyətli* zəfəran Bilgəhdə yetişir. Zəfəran çiçəyi mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsində **əvəzsizdir**, həzmə kömək edir. Onu hətta iyləmək belə **başagrisi**, göy öskürək və ağciyər xəstəliklərini aradan qaldırır.

Zəfəran qəbul etmək **əhval-ruhiyyəni** olduqca yaxşılaşdırır, yaddaşı qüvvətləndirir. Maraqlıdır ki, bu “ağıllı bitki” ayrı-ayrı dərmanların* təsirini bədənin orqanlarına daha tez çatdırır.

Azərbaycan dilində “zəfəran” adlanan bu bitki ərəb dilində də “zəfəran”, ispanca “azarfan”, ingiliscə “sarfan”, italyanca “zaferano”, hind dilində “zuffran” adlanır.

Zəfəranda xörəklərdə **ətirli ədviyyat** kimi də çox qədim vaxtlardan istifadə olunur. “Zəfəranlı aş”, “zəfəranlı piti” adlanan xörəklər çoxlarına məlumdur. Bu ədviyyatın **hazırlanması* qaydası** olduqca çətindir və uzun bir prosesdir. Bu cür **əziyyət bahasına** başa gəldiyinə görə, həmin bitki artıq bütün dünyada “qırmızı qızıl” adlandırılır.

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası”ndan

SÖZLÜK		
istila – захват	əvəzsiz – незаменимый	əhval-ruhiyyə – настроение
məişət – быт	becərilmə – выращивание	ədviyyat – пряность
SÖZ EHTİYATI		
göy öskürək – сильный кашель		milli-maddi sərvət – национально-материальное достояние
ağciyər xəstəlikləri – лёгочные болезни		

① Hələ qədimdən bəri Azərbaycanda yetişən zəfəranın insan sağlamlığı üçün ən faydalı bitkilərdən biri olduğunu bilirsinizmi? Mətni oxuyun, qiymətləndirmə aparın və BİBÖ cədvəlini doldurun. Oxu zamanı əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edin.

② Qruplara bölünün və mətnin məzmunu üzrə bir-birinizə suallar verin.

③ Aşağıda verilmiş atalar sözlərini oxuyun və onlarda ifadə olunan fikirlərə münasibət bildirin. Sonra ümumiləşdirmə aparmaqla onları qruplaşdırın.

1) Zəhmətlə yeyilən acı soğan minnətlə yeyilən baldan şirindir.

2) Vaxtsız qonaq öz kisəsindən yeyər.

3) Xəstə tələsər, armud vaxtında yetişər.

- 4) Yaxşı at yemin artırır, yaman at qamçısı.
- 5) Vaxtsız açılan gül tez solar.
- 6) Vaxtsız banlayan xoruzun başın kəsərlər.
- 7) Yüyürən at arpasını artırır.
- 8) İşlək dəmir pas atmaz.

4 Mətndəki ağ boşluqlarda hansı ifadələr yazılsa, daha məqsədəuyğun olar? Həmin ifadələri yerinə qoyaraq mətni oxuyun. “Köməkçi”dən istifadə edə bilərsiniz.

Köməkçi: zərif, nadir, incə; isti, ılıq, mülayim; günəşli, qızmar, sərin; barlı, məhsuldar, münbit

5 Aşağıda verilmiş mətni oxuyun və tərcümə edin. Əsas fikri müəyyənəldir. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmələrin mətnə uyğun mənaalarını izah edin.

Zəfəranın **əsas istehsalçısı** İrandır. Belə ki, ölkənin payına ümumi **zəfəran istehsalının** 65%-dən çoxu düşür. İran hər il 40-dan çox ölkəyə ümumilikdə **200 tona yaxın zəfəran** ixrac edir. Bu ölkələr əsasən İspaniya, BƏƏ, Almaniya, İtaliya, Fransa və İsveçrədir. Dünyada zəfəranın 70 cinsinə aid 1800 növü məlumdur.

6 “Zəfəran” sözü ilə əlaqəli yaranmış söz birləşmələrindən bir neçəsini mətndən seçib dəftərinizə yazın. “Zəfəran” sözünün həm əsas, həm də asılı tərəf kimi işlənməsinə diqqət yetirin.

7 Mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə etdiyiniz cümlələrdə söz birləşmələrinin qrammatik normalara uyğun düzgün qurulmasına və tələffüzünə diqqət yetirin.

Все мы любим кушать вкусную и здоровую еду. Поэтому, для разнообразия вкуса, добавляем различные приправы и специи. Выбор очень широк, и одной из таких специй является шафран. Полезные свойства шафрана так же как и вкусовые не останутся незамеченными. В диком виде шафран не встречается. Шафран с древнейших времен считается королем растений. На Востоке цветы шафрана считались раньше признаком богатства и знатности рода. В Китае только император и избранные вельможи могли использовать красящие свойства специй и носить одежду и обувь желтого и оранжевого цветов.

8 Elə söz birləşmələri düzəldin ki, onların əsas tərəfi hər üç şəxsin tək və cəminə aid mənsubiyyət şəkilçiləri ilə işlənmiş olsun. Söz birləşmələrini müxtəlif cümlələrdə işlədin.

9 Aşağıda verilmiş söz birləşmələrinə yiyəlik hal şəkilçisi artırmaqla mürəkkəb söz birləşmələri düzəldib yazın.

dəmir yolu, azadlıq arzusu, dəniz havası, dağ yolu, baş örtüyü, baş ağrısı, məktəb direktoru, valideyn arzusu, yaz havası, günəş şüası

§ 24. ƏN VARLI MƏMLƏKƏT

I hissə

Biri var idi, biri yox idi, Naxçıvan adlı dünyada ən varlı bir məmləkət var idi. Bu var-dövlət Məhəmməd Cahan Pəhləvanın hökmranlığı* zamanındaydı.

Naxçıvanda olan qızıl, gümüş sikkələr* dünyanın heç bir yerində yox idi. Camaat çox **fırvan dolanır**, bu ruziyə görə göydə Allaha, yerdə isə Cahan Pəhləvana [].

Hökmdarın Zahidə xatun adlı gözəl arvadı və ondan da gözəl Cəlalyyə* adlı bir qızı var idi. Cahan Pəhləvan onların hər ikisini çox sevir, bütün **istəklərini** yerinə yetirirdi. Zahidə xatun isə işlərdə ərinə []. O, bu işlərdən çox **xoşlanırdı**. Bir gün hökmdar **bikef** oturmuş Zahidə xatundan* soruşdu:

– Mənim istəkli xanımım, niyə kefin yoxdur, de, bəlkə, bir istəyin var?

Zahidə xatun bunu gözləyirmiş kimi deyir:

– Böyük hökmdar! Çoxdan bir istəyim var. Qulaq as, deyim. Neçə-neçə məmləkətlər hökmranlığının* altındadır. Hər yanda **rəiyyətin** ədalətindən* danışır. Hamının istəyinə qulaq asıb, yerinə yetirirsən. Mənim də istəyim var.

– İstəyini de, mənim gözəl xanımım, mən hökmən onu yerinə yetirəcəyəm.

Zahidə xatun ərinin əlindən öpüb, arzusunu deyir:

– Mən istəyirəm ki, məni Naxçıvana **hakim** edəsən.

Şah arvadının bu istəyindən* sonra fikrə dalır. Zahidə xatunun hakimiyyət* işlərindən yaxşı []. Amma çox adamlar kimi sirr saxlaya bilmirdi. Sarayda onun bildiyi sirr **səhərisi** bütün məmləkətə []. Buna görə də şah xeyli fikirləşəndən* sonra arvadına deyir:

– Mənim əziz xanımım, gəl sən bu daşı ətəyindən* tök, başqa nə istəyin varsa de, mən yerinə yetirməyə hazıram. Amma hakimlik arvad işi deyil. Bu, sənin üçün çox çətin olar. Məmləkətə də **ziyan** dəyər, bizə də.

Zahidə xatun zülüm-zülüm ağlamağa başlayır.

Cahan Pəhləvan deyir:

– Yaxşı, indi ki, tərslik edib dediyindən **dönmürsən**, səni hakim təyin edəcəyəm, amma bir şərtlə.

Zahidə xatun çox sevinir:

– De şərtini, hökmdarım!

Hökmdar şərtini deyir:

– Söz ver ki, heç vaxt məmləkətin, sarayın sirrini bir kəsə deməyəcəksən.

Zahidə xatun sevinir və ərinin qarşısında baş əyib, and içir:

– Mən sənə canına and içirəm ki, heç bir vaxt məmləkətin və sarayın sirrini bir kəsə **açmayacağam**.

Elçinin sözü xana **xoş getmədi**. İstədi ki, onu qovsun. Amma məsləhətçi və nəzarətçilər dedilər ki, səbirli* ol.

Cahan Pəhləvan bu söhbətdən sonra bütün Naxçıvan əhlini yığıb, arvadını Naxçıvana hakim []. Xanım əhli məmləkət qarşısında **sidq-ürəklə** hakim-

lik edəcəyinə .

Zahidə xatun həmin gündən Naxçıvana hakimlik eləməyə başladı.

Naxçıvana tez-tez yad ölkələrdən qonaqlar gəlirdi. Qonaqlar Naxçıvanın gözəl yerlərini* gəzərdilər. Zahidə xatun hörmətli* qonaqların şərəfinə **ziyafətlər** verərdi...

Necə bilərsiniz, Zahidə xanım içdiyi anda sadıq qalacaqmı? Mətni siz necə davam etdirərdiniz? Öz variantlarınızı təqdim edin.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

ruzi – пропитание

rəiyyət – подданные

bikef – грустный, печальный

sikkə – денежная монета

firavan – зажиточный, обильный

SÖZ EHTİYATI

zülüm-zülüm ağlamaq – горько плакать

daşı ətəyindən tökmək – burada: соглашаться

sidq-ürəklə – с душой, усердно

sirri açmaq – раскрывать тайну

1) Mətndəki ağ boşluqların yerinə ilk ağılınıza gələn ifadələri qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxaraq düzgün seçim edib-etmədiyinizi müəyyənəldirin.

Köməkçi: təşəkkür edirdi, dua edirdi, yalvarırdı; xahiş edirdi, kömək edirdi, yaxşılıq edirdi; əlindən gəlirdi, başı çıxırdı, bacarırdı; yayılırdı, dağılırdı, məlum olurdu; təyin elədi, göndərdi, yolladı; söz verdi, öhdəlik götürdü, and içdi

✿ Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edin.

✿ Oxu zamanı mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümlə və ya abzasla qarşılaşdınız mı? Fikrinizi açıqlayın və müəyyən etdiyiniz faktları səsləndirin.

2) Aşağıdakı suallara cavab verin və mətnin məzmununu qısaca danışın.

1) Naxçıvan adlı məmləkəti kim idarə edirdi?

2) Naxçıvan əhalisi necə dolanırdı?

3) Dövlət işlərində hökmdara kim kömək edirdi?

4) Zahidə xatun Cahan Pəhləvandan nəyi xahiş etdi?

5) Cahan Pəhləvan Zahidə xatunun qarşısında hansı şərti qoydu?

6) Zahidə xatun Naxçıvanı necə idarə etməyə başladı?

✿ Necə bilərsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılığını əks etdirə bilirmi? Fikrinizi mətnə istinad etməklə əsaslandırın və ardıcılığını bərpa edin.

3) Mətnin hissələri arasındakı əlaqələri gözləməklə danışa bilərsiniz mi?

4) Necə düşünürsünüz, mətnə əsasən Məhəmməd Cahan Pəhləvanı ədalətli hökmdar hesab etmək olarmı? Onun hansı xüsusiyyətlərini aşkara çıxardınız? Oxuduqlarınız əsasında fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

5) Qruplara bölünün və mətn üzrə tərtib edilmiş planın bəndlərindən biri üzrə danışın.

1) Ədalətli hökmdarın hakimiyyəti.

- 2) İstəkli xanımın arzusu.
- 3) Cahan Pəhləvanın Zahidə xatuna etirazının səbəbi.
- 4) Zahidə xatunun hakimlik təyinatı.

6 Mətnə qırmızı şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və kontekstə uyğun sinonimlərini qarşılarında qeyd edin.

✿ Həmin sözləri qrammatik mənalara üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

7 Mətnə altından xətt çəkilmiş söz birləşmələrində əsas tərəfin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin və onları başqa cümlələrdə də işlədin.

8 Mətnin məzmununu əsasında cümlələri tamamlayın.

1) Cahan Pəhləvan onların hər ikisini çox sevir, ... 2) Hamının istəyinə qulaq asıb, ... 3) Mən istəyirəm ki, ... 4) İndi ki, tərslik edib, dediyəndən dönmürsən, ... 5) Mən sənə canına and içirəm ki, ...

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, dilimizdə işlənən söz birləşmələrinin böyük bir qrupunu feili birləşmələr təşkil edir.

Əsas tərəfi feillərdən ibarət olan birləşmələrə **feili birləşmələr** deyilir. Feili birləşmə dedikdə, əsas tərəfi feilin zamana və şəxsə görə dəyişməyən formalarından – məsdər, feili sifət, feili bağlamadan ibarət olan birləşmələr nəzərdə tutulur.

Məsələn: *dərsi* —————→ *danışmaq* (məsdər)

dərsi —————→ *danışan* (feili sifət)

dərsi —————→ *danışanda* (feili bağlama)

Çox vaxt feili birləşmələrdə sözlərin sayı çox olur. Çünki məsdər, feili sifət və feili bağlama cümlə daxilində daha çox sözü ətrafına toplayaraq, tərkib (оборот) əmələ gətirir: *dərsi yaxşı danışmaq, şəiri əzbər öyrənən, qapını gülər üzlə qonaqların üzünə açanda* və s.

9 Aşağıda verilənlərin içərisindən hansıların feili birləşmələr olduğunu müəyyənləşdirin. Sonra seçdiyiniz birləşmələrdə əsas tərəfin nə ilə ifadə olunduğunu deyın.

rahatlıq bilmədən çalışmaq, rahatca əyləşdi, minnətdarlıqla razılıq edəndə, heyran-heyran baxıb, var-dövlətini toplayaraq, sirri başqasına açmadı, xəzinəni boşaltmaq, qonaqları yola saldı

§ 25. ƏN VARLI MƏMLƏKƏT

II hissə

Monqol hakiminin qoşun başçısı öz xanımı ilə Naxçıvana qonaq gəlmişdi. Qoşun **başçısı** şəhərin gözəlliyinə heyran olmuşdu. Onun xanımı isə qadınların boynundakı silsilə qızillara, barmaqlarındakı* bahalı üzüklərə **heyran-heyran*** baxırdı.

Monqol xanımının çox xoşu gəldiyini görən Zahidə xatun ona ağır və

bahalı silsilə **boyunbağı** bağışlayır. Qonaq xanım təşəkkür* edib deyir:

– Sən mənə nə böyük **bəxşis** verirsən? Bunun sizin xəzinəyə ziyanı olmazmı, xanım?

Zahidə xanım **fərəhlə** cavab verir:

– Bizim Əlincəqaladakı xəzinəmizdə belə qızıllardan nə qədər istəsən var. Bu bəxşişi əziz qonağımıza verməklə bizim xəzinəmiz azalmaz.

Monqol ər-arvadın **acgözlükdən gözləri böyüdü**.

Zahidə **dediyindən razı halda** ərinə baxdı. Cahan Pəhləvanın tərs-tərs baxışından* başa düşdü ki, səhv danışıb, məmləkətin, sarayın **sirrinə yad adama açıb**.

Barmağını dişlədi. Amma çox gec idi. Dilində söz qalmayan Zahidə xatun xəzinənin yerini yadelliyə bildirmişdi.

Doğrudan da, Naxçıvan məmləkətinin ağzına qədər dolu xəzinəsi Culfada Əlincə çayının düz üstündə olduğundan camaat onun adını Əlincəqala qoymuşdu. Əlincəqala **sıldırım** qayanın başında yerləşirdi. Cahan Pəhləvan qala yoluna bişmiş kərpicdən* pillələr düzəltdirmişdi ki, qalaya qalxmaq* asan olsun. Xəzinəni qorumaq* üçünsə qala yolunda **müdafiə divarları** və keşikçi bürcləri, **müdafiə səngərləri** tikdirmişdi. Qalanı yadellilərdən qorumaq üçün hökmdar qalanın ətrafında altı yüz nəfər süvari qoymuşdu.

Məhəmməd Cahan Pəhləvanın yaxınlarından* başqa, bu sirri bir kəs bilmirdi. İndi ziyafətdə Məhəmməd Pəhləvan Zahidə xatunun dediklərini eşidəndə **çox qəzəbləndi**. O bildi ki, xəzinənin yerini bilən yadellilər onların ölkəsinə mütləq hücum edəcəklər.

Qonaqları yola salan kimi hökmdar Zahidə xatunu xəzinənin sirrinə açdığına görə Naxçıvan hakimliyindən çıxartdı. Qızı gözəl və ağıllı Cəlalyyə xatunu hakim qoydu.

Aradan çox keçmədi ki, monqollar Naxçıvana, oradan da Əlincəqalaya hücum etdilər. Məhəmməd Cahan Pəhləvan monqolların hücum xəbərini eşidəndə çox **məyus oldu**. El-obasının var-dövlətinin monqollara qismət olacağı xəbəri onu sarsıtdı. Hökmdar **naxoşlayıb**, yatağa düşdü. Amma monqolların **basqını boş çıxdı**. Onlar Əlincəqalada xəzinə əvəzinə boş naxışlı* sandıqlardan başqa, heç bir şey tapa bilmədilər. Çünki ağıllı Cəlalyyə xatun monqolların hücum xəbərini eşidən kimi xəzinəni boşaltmış, dağıdıb camaata* paylamışdı.

Əlincəqaladan heç bir var-dövlət tapa bilməyən acgöz monqollar... .

Məhəmməd Cahan Pəhləvan qızını yanına çağırıb, ona “Afərin!” dedi.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

süvari – конный

yadelli – чужеземец

məyus olmaq – огорчиться

keşikçi bürcləri – сторожевой бастион

gözləri böyümək – burada: удивляться
barmağını dişlədi – призадумался
suyu süzölmüş – burada: расстроенный

yatağa düşmək – заболеть
silsilə – burada: женское украшение

1 Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni oxuyun və 1-ci cümlənin mətdəki rolunu müəyyənəşdirin. Fikrinizi mətnə istinad edərək əsaslandırın.

- A) Mətnin 2-ci hissəsini 1-ci hissə ilə bağlayır.
- B) Əsas hissəni girişlə bağlayır.
- C) Nəticəni əsas hissə ilə bağlayır.
- D) Mətnin cümlələrini bir-biri ilə bağlayır.
- E) Mətdəki əsas fikri müəyyənəşdirir.

2 Mətni oxuduqdan sonra qruplara bölünün. Mətnin hissələrini bir-birinə bağlayan cümlələri müəyyənəşdirin və nəticələri müqayisə edin.

- 3** Mətnin məzmununa hansı sual aid deyil?
 - 1) Monqol hakiminin xanımını təəccübləndirən nə idi?
 - 2) Zahidə xatunun hədiyyəsi nə idi?
 - 3) Hansı sirr gizlin saxlanmalı idi?
 - 4) Qonaq gələn xanım xəzinə haqqında sirri kimə söylədi?
 - 5) Kim xəzinəni düşmən basqınından xilas etdi?

4 Mətdə adi kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin. İçərisində bu ifadələr işlənmiş cümlələri tərcümə edin.

5 Necə düşünürsünüz, mətdə göy kursivlə verilmiş cümləni kontekstə uyğun tamamlamaq üçün aşağıdakı variantlardan hansıları yerinə düşür?

- A) Geri döndülər.
- B) Suyu süzölmüş halda geri qayıtdılar.
- C) Gəldiklərinə peşman oldular.
- D) Çox sevindilər.
- E) Döyüşçülərin qəhrəmanlıqlarına heyran oldular.

6 Mətn üzrə elə beş sual tərtib edib yazın ki, onlara mətdə cavab tapmaq mümkün olmasın.

7 Mətn üzrə plan tərtib etməli olsanız, aşağıda verilmiş planla razılaşırdınız mı? Qruplara bölünün və verilmiş plan əsasında mətnin məzmununu danışın. Plan kimi öz variantlarınızı da təqdim edə bilərsiniz.

- 1) Naxçıvana gələn qonaqlar.
- 2) Zahidə xanımın hədiyyəsi.
- 3) Açılan sirr.
- 4) Cəlalyyə xatunun hakimiyyətə keçməsi.
- 5) Monqolların hücumu.
- 6) Əli boşə çıxan düşmən.

8 Mətnə yaşıl rənglə verilmiş ifadələri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Cümlələri tapdığınız sözlərlə yenidən oxuyun və hər iki variantı müqayisə edin. Həmin cümlələri tərcümə edin.

9 “Hikmət xəzinəsi”ndə verilmiş aforizmlərdən mətnin məzmununa uyğun olmayanı seçib səsləndirin. Fikrinizi əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1. Öz sirrini saxlamaq müdriklik, bu sirri başqalarının da saxlaya biləcəyinə ümid etmək isə axmaqlıqdır.

Samuel Conson

2. Sırrını bilməsin evdə divarlar,
Divar dalında da çünki qulaq var.

Nizami Gəncəvi

3. Heç kəsin sirrini öyrənməyə çalışma.

İohann Engel

10 Aforizmlərdə işlənmiş feili birləşmələri seçib dəftərinizə yazın. Onların əsas tərəflərinin ifadə vasitələrini müəyyənəldirin. Birləşmələrin mənasını başa düşmək, yazınızı zənginləşdirmək məqsədilə onları tərcümə edib, müxtəlif cümlələrdə işlədin.

§ 26. MƏHƏMMƏD FÜZULİ (1494-1556)

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatının ən nəhəng simalarındandır. Füzuli şeiri dünyə poeziyasının **nadir** incilərindəndir. Onun sənəti əlçatmaz zirvədir. Füzuli Azərbaycan **ədəbi-bədii** dilinin yaradıcılarından*¹. O, Nəsimidən sonra ana dilində yaranmış şeirin ən gözəl nümunələri sayılan əsərləri* ilə Azərbaycan bədii dilini yüksək səviyyəyə* qaldırmışdır.

M.Füzulinin adı Azərbaycan tarixinə görkəmli şair, **mütəfəkkir**, tərcüməçi, Azərbaycan ədəbi dilinin yaradıcılarından biri kimi əbədi **həkk olmuşdur**.

Füzuli Bağdadın yaxınlığındakı Kərbəladə **dünyaya gəlmiş** və ömrü boyu vətən həsrəti ilə **alışıb yanıbmışdır**.

Füzuli zamanəsinin “yeganə poeziya günəşi” kimi parlamış, üç dildə (Azərbaycan, ərəb və fars dillərində) lirik, **epik**, eləcə də alleqorik əsərlər yazıb-yaratmışdır. “Bəngü-badə”, “Söhbətül-əsmar”, “Həfti-cam”, “Leyli və Məcnun” əsərləri, çox saylı qəzəlləri söz sənətinin **ölməz abidələridir**. Onun doğma ədəbiyyatımızı vətəndən* çox-çox uzaqlarda* **şəhərləndirdi**. Füzuli əsərləri hələ o zamanlar İstanbul, Təbriz, Daşkənd və s. kimi böyük şəhərlərdə* dəfələrlə çap edilirdi.

Şərq poeziyasında Füzuli lirik şair, **qəlb şairi**, **məhəbbət şairi** kimi tanınır. Öz hekayələrində o, elmə olan marağını da göstərmişdir.

Füzulinin lirik qəhrəmanı fədakar, nəcib və həssas bir aşıqdır. O, sevgi yolunda sonsuz əziyyət* çəkir. Buna baxmayaraq, eşq dərdindən **qurtulmasını** istəmir. Böyük arzularla* yaşayan aşiqin yüksək sevgisi dünyanı işıqlandırır, həyatı **zinətləndirir**.

Böyük istedadı, tükənməz zəkası ilə Şərqdə bir günəş kimi parlayan* Füzuli maddi və mənəvi **çətinliklər** içərisində yaşamışdır. Türk sultanı Sultan Süleyman şairə ayda doqquz axca təqaüd təyin etmişsə də, süründürməçilik üzündən o bunu ala bilməmişdir. **Bununla əlaqədar olaraq**, şair, Sultan Süleymana müraciətlə* “Şikayətnamə” əsərini yazır və burada feodal idarə üsulunu tənqid edərək deyir: “Salam verdim, rüşvət deyildir, deyə almadılar”.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

sehrkarlıq – магия

fədakar – самоотверженный

zinətləndirmək – украсить

süründürməçilik – волокитство, волокита

SÖZ EHTİYATI

nəhəng sima – знаменитая личность

həkk olunmaq – burada: быть

nadir inci – редкая жемчужина

запечатленным

əlçatmaz zirvə – недостижимая вершина

idarə üsulu – способ управления

1) Oxuduğunuz faktlar sizi hansı qənaətə gətirib çıxarır? Mətnəndən çıxardığınız nəticə əsasında fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən başqalarının fikrinə də münasibət bildirin.

2) Mətnəndə çoxlu faktdan istifadə olunmuşdur. Bu faktları neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq olar? Variantlarınızı təqdim edin.

3) Mətnəndə yerində işlənməyən bir cümlə vardır. O cümləni tapıb səsləndirin.

4) Qruplara bölünün. Hərəniz aşağıdakı fikirlərdən birini seçdiyiniz nümunələrlə genişləndirərsəniz və zənginləşdirərsəniz, “Ölməz, həmişəcavan şairimiz” başlıqlı mətn alınacaq.

1) Füzuli sənəti əlçatmazdır.

2) Füzuli Azərbaycan ədəbi dilinin yaradıcılarından biridir.

3) Onun şeirləri ölməz abidələrdir.

4) Füzuli Şərqdə günəş kimi parlayan bir sənətkardır.

5) Mətnəndə yaşıl şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını deyin, sonra onları başqa cümlələrdə də işlədin.

6) Aşağıda verilmiş feili və ismi birləşmələri ayrı-ayrı sütunlarda yazaraq, əsas tərəflərini müqayisə edin.

ağıllı danışmaq, şeir söyləyən, günəş kimi parlayan, ölməz abidələrimiz, müraciətini bildirərək, sonsuz əziyyətlər, Füzulinin əsərləri, fədakar insan, həssas insan, böyük arzularla yaşayan, poetik dil

7 Aşağıdakılardan hansıların feili birləşmələr olduğunu faktlarla əsaslandırın.

ələri yazıb, verilmiş sözlər, sözlərin verilməsi, şeirlər yazan, əsərlərini yazanda, Bağdada köçərkən, böyük şəhərlərdə yaşayan, ələri yazdı, var-dövlət topladı

8 Mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə zamanı feili birləşmələrdən istifadə etməyi unutmayın:

Физули посвятил всю свою жизнь поэзии. Он изучил многие восточные науки, был одним из крупных ученых своего времени. Он был хорошо знаком с древнегреческой философией, с трудами Гераклита, Аристотеля, Пифагора и Платона. Творчество Физули оказало огромное влияние на дальнейшее развитие азербайджанской и всей восточной литературы. Вершиной творчества Физули является его романтическая поэма “Лейли и Меджнун”.

9 Verilmiş feilləri əsas tərəf kimi işlədərək müxtəlif söz birləşmələri düzəldib yazın.

hazırlamaq, demək, düşmək, toplamaq, üzləşdirmək, rəsm çəkmək, narazı qalmaq

§ 27. DƏNİZDƏ FIRTINA

I hissə

Fırtınaların qayalıqlara **çirpilaraq** uğultu qopardığı qorxunc bir qış gecəsiydi. Dəniz sahilindəki balıqçı* qəsəbəsində **yaşayanlar** gurlayan top səsinə yuxudan oyandılar. Qulaqları **dağıdan** bu səs qayalıqlara **çirpılan** bir gəminin . Qəsəbədə qadınli-kişili, qocalı-cavanlı* kim vardısı, hamısı yataqlarından* **dik atılıb** sahilə qaçdılar. Kişilər bir **xilasedici** qayığa minərək **nəhəng** dalgaların qoynunda **çirpınan** gəmiyə **yardım əli uzatmaq** istəyirdilər. Ancaq bu onların bacara biləcəkləri bir iş deyildi. Sümükləri **sızıldadan**, adamı **donduran** külək qopmuşdu. Dənizə **çıxmaq** çox çətin idi. Sahildə **toplaşan** balıqçılar bələdçi Nicatı xeyli gözlədilər. Çünki Nicat o qəsəbənin, hətta o bölgənin ən yaxşı, ən **cəsur** dənizçisiydi. Dalgaların üzərində qayığını bir at kimi **məharətlə** sürər, zil qaranlıqda belə yolu **təyin etməyi** bacarar, **təhlükələrə** qarşı **cəsarətlə** gedərdi. Ancaq Nicat gəlib çıxmadı. Sonrada onu çox axtardılar, lakin tapa bilmədilər. Daha gözləməyə vaxtları yox idi. Çarəsiz qalıb qayığı dənizə sürdülər.

Gün yeni-yeni çıxırdı. Sahildə **toplaşanlar** qorxudan **böyümüş** gözləri* ilə balaca **qayığın dalgalara çirpılmasına** tamaşa edirdilər... İgid balıqçılar ən axırda batmaqda* olan gəmiyə çatıb içəridəkiləri **xilas etməyi** bacara bildilər. Gəmidə ancaq bircə adam qalmışdı. O da yelkənli gəminin dorağacının lap yuxarısında durmuşdu. Soyuqdan elə bil ki, donmuşdu. Nə onun aşağıya enməyinə, nə də balıqçıların dorağacına **dırmaşmağına** imkan var idi.

Necə düşünürsünüz, dorağacının üstündəki donub qalmış adam xilas olacaqmı?

Balıqçılar dənizdən sağ-salamat qayıdıb sahilə çıxdıqları zaman minlərlə* ağızdan bir sevinc nidası yüksəldi.

SÖZLÜK

uğultu – шум, грохот

dorağacı – мачта

sızıldamaq – шипать

bələdçi – путеводитель

bölgə – регион

SÖZ EHTİYATI

dik atılmaq – вспрыгнуть

sevinc nidası – возглас радости

qorxudan böyümüş gözlər – burada:
удивлённые глаза

çarəsiz qalmaq – оказаться в
безвыходном положении

1 Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Onların içərisində mətnlə əlaqəsi olmayan suallar varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Qorxunc qış gecəsində necə bir səs eşidildi?
- 2) Bu səs haradan gəlirdi?
- 3) Sahildəkilər kimə kömək etmək istəyirdilər?
- 4) Bu işdə onlara daha çox kimin köməyi dəyə bilirdi?
- 5) Bələdçi Nicat hansı işin dalınca getmişdi?
- 6) Balıqçılar kimi xilas etdilər?
- 7) Gəmidə qalan sonuncu adamı xilas etmək nə üçün çətinlik törədirdi?

2 Mətnə kursivlə verilmiş ifadəni aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar?

- A) xilas etmək B) kömək etmək C) yaxşılıq etmək
D) xeyirxahlıq etmək E) mərhəmət göstərmək

3 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümləni məndəki hansı abzasın sonuna əlavə etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

Çarəsiz qalıb gəmidəki sonuncu adamı ölümün ixtiyarında qoymalı oldular.

- A) birinci B) ikinci C) üçüncü D) mətnə uyğun deyil

4 Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Plan əsasında mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə danışın.

- 1) Güclü fırtına.
- 2) Qayalıqlara çırpılan gəmi.
- 3) Köməyə gedən balıqçılar.
- 4) Gəmidəkilərin xilas.
- 5) Dor ağacında qalmış adam.

5 Bələdçi Nicatı xarakterizə edən cümləni məndən seçib səsləndirin və tərcümə edin. Cümlədəki söz birləşməsini müəyyənləşdirin.

6 Məndəki ağ boşluqda hansı ifadəni yazsanız, cümlə tamamlanmış hesab edilir?

- A) parçası idi B) imdada çağırış işarəsi idi C) görüntüsü idi
D) nəğməsi idi E) qəhqəhəsi idi

7 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə seçib yazın. Yazdıqlarınızın feili birləşmələr olduğunu faktlarla sübut etməyə çalışın.

8 Aşağıda verilmiş feillərin hansından feili birləşmələr düzəltmək olar? Onları seçib uyğun sözlərlə əlaqələndirin. Yaranmış feili birləşmələri cümlələrdə işlədin.

yazdı, sərinləmək, əsdi, ərinmiş, gəzəndə, gülümsəyib, açarkən, uçurmalıdır, çağırır, soruşarkən, vermək, danışır, çatıb, yaxınlaşdıqca

9 Hansı feili birləşmənin asılı tərəfi zərflə ifadə olunub?

- A) maraqla dinləmək B) razılığını bildirmək C) bağda dincələndə
D) şəkillərini çəkərkən E) şairləri dinləyərkən

§ 28. DƏNİZDƏ FIRTINA

II hissə

Nicat da **tövşüyə-tövşüyə** gəlib çıxdı. O, təpədən dırnağa qədər islanan və soyuqdan az qala yarıdonmuş vəziyyətdə* olan balıqçılardan:

– Gəmidəkilərin hamısını xilas edə bildinizmi? – deyərək soruşdu.

Cəsur dənizçilərdən biri dedi:

– Xeyr! Gəmidə bir adam qaldı. Onu da qurtarmaq mümkün deyildi. Çünki o **dorağacının** başına çıxmışdı. Oraya bilmədik.

Nicat:

– Onu mən xilas **eləyərəm**, – deyərək qayığa doğru yüyürdü.

Nicatı çox sevən dostları isə yolunu kəsib, ona mane olmağa çalışaraq:

– Bax **firtina** getdikcə güclənir. Bəlkə də, qasırgaya dönəcək. Boş yerə özünü həlak etmə. Canına yazığın gəlsin, – dedilər.

Ancaq Nicatı qərarından mümkün olmadı:

– Minin qayığa! Əgər mənimlə getməkdən **çəkinirsinizsə**, eybi yox, mən **təkbaşına** gedərəm, – dedi.

Bu vaxt **camaatın** arasından* yaşlı bir qadın çıxdı. O, Nicatın əllərindən* yapışib başladı:

– Nicat! Əziz balam, getmə... Sən mənim son **ümidim**, yeganə övladımsan. Bu **qorxunc** dalgalar atana məzar oldu. Qardaşın Əhməd isə neçə illər bundan əvvəl dənizə çıxdı. Hələ də ondan bir xəbər yoxdur. Mənə yazığın gəlsin, yaşlı* ananı da bir fikirləş. Getmə!..

Nicat əlləriylə ondan yapışib getməyinə mane olmağa çalışan anasına sakit və **qətiyyət dolu bir səs**lə belə cavab verdi:

– Axı gəmidə **ölümlə qarşı-qarşıya qalanın** da anası var.

Nicat qayığa mindi. Ölümə gedən yolda onu **tək qoymaq** istəməyən dörd yoldaşı da kürəklərdən yapışdılar. Dalğalar qayığı bir neçə dəfə fırlayıb* sahilə atmaq istədi. Bir ölüm-dirim savaşı başlamışdı. Qayıq bəzən dalğaların sanki üstünə çıxır, sonra da, elə bil, onların yatdığı çökəkliklərdə yox olurdu. Fırtına və dalğaların **amansız** gücü sanki insanları ələ salırdı... Sonra hamısı bir ağızdan sevinclə []. Elə bil, möcüzə baş vermişdi: **balaca** qayıq batmaqda olan gəmiyə yaxınlaşa bilmişdi. Sonra isə ürəkləri həyəcədən [] adamlar **qəhrəman** Nicatın dorağacına dırmandığını və **yarıdonmuş** vəziyyətdə* olan adamı aşağıya endirdiyini gördülər.

Sahilə qayıtmaq daha da çətin oldu. Ancaq Nicat ağılı və **cəsarəti sayəsində** kükrəyən, **coşan** dalğalarla vuruşda qalib gəlmişdi.

Qayıq sahilə çatanda Nicatın sevinc dolu coşqun səsinə eşitdilər:

– Anacan!.. Ana! Oğlunu, Əhmədi gətirdim sənə ...

SÖZLÜK

qasırğa – yparan

kürək – burada: весло

kükrəmək – бушевать

tövşümək – задыхаться, запыхаться

SÖZ EHTİYATI

qətiyyət dolu bir səs – уверенный голос

ölüm-dirim savaşı – бой не на жизнь, а на смерть

tərədən dırnağa qədər – с головы до ног

ələ salmaq – дурачить, издеваться над кем-то

1 Mətnin birinci hissəsindəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək Nicat haqqında bildiklərinizi danışın.

❁ Necə düşünürsünüz, Nicatın “vuruşda” qalib gəlməsinin səbəbi nə idi? Fikrinizi əsaslandırın.

2 Qruplara bölünün və mətn üzrə plan tərtib edin. Sonra tərtib edilmiş planları müzakirə edib, ən uyğun variantı müəyyənləşdirin.

3 “Böyüklərə hörmət etmək hamının müqəddəs borcudur” atalar sözüne hamınız riayət edirsinizmi? Bəs Nicatın hərəkətinə necə baxırsınız? Axı o, anasının sözünü yerə salır. Müxtəlif mövqeli fikirlərə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin və sonda deyilənləri ümumiləşdirməyə çalışın.

4 “Yaxşılıq etmək babalarımızdan qalıb” fikrinə hekayənin hansı qəhrəmanı sanki etiraz edir? Səbəbini aydınlaşdırmaq məqsədilə mətndən həmin parçanı tapıb oxuyun və müzakirə edin.

❁ Nicatın dorağacından düşürdüyü, fırtınadan xilas etdiyi adam, həqiqətən, onun qardaşı idimi? Mətdəki fikirlərə münasibət bildirərək müzakirəyə qoşulun.

5 Mətni oxuyarkən ağ boşluqları hansı sözlərlə əvəz etdiniz? “Köməkçi”dəki sözləri nəzərdən keçirin və seçiminizin düzgün olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

Köməkçi: qalxa, dırmana, çıxax; daşındırmaq, döndərmək, çəkəndirmək; xahiş etməyə, öpməyə, yalvarmağa; bağırırdılar, güldülər, qışqırdılar; titrəyən, döyünən, çırpınan

6 Sualların qoyuluşunda yol verilmiş səhvləri tapıb onları yenidən formalaşdırın. Seçdiyiniz nümunələrlə yazınızı zənginləşdirin.

- 1) Nicat yaxınlaşdı balıqçılara hansı?
- 2) Xəbər verdilər nəyi Nicata?
- 3) Nicat qərar verdi nəyə?
- 4) Nicatı yolundan çəkəndirdi onu kim?
- 5) Dorağacında adamı olan etdilər xilas necə?
- 6) Sevindirdi Nicat anasını necə?

7 Mətnə qırmızı hərflərlə verilmiş sözləri əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün, söz birləşmələrinin növünü müəyyən edin və tərəflərinin ifadə vasitələrini göstərin.

✿ Həmin sözləri cümlələrdə işlədərək tərcümə edin.

8 Sol sütundakı sözləri asılı tərəf kimi işlətməklə feili birləşmələr düzəldib yazın və mətndən götürülmüş feillərdən istifadə etməklə belə birləşmələrin sayını artırın.

1) qayığa	yapışib
2) sahilə	atmaq
3) əlləriylə	endirdiyini
4) aşağıya	titrəyən
5) həyəcədən	minmək

9 Mətnə ismi və feili birləşmələrin hərəsinə aid 5 nümunə tapıb, müvafiq sütunlarda yazın.

İsmi birləşmələr

Feili birləşmələr

§ 29. DƏRSƏ GECİKƏN UŞAQLAR

I hissə

Axşamdan başlayaraq gecə yarısına qədər yağan qar səngimişdi. **Zülmət** gecə idi. *Yamacda yerləşən* balaca **dağ kəndi** bəyaz bir görkəmi ilə sökülməkdə olan şəhərin dan üzünə hazırlaşdı*. Sərhəd kəndi olduğuna görə bu **kəndin adamları** bütün işlərini gündüzlər gördüklərindən*, şər qovuşan kimi öz evlərinə çəkildilər. Neçə ay idi ki, bu balaca dağ kəndində elektrik işığı yənmirdi. Daha doğrusu, bu kəndə gələn işıq xətlərini **təpənin o biri üzündə yerləşən** erməni silahlı dəstələri toplanla* dağıtmışdılar.

Axşamdan yağan qar bu balaca kəndi öz ağ örtüyünə bürümüşdü. Kənd adamları bu şəhərin alatoran işığına oyanır, mal-qara, heyvan və toyuq damlarına gedən yolu **kürüyərək**, məktəbli uşaqlar üçün həyət-bacalardan məktəb yolu-

na qədərki cığıruları təmizləyirdilər. Evlərdə *səhərə yaxın yandırılan* çıraq işığı açılan səhərin işığında yox olub gedirdi...

Həyətlərdən, evlərdən *çantasını çiyninə asıraraq* qar cığıruları ilə gələn uşaqlar məktəbin həyətinə toplaşırdılar. Gecənin səhərlə əvəz ediləcəyi andan *məktəbdə işləyən* xadimələr sinif otaqlarındakı odun sobalarını yandırmışdılar.

Məktəbin həyətidəki qarı kürünmüş talaya bənzər yerdə **bütün məktəblilər** öz siniflərinin sırasını yaratmışdı. Məktəbin direktoru və sinif rəhbərləri davamiyyəti* yoxlayırdı. Bu doqquzillik natamam **orta məktəbin şagirdləri** hər gün olduğu kimi bu gün də hamı bir nəfər kimi məktəbə gəlmişdi. Təkcə *yeddinci sinifdə oxuyan* Anar və Rəşaddan başqa.

Yeddincilərin birinci dərsi rus dili dərsi idi. Bu dərsi bütün məktəblilərə Sergey müəllim öyrədirdi. O həm də yeddincilərin **sinif rəhbəri** idi. Sergey müəllim dərse başlamazdan əvvəl sinif nümayəndəsini ayağa qaldıraraq Anar və Rəşadın niyə dərse gəlmədiklərini soruşdu.

– Dünən məktəbdən evə birgə getdik. Xəstə deyildilər. Bir işləri* olsa idi, yəqin mənə deyərdilər, – deyə Fatimə cavab verdikdən sonra öz stulunda əyləşdi.

...Dərsin başlanmasından 24 dəqiqə ötürdü. Bu ötən vaxt ərzində Sergey müəllim **sinifdəki uşaqlardan** ev tapşırıqlarını yoxlamaqla yanaşı, bir neçə nəfərdən də dərsi soruşdu. Sinifdəki *sıraların arası ilə gəzişən* Sergey müəllimin ürəyindən* bu iki yaxşı oxuyan şagirdi haqqında müxtəlif fikirlər keçirdi. Düşünürdü ki, bəlkə evlərində bir şey olub? Bəlkə xəstələniblər? Axı onlar heç vaxt dərstdən qalmayıblar! Qeyri-ixtiyari onların oturduqları stula **göz gəzdirdi**. Ürəyindən bir narahatlıq keçdi. Bu narahatlığı şagirdlərdən* gizlətmək üçün üzünü qapıya yaxın divara vurulmuş lövhəyə tərəf tutdu.

Necə düşünürsünüz, uşaqların dərse gecikmələrinin səbəbi nə ilə əlaqədardır?

Elə bu an sinfin qapısı döyüldü. Sergey müəllimin daxilən keçirdiyi **narahatlığa bir anlıq son qoyuldu**:

– Buyurun! – deyə qapı arxasındakını sinfə dəvət etdi.

Sinif qapısı astaca açıldı. İçəriyə əvvəlcə Anar, sonra isə Rəşad daxil oldu. Hər ikisinin *üst-başlarında donmuş* qar izləri vardı. *Papaqlarını başlarından götürərək* lövhənin qabağında dayandılar. İlk dəfə idi ki, onlar dərse gecikmişdilər. Odur ki, başlarını sinələrinə tərəf əymiş halda, **utancaq şəkildə** durmuşdular. Sergey müəllim şagirdlərini bu cür görkəmdə ilk dəfə idi ki, görürdü. Müəllim işlədiyi üç il ərzində bu balaca dağ kəndində dərse gecikən şagird olmamışdı. Rayondan, *şəhərdən çox-çox uzaqlarda yerləşən* bu dağ kəndinin adamlarının, onların uşaqlarının məktəbə, müəllimə olan hörməti o qədər böyük, o qədər yüksək idi ki, bu hörmət və məhəbbət elə ilkin başlanğıcda məktəbə olan davamiyyətdə, nizam-intizamda bilinirdi. **Sergey müəllim** hər iki şagirdini başdan-ayağa qədər süzdü. Bu baxışlarda o, bir anlıq *xələyən* uşaqlığını, **məktəb illərini** xatırladı. Ukraynanın böyük

bir vilayətində doğulduğu balaca kəndi, məktəb illəri, tələbəlik və s. **gözləri önündə canlandı...**

Ziyadxan Rüstəmli

SÖZLÜK

səngimək – утихнуть

bəyaz – белый, белого цвета

kürümək – сгребать

tala – бурда: лужайка

vilayət – область, край

nizam-intizam – порядок, дисциплина

SÖZ EHTİYATI

alatoran – утренний сумрак,
полумрак

gözləri önündə canlanmaq – burada:
вспомнить

❶ Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Hadisələrin harada və nə vaxt baş verməsi ilə bağlı fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

❷ Mətn üzrə tərtib edilmiş planı nəzərdən keçirin. Mətnin məzmununa uyğun olmayan bəndi müəyyənləşdirin. Plana yeni bəndlər əlavə etmək istərdinizmi?

- 1) Sərhəd kəndinin acınacaqlı mənzərəsi.
- 2) Kənd camaatının gündəlik gördüyü işlər.
- 3) Uşaqların dərəcə gəlişinə məktəbin hazırlanması.
- 4) Hər gün davamiyyətin yoxlanılması.
- 5) İki dostun dərəcə gəlməməsi.
- 6) Sınıf nümayəndəsinin şagirdlərin dərəcə gəlməməsi səbəbini söyləməsi.
- 7) Müəllimin narahatlığı.
- 8) Dərəcə gecikən uşaqların qapıda görünmələri.
- 9) Müəllimin şagirdləri sinfə qoymaması.

❸ Mətn üzrə fərqli üslubda özünüz yenidən plan tərtib edin. Planın bəndlərini nəqli cümlələrlə formalaşdırın.

Köməkçi: 1) Kənd camaatı hər gün səhər erkən dururdu.

❹ Mətn üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza verin və cavablara münasibətinizi bildirin. Cavablar sizi qane etmədikdə əlavələrinizi edin.

❺ Qruplara bölünün. Oxuduğunuz hissənin məzmununa dair fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdim etməyə çalışın. Təqdimat zamanı müxtəlif mövqeli fikirlərə münasibət bildirin.

❻ Mətnədən mənfur qonşularımız ermənilərlə sərhəd olan kəndin mənzərəsini, yaşayış səviyyəsini əks etdirən hissəni öz sözlərinizlə danışın. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə etməyə çalışın.

❼ Dərəcə gecikən uşaqların görkəmini təsvir edin. Sizcə, hansı mühüm bir hadisə onların gecikməsinə səbəb ola bilərdi? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

❽ Mətnədə yaşıl hərflərlə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin mənalarını izah etməyə çalışın. Onları dildəki qarşılıqları ilə əvəz edərək, cümlələri yenidən

oxuyun. Hər iki variantı müqayisə edin. Mətnin üslubundakı fərqi hiss edə bildinizmi? Fikrinizi faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- 8 Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə məzmununu danışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, insanlar hər hansı bir iş və ya hadisə barədə məlumat verərkən, müəyyən bir məlumatı soruşub öyrənmək istərkən cümlələrdən istifadə edirlər. Cümlə – insanlar arasında fikir mübadiləsinin əsas vasitəsidir. Cümlə ayrı-ayrı sözlərdən, bəzən də sözlərin birləşməsindən ibarət olub, bitmiş bir fikir bildirir. Məsələn: *Axşamdan yağan qar balaca kəndi ağ örtüyə bürümüşdü.*

Cümlə bir sözdən də ibarət ola bilər. Məsələn: *Soyuqdur.*

Cümlə bitmiş fikir ifadə etdiyinə görə onun baş üzvlərindən ibarət qrammatik əsası olur. Məsələn: ***Bakı gözəl şəhərdir.***

- 9 Aşağıda verilmiş hər bir sətirdəki sözləri düzgün sıralamaqla cümlələr qurub dəftərinizə yazın.

1) yoxlayırdı 2) hər gün 3) direktoru 4) məktəb 5) davamiyyəti

1) onlar 2) ilk dəfə idi ki 3) gecikmişdilər 4) dərse

1) dərsi idi 2) yedincilərin 3) rus dili 4) birinci 5) dərsi

- 10 Aşağıda verilmiş hansı söz sırasını cümlə hesab etmək olar?

1) Günəşin parlaq şüaları

2) Məktəbin həyətindəki qarı kürünmüş tala

3) Qar kəsmişdi

- 11 Mətnə kursivlə və qara rəngdə verilmiş söz birləşmələri üzərində müşahidə aparın və onları seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Necə bilirsiniz, hər sütun üçün xarakterik cəhət nədən ibarətdir? Fikrinizi ümumiləşdirərək faktlarla əsaslandırın.

§ 30. DƏRSƏ GECİKƏN UŞAQLAR

II hissə

Bayaqdan* sinifdəki bütün nəzərlər Sergey müəllimin baxışlarında* qalmışdı. Odunla yandırılmış sobanın istisi Anarın və Rəşadın donmuş çəkmələrinin qarını ərdir, soyuqdan üşümüş üzvlərini daha da qızardırdı. Uşaqlar müəllimin dərse gecikmiş yoldaşlarına nə deyəcəyini fikirləşirdilər*...

– Niyə bu qədər dərse gecikmisiniz? – deyə Sergey müəllim hər ikisindən **mülayim səsle** soruşdu.

Əvvəlcə Anar dilləndi:

– Müəllim, mən hər gün olduğu kimi, bu gün də səhər saat **doqquza*** **on dəqiqə** işləmiş evdən çıxdım. Qarlı cığırda küçənin başına çatanda Rəşadın mənə gözlədiyini gördüm. Biz hər gün bu yerdə görüşər və məktəbə gələrdik.

Bu gün də həmin vaxtda – doqquza on beş dəqiqə işləmiş küçəmizin başında Rəşadla görüşdüm. Hal-əhval tutduq. Mən qabaqda, o isə mənim arxamca məktəbə uzanan cığırla bir qədər gəldik. Birdən Rəşad mənə **qəbiristanlığa** getməyi təklif etdi. Mən geriye dönüb təəccüblə* qəbiristanlıqda nə olduğunu soruşdum. Rəşad doluxsunmuş halda dedi:

– Yuxumda kəndimizin şəhidlərini görmüşəm. Neçə gündür **aramsız** yağan qar onların qəbirlərinin* üstünü örtmüşdür. Gəl gedək, şəhidlərin qəbirlərinin üstünə yağmış qarı təmizləyək. Məncə, bu işi görsək, onların ruhu şad olar.

Mən Rəşadın fikriylə* razılaşdım. Biz birlikdə qəbiristanlığa getdik. Qar şəhidlərin qəbirlərinin sinə daşlarını örtmüşdü. Başdaşlarındakı şəkillərdən onların qəbirlərini tapdıq. Bizə elan olunmamış haqsız, ədalətsiz müharibədə bu balaca kəndimiz dörd* şəhid verib. Əllərimizlə qəbirlərin üstünə yağmış qarı təmizlədik. Düzdür, bu, **çox vaxt aparmadı**. Bəlkə də, dərəcə bu qədər gecikməzdik. Lakin Rəşad şəhidlərin qəbirləri üstündə nə isə astadan söyləyirdi deyərək bu qədər gecikdik.

Anarın sözü qurtarmamış Rəşad əvvəlcə **kəsik-kəsik**, sonra isə kövrək, həlim səsle diləndi:

– Sergey müəllim, məktəbimizin zəngi vurulanda biz şəhidlərin qəbirlərinin üstündəki qarı təmizləyib* qurtarmışdıq. Siz də eşitdinizmi? O təpənin arxasından erməni silahlı dəstələri dərs üçün vurduğumuz zəng səsinə, avtomat və pulemyotlardan atılan atəşlərlə cavab verirdilər. Bu, mənə çox təsir etdi. Mən şəhidlərin qəbirləri üstündə əllərimi Allahımızın dərgahına uzadıb, ona yalvararaq dualar etdim. Dedim ki, ey Böyük Allahımız! Sən səbirli və mərhəmətli sən. İnsanlara* düz yol göstərən, haqqın tərəfdarı sən. Sən eşidən, duyan və görən sən. Mənim də səsimi eşit. Doğma torpaqlarımızda haqsız adamlar qan tökür. Yurdlarından **didərgin düşən** insanlara kömək et. Onların doğma torpaqlarına, yurdlarına qayıtmasına yardımçı ol. Qoy didərgin olan məktəblilər öz doğma məktəblərinə dönsünlər. Haqsız, günahkar, zülmkar adamları özün bildiyin kimi cəzalandır. Qoy bütün dünyada insanlar əmin-amanlıqla yaşasın, uşaqlar xoşbəxt böyüsünlər. Qoy Yer üzündə müharibələr olmasın...

Rəşad lövhənin qarşısında **özündən asılı olmayaraq əllərini çiyinləri bərabərində qaldıraraq** yalvarıcı tərzdə danışdı. O, öz dünyasına qapılaraq dualar edirdi. Səsi getdikcə **tutqunlaşır**, gözləri* yaşayırdı... Sergey müəllim qarıya tərəf addımladı. O, mavi gözləri dolmuş halda:

– Mən sizi çox istəyirəm! – deyərək bayıra çıxdı...

Ziyadxan Rüstəmli

SÖZLÜK

əmin-amanlıq – спокойствие

başdaş – надгробный памятник

qarımaq – burada: предаться чему-л.

kəsik-kəsik – отрывисто

doluxsunmaq – растрогаться,

расчувствоваться

sinə daşları – нагробные камни
Allahın dərgahı – у Господа Бога

yalvarıcı tərz – умоляющий вид
həlim – burada: мягкий

1 Dinlədiyiniz mətndəki fikirlərin məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirin. Sizə təqdim olunmuş mətndə əsas fikrin nədən ibarət olduğunu deyin.

2 İndi siz uşaqların dərslə gecikmələrinin səbəbini bilirsiniz. Onların hərəkətinə haqq qazandırırırsınız? Bir-birinizin fikirlərinə münasibət bidirməklə müzakirəyə qoşulun.

3 Qruplara bölünün. Torpaqlarımızın 20%-dən çoxunu əlində saxlayan düşmənlərə etirazını bildirən Rəşadın sözlərindən sonra hansı qənaətə gəldiyinizi, özünüzdən bu məsələyə münasibətinizi əks etdirən təqdimatlar hazırlayın. Hər bir qrupun təqdimatından sonra müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirin.

4 Hazırda sərhəd bölgələrində yerləşən kəndlərimizin vəziyyəti barədə nə bilirsiniz? Sizcə, hekayədəki hadisə yaxın günlərdəmi baş vermişdir? AXI son illər dövlətimiz təhsil ocaqlarının yenidən qurulmasına, təmirinə xüsusi diqqət yetirir. Əlavə məlumatlardan istifadə etməklə fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

5 “Vətən uğrunda canlarını qurban vermiş şəhidlərimizin ruhu bizim üçün müqəddəsdir. Hər kəs...” cümləni davam etdirməklə esseni tamamlayın. Yazarkən mətnin məzmunu ilə səsleşən əlavə məlumatlarla, faktlarla yazınızı zənginləşdirin.

6 Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə məzmununu danışın.

7 Bilirsinizmi ki, cümlədə eyni sözün bir neçə dəfə təkrarlanması nitqimizi ağırlaşdırır. Sizcə, aşağıdakı cümlələrdən hansında bu hal müşahidə olunur?

- A) Bakı şəhəri Azərbaycanın ən böyük şəhəridir.
- B) Samir yuxudan durub geyindi.
- C) Dərslərimizin qurtarmasına az qalıb.

8 Aşağıdakı fikirlərdən hansı doğrudur?

- A) Söz birləşməsi bitmiş fikir bildirir.
- B) Cümlə bir sözdən və ya bir neçə sözün birləşməsindən əmələ gəlir.
- C) Cümlədə bütün sözlər böyük hərflə yazılır.
- D) Cümlə yalnız söz birləşmələrindən əmələ gəlir.

9 Elə cümlələr fikirləşib dəftərinizə yazın ki, yalnız söz birləşmələrinin köməyiylə düzəlmiş olsun.

10 Mətdə bir neçə söz birləşməsinin altından xətt çəkilmişdir. Sizcə, bunları birləşdirən nədir? Fikrinizi əsaslandırın.

§ 31. TARİXİMİZİ YAZAN QADIN

Azərbaycanın görkəmli tarixçilərindən olan Sara xanım Aşurbəyli 1906-cı il yanvarın 27-də Bakıda, neft sənayeçisi Balabəy Aşurbəyovun ailəsində dünyaya gəlib. Valideynləri tərəqqipərvər insanlar* olmuş, həm öz övladlarına, həm də kasıb balalarına **mükəmməl** təhsil verməyə çalışmışlar. Sara xanım 1913-cü ildə imtahan verərək “Müqəddəs Nina” Bakı qız məktəbinə qəbul olunur. Ancaq Bakıda baş verən inqilabi iğtişaşlar onun gimnaziya təhsilini başla vurmaşına imkan vermir.

Nəriman Nərimanovun köməkliyi ilə Aşurbəyovlar ailəsi 1920-ci ildə İstanbula köçür. Sara və bacıları buradakı Janna d’Ark adına fransız kollecinə daxil olurlar. 1925-ci ildə Sara kolleci bitirir. Elə həmin ildə də Aşurbəyovlar Bakıya qayıdırlar.

Vətəndə Saranın həyatında yeni dövr başlayır. O, Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərq fakültəsinin tarix şöbəsinə daxil olur və 1930-cu ildə buranı bitirərək Şərq və Azərbaycan tarixi üzrə ixtisaslaşır. Orta məktəblərdə dərs deyir, Azərbaycan Dövlət Tarixi Muzeyində işləyir.

Sara xanımın həyat yoluna nəzər salanda onun bacarıqlarına*, elmlə məşğul olmaq həvəsinə heyran qalırsan. 1941-ci ildə, o, **ingilis dili fakültəsiylə yanaşı**, Ə.Əzimzadə adına Azərbaycan Rəssamlıq Məktəbini də bitirir. Həm rəssamlıq, həm musiqi istedadı **ağır repressiya illərində** onun əlindən tutur. Deyilənlərə görə, sərgilərdən birində onun “Göygöl” əsərini Meksikanın nümayəndələri alıb aparırlar və həmin əsər indi də Meksika muzeylərinin birində saxlanılır. 1946-cı ildə Sara xanım Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilir.

Sara Aşurbəyli Bakının, Şirvanşahlar dövlətinin tarixinə dair çox qiymətli* tədqiqatların, tarix, mədəniyyət və **incəsənətə dair** gözəl **məqalələrin müəllifi**, bir çox elmi konfransların iştirakçısı olub. 1966-cı ildə o, tarix elmləri doktoru, sonralar əməkdar elm xadimi adını almış, Dövlət mükafatı laureatı olmuşdur.

Sara xanım yazırdı: “Məndə doğma şəhərimin tarixinə həmişə **qeyri-adi maraq** olub. Ərəb, türk, fars dillərini öyrənməyim mənə tarixi materialların orijinalından istifadə etməyə kömək edirdi”. Bu araşdırmalar nəticəsində müxtəlif illərdə onun “Orta əsrlər Bakısının tarixi öçerkləri”, “Şirvanşahlar dövləti”, “Azərbaycanın Hindistanla iqtisadi və mədəni əlaqələri”, “Bakı şəhərinin tarixi”, “Orta əsrlər dövrü” kitabları işıq üzü gördü.

Çox dəyərli* və çətin bir ömür yaşadı Sara xanım. 2001-ci il iyulun 17-də dünyadan köçdü. Amma yenə də narahat getdi. Son illərdə zamanın darlığından gileylənirdi, deyirdi ki, bütün düşündüklərini həyata keçirə bilmədi. Nur içində yatsın! Kaş hər bir tarixçi öz vətəni üçün onun qədər “az” iş görəydi, hər bir şəxs **vətənpərvərliyində** ona bənzəyəydi.

Azərbaycan tarixi ensiklopediyasından

SÖZLÜK

sənayeçi – промышленник
tərəqqipərvər – прогрессист

ixtisaslaşmaq – специализироваться
tədqiqat – исследование

SÖZ EHTİYATI

ığtişaş – смута

zamanın darlığı – нехватка времени

ışıq üzü görmək – burada: быть изданным

əməkdar elm xadimi – заслуженный деятель науки

tarix elmləri doktoru – доктор исторических наук

iqtsadi və mədəni əlaqələr – экономические и культурные связи

1 Mətni oxuyun və suallara cavab verin. Sualların içərisində mətnin məzmunu ilə səsleşməyəni varmı? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış edərək əsaslandırın.

- 1) Sara xanım Aşurbəylinin valideynləri necə insanlar idi?
- 2) Ailənin İstanbula köçməyinə kim yardımçı olur?
- 3) Sara xanımın təhsil almasına kim kömək edirdi?
- 4) Onun hansı əsəri Meksika muzeylərinin birini bəzəyir?
- 5) Sara xanımın hansı fəxri adları vardır?
- 6) Bir tarixçi kimi, Sara xanım hansı əsərlərin müəllifidir?
- 7) Sara xanım Aşurbəyli zamanın darlığından nə üçün gileylənirdi?

❁ Mətn üzrə hansı fakt və hadisəni dəqiqləşdirmək istədiniz? Özünüz bu sual ətrafında fikirləşin və tədqiqat aparın.

2 Sara xanım Aşurbəyli səciyyəvləndirən xüsusiyyətləri mətndən seçib yazın və qruplara bölünərək müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirərək müzakirəyə qoşulun.

3 Mətdə altından xətt çəkilmiş ifadələrin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb yazın və cümlələrdə işlədin. Hər iki variantı müqayisə edin.

4 Aşağıdakı aforizmi oxuyun. Onun mətnin ideyası ilə bağlılığı hansı hissədə daha qabarıq görünür?

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Zaman həyatın vicdanıdır, itirilmiş zaman adamı itirilmiş vicdandan da çox təşvişə salmalıdır.

Yusif Vəzir Çamənzəminli

5 Aşağıda verilmiş cümlələri mətnin məzmunundan çıxış edərək tamamlayın.

- 1) Vətəndə Saranın həyatında
- 2) Orta məktəblərdə dərs deyir,
- 3) Sara xanım yazırdı: “Məndə doğma şəhərimin tarixinə həmişə ...” .
- 4) Kaş hər bir tarixçi öz Vətəni üçün

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Bir iş, hadisə, əlamət haqqında məlumat verən cümlələr *nəqli cümlələrdir* (повествовательные предложения). Bu cümlələr adi intonasiya ilə deyilir.

Məsələn: *Hər ilin may ayında Gül bayramı keçirilir.*

Belə cümlələrin sonunda nöqtə qoyulur.

6 Mətnə siz “Müqəddəs Nina” adına rast gəldiniz. Bu adın etimologiyası haqqında nə bilirsiniz? Araşdırma aparın və əldə etdiyiniz məlumatları yoldaşlarınıza oxuyun və mətndəki fikirlərə münasibət bildirin.

7 Mətnədən xoşunuza gələn beş nəqli cümlə seçin. Həmin cümlələrdə əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün üzərinə məntiqi vurğu düşən sözü müəyyənləşdirin.

8 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cümlələrdən hansının sonunda nöqtə qoyulmalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Bu gün günəşin şuaları göz oxşayır
 - 2) Görəsən, qardaşın hara getməyə hazırlaşır
 - 3) Xahiş edirəm dərslərində diqqətli ol
 - 4) Gün o gün olsun ki, qurtarsın dava
- Dağılsın buludlar, açılsın hava

9 Mətnin sonuncu abzasında söz sırası pozulmuş bir nəqli cümlə işlənməmişdir. Həmin cümləni müəyyənləşdirin və onu qrammatik normalara uyğun yenidən qurun, sonra tərcümə edin.

10 “Tariximizi yazanlar” mövzusunda bir yazı hazırlayın. Topladığınız əlavə fakt və məlumatlara münasibətinizi bildirməklə yazınızı genişləndirin.

11 Aşağıda verilmiş sənəd nümunəsi ilə tanış olun!

Arayış hər hansı bir şəxs barədə müəyyən məlumatı təsdiq etmək məqsədi ilə bu və ya digər təşkilat tərəfindən verilən sənəddir.

Arayış

Məktəbin
stampı

Həqiqətən, Əliyev Ramin Asif oğlu
Bakı şəhəri 150 №-li orta məktəbin
VIII sinfində oxuyur.

Arayış 3 nömrəli şəhər poliklinikasına təqdim olunmaq üçün verilir.

Məktəbin direktoru:

N.Rzayeva

§ 32. AĞABƏYİM AĞA

I hissə

Üzü pəncərəyə dayanmış Ağabəyim ağa əlindəki **zərif tikməli** dəsmalla gözlərinin* yaşını sildi. Günəş buludların* arxasından* gah görünür, gah da yox olurdu. Ağabəyim ağa diqqətlə günəşlə buludun rəqsini **seyr edir**, özlüyündə bu mübarizəni xeyirlə şərin oyununa **bənzədirdi**. Pəncərənin önündəki ağaca qonmuş sərçələr də qaranlıq kölgə yaxınlaşanda narahat-narahat ətrafa boylanır, boz quyruqlarını* ağacın **çırpıb darayırdılar**. Ağabəyim ağa tikməli dəsmalını gümüş belbağısının kənarına keçirdib, pəncərəni açdı. **Ovcunda** tutduğu çörək qırıntılarını **irəli** uzatdı. Sərçələr bir-birinə baxdılar. Açılan pəncərənin səmindən qorxub, bir budaq arxaya hoppandılar*. Amma açıq **pəncərə tayından** uzanmış əlin cazibəsi onları rahat buraxmadı. Sanki **dimdiklərini** bir-birinə sürtüb pıçıldaşdılar:

– Gedəkmi? Hə bacıcan? Bizi çağırır*. Çox **kədərlidir**?

– Görürəm... Bayaqdan* ağlayır. Getdik...

Onlar uçub Ağabəyim ağanın ovcuna qondular. Xanımın kədərli* üzünə ani bir sevinc gəldi. Dodaqları təbəssümdən* işıqlandı. Pıçıldadı:

– Nə yaxşı, qorxmadınız, gəldiniz? Qəribəm. Çox **qəribəm**. Məni tək qoymaq istəmədəniz, hə?

Bunları deyib ağladı. Sərçələr əlindəki çörək qırıntılarını həvəslə dənləyirdilər*. Ovcu **qıdıqlandı**:

– **Dərdimi** sizinlə istədim. Axı siz də sadıqsınız. Bap-balaca canınızla onun istisinə, soyuğuna, **qızmar** günəşinə, sərt şaxtasına dözüb dayanırsınız. Uçmursunuz. Vətəni tərək edib getmirsiniz. Heç yerə...

Sərçələr onun söhbətindən* heç nə **anlamasalar** da, öz qayğıkeşlikləri ilə dərd ortağı olmuşdular. Xan qızına, **qürbətə** Vətən həsrəti ilə yaşayan Ağabəyim ağaya. Çox dinləmişdilər onlar xanımın Vətən həsrətli bayatılarını.

Sevinc Nuruqızı

SÖZLÜK

belbağı – пояс

qıdıqlanmaq – щекотаться

sadiq – верный, преданный

sərt – burada: суровый

SÖZ EHTİYATI

əlin cazibəsi – притяжение руки

dərd ortağı – burada: разделяющий горе

vətən həsrəti – тоска по родине

qərib – чужой; burada: одинокий

① Mətnəki ağ boşluqların yerinə ağılınıza ilk gələn sözləri qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxaraq düzgün seçim edib-etmədiyinizi müəyyənəldirin.

Köməkçi: yun, çit, ipək; bədəninə, başına, gövdəsinə; paylaşmaq, müzakirə etmək, saflaşmaq, bölüşmək; şəhərə, kəndə, Vətənə

2 Mətndəki fikirlərin məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirərək plan tərtib edin. Sonra həmin plan əsasında mətni danışmağa çalışın.

3 Aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) Ağabəyim ağa nə üçün sevinc içərisində idi?
- 2) Sərçələr nə üçün ağacdən asılmış qəfəsdə saxlanılırdı?
- 3) Ağabəyim ağa sərçələrin onun ovcundakı çörək qırıntılarını dənləməsindən niyə narahat oldu?
- 4) Sərçələrin qışda isti ölkələrə uçmağını Ağabəyim ağa nə üçün özü ilə müqayisə edirdi?

4 Mətnin axıncı abzasındakı cümlələrdə söz sırası pozulmuşdur. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə etməklə cümlələrdəki düzgün söz sırasını bərpa edib onları dəftərinizə yazın və tərcümə edin.

5 Aşağıdakı atalar sözlərindən hansılar mətnin məzmunu ilə səsləşir? Müəyyənləşdirdiyiniz atalar sözlərindən mətnin hansı hissəsində istifadə etmək yerinə düşərdi?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

- 1) Qürbət yerdən Vətən olmaz.
- 2) Eli olmayanın dili də olmaz.
- 3) Birlik harada, dirilik orada!
- 4) Gözsüz yaşamaq olar, Vətənsiz yox.
- 5) Qəribi vurmuşlar, “Vay Vətən!” demiş.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Sual məqsədilə işlənən cümlələr *sual cümlələridir* (вопросительные предложения). Belə cümlələrin sonunda sual işarəsi qoyulur.

Məsələn: *Sən şəir oxumağı sevirsən?*

Sual cümlələrini intonasianın, sual ədatlarının, sual əvəzliliklərinin köməyi ilə qurmaq olur. Məsələn: *Dərsə hazırlaşırsan? Dərsə hazırlaşıbmısan? Dərsə necə hazırlaşırsan?*

6 Verilmiş atalar sözlərini hansı məqsədlə deyildiyini müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz, onları sual məqsədilə işlətmək olarmı? Əgər işlətsəniz, məzmun fərqlərini izah etməyi unutmayın.

7 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyləyin.

8 Mətndəki sual cümlələrini seçib səsləndirin. Onlarda sual yaranan vasitələri görə bildinizmi? Fikrinizi faktlara əsaslanaraq izah edin.

9 Sual ədatlarının köməyiylə yaranan 5 sual cümləsi fikirləşib dəftərinizə yazın. Çalışın ki, qurduğunuz cümlələr mətnin məzmunu ilə əlaqəli olsun.

§ 33. AĞABƏYİM AĞA

II hissə

Ağabəyim ağanın qapısını döydülər. Sərçələr səksəndilər. Pırıldayıb*, **bir göz qırpımında** yoxa çıxdılar. Ağabəyim ağa qayıdıb masasının arxasına keçdi. Amiranə səslə:

– Buyurun! – dedi.

Gələn İran hökmdarı Fətəli şah idi. O, İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağanın həyat yoldaşı idi. Heç vaxt qapını döyməmiş onun otağına girməzdi. Fətəli şah irəli **yeridi**. Ağabəyim ağanın bayaqdan açılmış **bənizi** yenə tutuldu. Sanki üzünün **günəşi** getdi. Qara buludların* kölgəsi çəkildi **bənizinə**:

– Nə ömr edirsiniz?

– Ömr etməyə gəlməmişəm. Ömr edilən kəsin hüsuruna gəlməzlər. Onu hüzura gətirərlər.

– Ömr şahdan olsaydı, gələrdim.

– İstərdim ki, bu sözləri başqa cür eşidim.

– **Təxminən** necə?

– Təxminən belə: ömr şahdan olsaydı, sevərdim.

– Şahım, bu böyüklükdə səltənətin tək hakimisiniz. Məgər indiyədək yəqin etməmişiniz ki, əmrlə sevmək olmaz. **Qütbətdə** Vətən həsrəti bütün sevgilərin **üzərinə kölgə çəkir**.

Ağabəyim ağa pəncərəyə yaxınlaşdı:

– Bax, belə, şahım. Qara buludlar günəşin üzünə kölgə çəkdiyi kimi, Şuşa həsrəti bütün ruhuma kölgə salıb **1**.

Fətəli şah sanki ipucu verildi. Gülümsündü:

– **Şuşa** həsrəti. Elə isə bu həsrətə bu gün son qoyaq. Elə bu dəqiqə **2**.

Ağabəyim ağa sevincə irəli atıldı:

– Dönürəmmi Şuşaya?! Həsrətini çəkdiyim Şuşama **dönürəm?**

Fətəli şah bu sevincdən bir qədər narahat oldu. Təlaş içində Ağabəyim ağanın sualla dolu gözlərindən gözünü çəkdi:

– İndi görəcəksiniz. Mən sizə **qütbətdə** “Vətən” hədiyyə **edəcəyəm**. Bütün iztirabınıza son qoyacağam **3**.

Onlar bir gülüstanın içiyə irəliləyirdilər. Qızılgüllərin şəhli ləçəkləri xəfif küləyin təmasından* əsirdi. Boynuna, boğazına toxunan yarpaqlar “sev bizi”, “sev!” Şuşadan gəlmişik **4**. İllərdir həsrətində olduğun Şuşadan. Gəlmişik sənə sirdaş olaq. Gəlmişik ki, Vətən həsrətli yarana məlhəm olaq. Sev bizi! Nə olar, unut bir anlığa dağlar gözəli Şuşanı! Unut! Ovun bizimlə... “Vətən bağı” gətirmişik sənə! Vətən bağı...”

Ağabəyim ağa nəvazişlə* əlini qızılgüllərin **yanağında** gəzdirdi. Sonra pıçıldadı:

– Hani? Mənim Vətənimin bağında bir çiçək vardı **5**.

Ağabəyim ağanın qəmli sinəsindən bir bayatı qanadlandı*:

“Vətən bağı” al-əlvandır,
Yox içində xarı bulbul,
Nədən hər yerin əlvandır,
Köksün altı sarı, bulbul?

Fətəli şah bayatını dinlədi. Sonra Ağabəyim ağanın yanağı aşağı süzülən damcılar göründü gözüne. Üzünü çevirməyə çalışdı. Alınmadı. Dinlədi onun dediklərini. Şuşa dağlarının mərd qızının dediklərini dinləməməyə vicdanı **yol vermədi**.

Fətəli şah susurdu. Şuşa bulaqlarının buz kimi suyundan* içmiş Qarabağ xanı İbrahim xanın cəsarətli qızının qarşısında **yeganə çıxış yolu** susub dayanmaq idi. Gözlərindən* qan yağan şah bir qadının qarşısında susub dayanmışdı.

İllər keçdi. Ağabəyim ağa Şuşaya həsrət qaldı. Ömrünü Fətəli şahın Qum şəhərində onunçün ucaltdığı sarayda **başə vurdu**. Vətən həsrətini yanan qəlbində o dünyaya apardı...

Sevinc Nuruqızı

SÖZLÜK

səksənmək – вздрогнуть	xəlif – мягкий, легкий	ovunmaq – burada:
səltənət – царство	təmas – близость	успокоиться, утешиться
iztirab – мучение		

SÖZ EHTİYATI

ruha kölgə salmaq – burada: огорчиться	təlaş – волнение, смятение
hüzuruna gəlmək – пойти с поклоном	gözlərindən qan yağmaq – burada:
к кому-либо	жестокые взоры
amiranə səs – повелительный,	məlhəm olmaq – быть утешением
властный голос	для кого-то

1) Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin.

- 1) Ağabəyim Ağanın otağına kim daxil oldu?
- 2) Fətəli şah xanımın kədərinin səbəbini necə başa düşdü?
- 3) Fətəli şahın xanıma “Vətən” adlı hədiyyəsi nə idi?
- 4) Xanım nə üçün kədərləndi?
- 5) Xanım gülüstanda nəyin çatışmadığını bildirdi?
- 6) Ağabəyim Ağa ömrünü harada başə vurdu?
- 7) Nə üçün cəsarətli şah Qarabağ xanı İbrahim xanın qızı Ağabəyim Ağanın yanında danışa bilmirdi?

❖ Necə bilərsiniz, sualların sırası məndəki ardıcılığı əks etdirirmi? Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə fikrinizi əsaslandırın və məzmununu danışın.

2) Qruplara bölünün. Məndən götürülmüş cümlələrə əsasən kiçik təqdimat hazırlayın.

- 1) Qara buludlar günəşin üzünə kölgə çəkdiyi kimi, Şuşa həsrəti bütün ruhuma kölgə salıb.

- 2) Mən sizə qürbətdə “Vətən” hədiyyə edəcəyəm.
- 3) Gəlmişik Vətən həsrətli yarana məlhəm olaq.
- 4) “Vətən bağı” al-əlvandır.

3) Necə bilirsiniz, mətnin “Ağabəyim Ağ”, yoxsa “Vətən həsrəti” adlandırılması daha məqsəddəuyğun olardı? Müzakirə edin və fikrinizi fakt və hadisələrlə əsaslandırın.

4) “Bəs hanı Vətən bağının xarı bülbülü” ifadəsinin mətndəki yerini müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz, bu ifadə mətndəki hansı rəqəmin yerinə qoyulmalıdır? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış etməklə əsaslandırın.

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 4 E) 5

✿ “Vətən bağının xarı bülbülü” ifadəsini işlətməklə cümlələr qurub yazın.

5) Mətnə qara şriftlə yazılmış sözləri dəftərinizə köçürün və kontekstə uyğun sinonimlərini qarşısında qeyd edin.

6) Ağabəyim ağanın söylədiyi bayatının misralarında sual cümləsi işlənib. Onu nəsrə çevirib adi intonasiyalı sual cümləsi şəklində dəftərinizə yazın.

7) Cavaba ehtiyacı olmayan sual cümləsini seçin.

- 1) Respublikamızın ən iri sənaye şəhəri hansıdır?
- 2) Özünə rəva bilmədiyini başqasına necə rəva bilirsən?
- 3) Şəhərdə nəqliyyat hansı vəziyyətdədir?
- 4) Qatarlaşıb nə diyardan gəlibsiz?
- 5) Sizin bu məsələyə münasibətiniz necədir?

8) Sınıf yoldaşlarınızdan biri haqqında məlumat almaq üçün suallar tərtib edin. Bu zaman sual cümlələrindəki sual yaradan vasitələrin işlənməsinə fikir verin. Topladığınız məlumatlara münasibətinizi bildirin.

9) Bədi ədəbiyyatdan sual cümlələrinə aid 5-6 nümunə seçib dəftərinizə yazın. Seçdiyiniz nümunələrdəki sual yaradan vasitələri dəyişərək cümlələri qrammatik sinonimləri ilə əvəz edin.

§ 34. İSTEDADLI ŞAİRƏ, XEYRİYYƏCİ QADIN

Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda 1886-cı il tarixli bir albom saxlanılır. Albomda qara karandaşla çəkilmiş zərif gül-çiçək rəsmləri, şəhər və dəniz təsvirləri, quş şəkilləri var. Bəzi rəsmlərin verildiyi səhifələrdə zərif xətlə lirik qəzəllər də yazılmışdır. Albom 227 səhifədən ibarətdir. Şəkili albomun maraqlı xüsusiyyətlərindən* biri də odur ki, onun üz qabığı muncuqlu tikmə üsulunda icra

olunmuşdur. Rəngarəng muncuqlardan* tərtib edilmiş bu tikmədə qovaq şəkli təsvir edilmişdir. “Gül dəftəri” adlı bu albomun sahibəsi isə Azərbaycan bədii mədəniyyəti* tarixində lirik şair kimi məşhur olan Xurşidbanu Natəvandır*. Bakıdakı “Azərbaycan Tarixi və İncəsənəti” muzeyində şairənin belə texniki üsulla icra olunmuş bir neçə **tikməsi** saxlanılır. Bu tikmələrdən birini Natəvan Bakıya gəlmiş fransız yazıçısı Aleksandr Dümaya hədiyyə vermişdi. Əl işinin incəliyinə heyran olan A.Düma onu “ən qiymətli hədiyyə” adlandırmışdı.

Xurşidbanu Natəvan 1832-ci ildə Şuşada, Qarabağın son hakimi Mehdiqulu xan Cavanşirin ailəsində dünyaya gəlmişdi. Xalq arasında “Xan qızı” adı ilə çağırılan Natəvan saray tərbiyəsi görmüş, **mükəmməl** təhsil almışdı. Onun şeirləri hələ sağlığında dildən-dilə düşmüş, **müasirləri** arasında **əlyazma** şəklində yayılmışdı. Nikbinlik, **həyatilik**, haqsızlığa qarşı ədalət hissi onun əsərlərinin əsasını təşkil edir. Təbiət* təsvirlərinə, güllərə həsr etdiyi şeirləri **dillər** əzbəridir.

Natəvan həm də bir ictimai xadim, **xeyyəryəçə** kimi məşhurdur. Şuşaya içməli su **çəkdirmiş**, su anbarı, hamam, buxana tikdirmiş, park saldırıb camaatın istifadəsinə vermişdir. Şairə xanım yollar çəkilməsinə, körpülər salınmasına, məktəb binası tikilməsinə **illik** gəlirdən xüsusi fond ayırmış, uzaq şəhərlərdə oxuyan azərbaycanlı tələbələrə, **yoxsul** alimlərə, şair və sənətkarlara yardım etmişdir.

Şairə 1897-ci ildə Şuşada vəfat etmişdir. Xurşidbanunun vəfatı təkcə Azərbaycanın yox, bütün Qafqazın qabaqcıl, maarifpərvər* adamlarını kədərləndirmiş, bu itkiyə “ədəbiyyat aləminə üz vermiş **fəlakət**” adını vermişlər.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

əlyazma – рукопись

nikbinlik – оптимизм

maarifləndirmək – просветить

tikmə üsulu – способ вышивки

qəzəl – газель, классическая форма

стихотворения

ictimai xadim – общественный

дейтель

1 X.Natəvan haqqında oxuduqlarınız sizi hansı qənaətə gətirib çıxarır? Oxuduğunuz mətndəki əsas fikri müəyyənəldir.

2 Qruplara bölünün. Hər biriniz Natəvanın yazılı xarakteristikasını hazırlayın. Tərtib etdiyiniz yazının dilin qrammatik normaları baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin. Bir-birinizin tərtib etdiyiniz təqdimatları dinləyib, fikirlərinizi ümumiləşdirin.

3 Mətnədən Natəvanın xeyriyyəçiliyi barədə yazılmış hissəni tapıb oxuyun. Xeyriyyəçiliklə məşğul olan daha hansı şəxsiyyətlərin fəaliyyəti barədə danışa bilərsiniz? (Aşağı siniflərdə keçdiyiniz mətnləri xatırlayın.)

4 Uyğun hərfləri yerinə qoymaqla verilmiş cümlələri oxuyun. Sizcə, bu məlumatdan mətnin hansı hissəsini genişləndirmək üçün istifadə etmək olar?

Natəvan yaradıcılıq(q/ğ)a təxminən 19-cu əsrin 50-ci illərindən başlamışdır. İlk vaxtlar “Xurşid” imzası ilə yazdı(q/ğ)ı şeirlərin əksəriyyəti itib-batmış,

yalnız cüzi bir hissəsi bizə gəlib çatmışdır. 1870-ci ildən etibarən şairə özünə “Natəvan” (köməksiz, zəif, xəstə) təxəllüsü götürərə(y/k), dərin məzmunlu qəzəllərini yaratmışdır. Onun şeirlərini məzmun cəhətdən şərti olaraq(x/q) dörd qismə ayırma(q/x) mümkündür: aşi(q/k)anə şeirlər, təbiət gözəlli(k/y)lərinə həsr edilmiş şeirlər, müasirlərinə yazdı(q/ğ)ı mənzumələr, hüznü şeirlər.

SÖZLÜK

mənzumələr – burada: стихи

hüznü – грустные

5 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyləyin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Nitqimizdə elə cümlələr də işlənir, onlar məsləhət, nəsihət, tələb, təkid və s. ifadə edir. Belə cümlələr əmr cümlələridir (повелительные предложения). Onların xəbəri (сказуемое), adətən, feilin əmr şəkli ilə ifadə olunur. Belə cümlələrin sonunda nöqtə işarəsi qoyulur. Məsələn: *Yubanma, ardımca tez gəl.*

6 Oxuduğunuz mətnin planını tərtib edin. Plan əsasında X.Natəvan haqqında məlumatı danışın. Danışarkən ədəbi dilin normalarına riayət edin.

7 Məntiqi vurğuya diqqət yetirməklə şeiri ifadəli oxuyun.

Qərənfil

Səni kimdir sevən bica, qərənfil?

Sənə mən aşıqi-şeyda, qərənfil!

Səni gülşən ara aşüftə gördüm

Yəqin bildim tutub sevda, qərənfil!

Belə pəjmürdə hal ilə durubsan,

Düşər güllər arə qovğa, qərənfil!

Üzündən pərdeyi-nazın kənar et,

Unutma aşıqi, haşa, qərənfil!

X.Natəvan

SÖZLÜK

sevda – burada: любовь

qovğa – вздор

SÖZ EHTİYATI

bica – напрасно

haşa – никогда

güllər arə – между цветами

aşüftə – унылый, печальный

aşıqi-şeyda – burada: влюбленный

pərdeyi-naz – burada: кокетство

pəjmürdə hal – расстроенное

настроение

8 Şeirdə hər misranın sonunda “qərənfil” sözündən əvvəl qoyulmuş durğu işarəsinin işlənmə vəzifəsini izah edin. Sizcə, “İstedadlı şairə, xeyriyyəçi qadın” mətnində də vergülün belə işlənmə funksiyasından istifadə etmək olarmı? Fikrinizi faktlarla izah edin

9 Şeirdəki “aşıqi-şeyda”, “aşıftə gördüm”, “pəjmürdə hal”, “güllər arə qovğa”, “pərdeyi-naz” ifadələrini gündəlik nitqinizdə istifadə etdiyiniz sözlər şəklində deməyə çalışın. Sonra onları cümlələrdə işlədib yazın.

10 Musiqi müəlliminin köməyindən və ya internetdən istifadə etməklə, Rauf Adıgözəlovun ifasında Vasif Adıgözəlovun X.Natəvanın “Qərənfil” şeirinə bəstələdiyi mahnı-romansa qulaq asın. Müğənninin ifası zamanı bəzi sözlərdə sait səslərin uzun tələffüzünə diqqət yetirin. Həmin sözləri şeirdən seçib tələffüz şəklində dəftərinizə yazın.

11 Natəvanın “Gül dəftəri”ndən olan “Qərənfil” şeirinin məzmununu öz sözlərinizlə danışın. Sizcə, nəyə görə Natəvan öz hislərini ifadə etmək üçün məhz qərənfilə müraciət üsulundan istifadə etmişdir. Əgər siz hər hansı bir gülə şeir həsr etmək istəsəydiniz, hansı gülü seçərdiniz? Nə üçün? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

12 Şeirin hansı misralarını əmr cümlələrinə aid etmək olar? Seçdiyiniz cümlələri nəsr şəklində dəftərinizə yazın. Onların nəyə görə əmr cümləsi hesab olunduğunu izah edin.

13 Şeirdən sual cümləsini seçib səsləndirin. Onun cavab tələb edib-etmədiyi fikrini aydınlaşdırın.

§ 35. XURŞİDBANU NATƏVAN

Səbirsizliklə* gözlədiyimiz, hörmətlə* qəbul olduğumuz bu məclisdə bizi görmək istəyən iki azərbaycanlı xanım və onlardan birinin – gənc xanımın əri də iştirak edirdi. **Çadra** örtmüş bu xanımların biri Qarabağın **axırıncı** xanı Mehdiqulu xanın arvadı, o biri qızı idi. Anaya qırx, qızına isə **iyirmi yaş vermək olardı**. Hər ikisi milli geyimdə idi. Qəşənglikdən daha çox bahalı olması ilə seçilən **nazik** paltarda cazibədar görünən gənc xanımın **yanında** iki uşağı da vardı. Anası kimi milli geyimdə olan üç-dörd yaşlı qız uşağı maraq dolu, böyük, qara **gözlərini bizdən çəkmirdi**. Beş-altı yaşlı oğlan uşağı isə nənəsinin dizinə sıxılmış və şövqi-təbii ilə kiçik əlini belindən asılan xəncərin üstünə qoymuşdu.

Gənc xanımın həyat yoldaşı Xasay xan gözəl insanlardan* idi. Otuz beş yaşlı Xasay xan **qədd-qamətli** idi. Başına qıvrıciq* quzu dərisindən* tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi çuxa geyinmişdi. Fransızca parisilərdən heç də pis danışmayan Xasay xan ləyaqətli* adam idi. Mən onun mədəniyyətinə, ağılına, fransızca təmiz danışmağına **heyran** qalmışdım.

Aleksandr Düma

SÖZLÜK

cazibədar – очаровательный
ləyaqətli – достойный

çuxa – верхняя длинная мужская одежда

SÖZ EHTİYATI

şövqi – təbii ilə – инстинктивно, произвольно

1) Söz birləşmələrini və sadə cümlələri ədəbi tələffüz normalarına uyğun tələffüz etməklə mətni oxuyun.

2) Oxuduğunuz mətnlə “İstedadlı şairə, xeyriyyəçi qadın” mətni arasındakı əlaqəni müəyyənəldirin. Hansı mətnə Natəvanın zahiri görkəminin təsvirinə daha geniş yer verilib? Bu təsvir gözlərinizin qarşısında şairənin surətinin canlanmasına imkan verirmi? Fikrinizi izah etməyə çalışın.

3) Mətnə qara hərfərlə verilmiş ifadənin yerinə aşağıdakı variantlardan hansını işlətmək olar?

A) təəccüblə baxırdı

C) etinasız münasibət bəsləyirdi

B) maraqla baxırdı

D) həsrətlə gözləyirdi

E) diqqətini cəlb edirdi

4) Nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəkilçiləri qoymaqla aşağıda verilmiş cümlələri köçürün. Köçürərkən söz birləşmələri yaratmaq məqsədilə məhz hansı şəkilçilərin işlənməsinə diqqət yetirin.

1) A.Düma və Natəvan.. ailə.. Abşeronda birgə gəzintiyə çıxmış, ayrılarkən bir-birlərinə qiymətli hədiyyələr vermişlər. 2) Natəvanın Bakıdan Şıx kənd..nə daş yol çəkdirməsi haqqında ilk məlumatı A.Düma özünün “Qafqaza səyahət” kitab..nda vermişdir. 3) Natəvan.. bəslədiyi Qarabağ cinsli köhlənlər 1867-ci ildə Parisdə, Əlcəzairdə, 1869-cu ildə isə Moskvada Dünya sərgi..ndə birincilik qazanmış, qızıl medala, fəxri fərmana layiq görülmüşdür. 4) Tiflisdə təşkil edilən ölkə kənd təsərrüfat.. sərgisində şair.. əl işlər.. – becərdiyi buğda, arpa və darı sortlar.. ən yaxşı eksponat kimi münisiflər heyət..nin tərifnamə..ni almışdır. 5) Şamaxıda təsis olunan “Svyataya Nina” qızlar məktəb..nə Xurşidbanu.. min manat yardım göstərməsi “Qafqaz” qəzet..ndə qeyd edilmişdi.

5) Verilmiş aforizmləri oxuyun. Onlardan hansılarını şəxsiyyətinə hörmət edəcəyiniz xanıma aid edə bilərsiniz? Seçdiyiniz aforizmlərdəki fikirləri ümumiləşdirib, tanış olduğunuz mətnlərin məzmununa uyğunlaşdırın.

1) Etdiyiniz yaxşılıqları görməzliyə vursalar belə, bu, yaxşılığı zərrəcə də dəyərdən salmır, əksinə, onu daha qiymətli edir. (Bentam)

2) İnsandan yadigar övlad deyil, xeyrixah əməl və yaxşı ad qalar. (Makedoniyalı İsgəndər)

3) Mənə yaxşılıq edənə yaxşılıq edəcəyimə, pislik edənlərə isə öz sevgimi yetirməklə onları yaxşılıq yoluna sövq etməyə çalışacağam. (Zao-Tszi)

4) Kim həqiqəti inkar edirsə, özü ziyan çəkir. (Qalileo Qaliley)

5) Ən güclü insan özünü idarə etməyi bacaran insandır (Litsi Anney Seneka)

6 Müəllimin təqdim etdiyi cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin, sonra onları əlaqələndirərək mətn şəklində fikrinizi ifadə edin.

7 X.Natəvan haqqında yazılmış əsərlərin adlarını oxuyun. Bu əsərlərdən hər hansı biri haqqında məlumatınız varmı? Müəlliflərdən kimi tanıyırsınız?

- 1) İlyas Əfəndiyev “Xurşidbanu Natəvan” pyesi
- 2) Əzizə Cəfərzadə “Natəvan haqqında hekayələr”
- 3) Məmməd Rahim “Natəvan” poeması
- 4) Vasif Adıgözəlov “Natəvan” operası
- 5) Humay Əliyeva “Natəvanın tikmələri”

✿ Əsər adlarındakı söz birləşmələrini müəyyənləşdirin, onlarda işlənmiş şəkilçilərin qrammatik vəzifəsini izah edin.

8 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə Natəvan haqqında verilmiş xatirəni oxuyun. Buradakı hadisə Natəvanın xarakterindəki hansı xüsusiyyətə bir daha nəzərə çatdırır? Mətnin hansı cümləsində bu daha qabarıq görünür?

Deyirlər ki, qızılgülün təptəzəcə çıxdığı vaxt, bir nəfər fəqir adam Xurşidbanu Natəvana bir dəstə qızılgül gətirir. Xan qızı ona təşəkkür etdikdən sonra 100 manat da bağışlayır. Kişi xanıma dua edərək, xudahafızlaşib gedir. Bunu görən ev darğası deyir: “Xanım, o qızılgülün qiyməti lap yuxarı 2 şahıdır. Bir dəstə gülə 100 manat verməniz məni çox təəccübləndirdi. Səxavətin də bir sərhədi var.” Natəvan cavabında deyir: “Bizim yerlərdə səxavəti pulla ölçməzlər, *bunu yaxşı bilirsən*. O kişi ehtiyac içində boğulur. Gülü bəhanə edərək mənim yanıma gəlmişdir. Onu heç cürə əliboş yola salmaq olmazdı. Hər kasıbı sevindirəndə aldığım həzzin dərəcəsi ölçüyə gəlmir.”

İlyas Həsənov, Rauf Həsənov “Dahilərin həyatından maraqlı məqamlar”

9 Xatirənin mətnində altından xətt çəkilmiş söz hansı mənada işlənmişdir?

- A) Gülün baha olmasına işarə edilir.
- B) Qızılgülün güllər içərisində çox qiymətli olmasını bildirir.
- C) Qızılgül kolunun hündür olmasına işarə olunur.
- D) Gülün qiymətinin çox da baha olmamasına işarə edilir.
- E) Qızılgülün qiymətinin başqa güllərin qiymətindən 2 dəfə baha olmasını bildirir.

10 Aşağıdakı mətnə qara hərflərlə verilmiş ifadənin qrammatik vəzifəsini müəyyənləşdirin. Sizcə, həmin ifadənin sintaktik vəzifə daşıdığını söyləmək olarmı? Fikrinizi faktlarla sübut etməyə çalışın.

Yaxın və uzaq keçmişimiz

• 03.04.2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Xurşidbanu Natəvanın 180 illik yubileyi dövlət səviyyəsində keçirilmişdir.

• X.Natəvan haqqında 2012-ci ildə rejissor V.Məmmədzadə, Ə.Çingiz-oğlunun ssenarisi əsasında 35 dəqiqəlik qısametrajlı sənədli televiziya filmi çəkilməmişdir.

11 Çalışma 8-dəki mətndə Natəvanın cavabında fərqləndirilmiş cümləni elə dəyişin ki, əmr cümləsi alınsın. Məzmunadakı dəyişikliyi hiss edə bildinizmi? Cümlənin bu şəkildə verilməsi Natəvanın xarakterinə uyğundurmu? Bu fikrə münasibətinizi bildirin.

§ 36. ATƏŞGAH ALEKSANDR DÜMANIN GÖZÜ İLƏ

XIX əsrin 50-ci illərinin axırlarında* Bakıya səyahətə gələn məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma “Qafqaz səfəri” əsərində Suraxanıdakı Atəşgahı gördüyünü belə təsvir edirdi: “... Bakıdan atəşpərəstlərin* müqəddəs məbədi Atəşgaha gedəndə yolun yarından çoxu dəniz [] ilə uzanır. Sola **burulub** alçaq çökəklik və təpələrdən keçir. Mənzilbaşına* çatmağımız iki saat çəkdi. Təpəliyə qalxdıqda qarşıda **təsəvvürə gəlməyən** [] bir mənzərə açıldı. Atəşgah dövrəsindəki binalar, tüstü* və alov sovuran yüzrlər* **irili-xırdalı** ocaqlar ovuc içi kimi görünürdü. Onlar 4,5 kilometr sahədə yerləşirdi*. Külək əsdikcə alov zolaqları, dilləri sanki qərribə rəqslər edir, gah bulaq təki qaynayır, gah dalğa təki yan-yörəyə hücum edib şahə qalxır, gah da gözlənilmədən* ucalırdı. Elə bir təsəvvür oyanırdı ki, külək alovla oynayır, onlar bir-birinə sarılır, sonra [] “**əlbəyaxa**” **olurlar**. Külək nə qədər cəhd edirdisə, odu söndürə bilmirdi. Havaya qalxan alov əhənglənmiş binanı, onun divarlarını* işıqlandırır, daha da nəzərə çarpdırırdı. Elə təsəvvür oyanırdı ki, bina özü də tərpənir. Binanın içəri tərəfində [] düzəldilmiş ocaqlardan şölələnən qaz iri məşələ* oxşayırdı. Bu ocaqların hər birisinin yan tərəfində dördkünc **günbəz** vardı, hər küncdə* də alov püskürürdü. Binanın sağ tərəfindəki ocaq daha **gur** yanırdı, daha çox alov sovururdu. Günbəzlərin künclərindəki ocaqların alovu **nisbətən** zəif idi.

Qapı **günçixana** açıldığından binanın dövrəsində hərlənməli olduq.

Birdən gözlərimiz qarşısında qeyri-adi, olduqca gözəl bir mənzərə canlandı, ətraf **çıraqban** oldu.

Biz **yan-yörəsindən** alov sovurulan qapıdan dördkünc həyəət girdik. Oradakı **günbəzli** səcdəgahın hər dörd küncündən **əbədi** alov ucalırdı. Səcdəgah yerdən bir qədər hündürdə yerləşir və ora beş-altı pillə qalxmaq lazım gəlir. Səcdəgahın dövrəsində, bayır **divarlar boyu** iyirmiyə qədər hücrə var, qapıları içəriyə tərəf açılır. Bu hücrələrdə vaxtilə Zərdüşt-məzhəb tələbələr yaşayırmış.

Atəşgahın bir kilometrliyindəki Suraxanı kəndinin böyüyü yanımıza gəlib bizi çaya dəvət etdi. Biz buna etiraz etdik.

Dəvəti qəbul etdik, faytona minib yola düşdük.

Əcəb çaydır. Belə təmtəraqlı məclisi təkcə çay **mərasimi** adlandırmaq ən azı insafsızlıqdır*.

Səliqə ilə döşənilib bəzədilmiş otaqda bizi Azərbaycan xörəklərinə qonaq etdilər. Burada dincəlib yatmaq da olardı. Ev sahibi gecələməyimizi xahiş etdi. Mən **məmnuniyyətlə** qalardım, amma Piqulevski səhər tezdən şəhərdə olmalı idi. O, Bakıya tək qayıtmaq istəsə də, **vicdanım qəbul etmədi**. Ev sahibinə təşəkkür edib gecə saat 11-də yola düşdük...”

Manaf Süleymanovdan

SÖZLÜK

hücrə – келья

məbəd – храм

səcdəgah – алтарь

çökəklik – впадина

əhənglənməmiş – известковый

atəşpərəst – огнепоклонник

döşəmək – настилать

şölələmək – воспламеняться;

гореть; сиять

SÖZ EHTİYATI

şahə qalxmaq – burada: подняться
на дыбы

püşkürmək – извергать
sarılmaq – обвиваться

❶ Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun.

❷ Mətnəki ağ boşluqların yerinə ilk ağılınıza gələn sözü qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi müəyyənləşdirin. Onu da nəzərə alın ki, hər söz üçün “Köməkçi”də üç variant verilmişdir.

Köməkçi: kənarı, qırağı, yanı; qəribə, heyratamiz, gözlənilməz; qəfildən, birdən, təsadüfən; dairəvi, dördkünc, dövrələmə; ləzzətli, dadlı, yağlı

❸ Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətnəki ardıcılıq gözlənilmişdir? Fikrinizi əsaslandırın.

1) Tanış olduğunuz mətn kimin dilindən söylənilir?

2) Qonaqlar binanın dövrəsində hərləndikdən sonra hara daxil oldular?

3) Qonaqlar mənzil başına neçə saata çatdılar?

4) Atəşgahdakı hücrələrdə vaxtilə kim yaşamışdır?

5) Düma nəyi insafsızlıq adlandırmışdır?

❹ Bəs siz mətn üzrə bir-birinə hansı sualları vermək istərdiniz? İstədiyiniz sualları tərtib edib yazın və yoldaşlarınıza oxuyun.

❺ Qruplara bölünərək aşağıdakı mövzular ətrafında təqdimat hazırlayın.

1) Atəşgaha gedən yol.

2) Küləklə alovun “oyunu”.

3) Günbəzli həyət.

4) Qonaqpərvərlik.

5) Aleksandr Dümanın Azərbaycana səyahəti haqqında internet səhifələrindən, ədəbiyyatdan istifadə edərək material toplayın və fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdimat hazırlayın.

6) Mətnə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin.

7) Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümləni mətnə hansı abzasdan sonra yerləşdirə bilərik?

Atəşgaha günbatan tərəfdən yaxınlaşdıq.

A) 1-ci B) 2-ci C) 3-cü D) 4-cü E) 5-ci

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Yüksək hiss və həyəcanla tələffüz edilən cümlələr nida (восклицательные) cümlələridir. Məsələn: *Eşq olsun Azərbaycan əsgərinə!*

Nida cümlələrini yaratmaq üçün, sadəcə, intonasiyadan, bəzən də nidalardan istifadə olunur.

Məsələn: *Gözəl torpaq, sənə çox borcluyam, çox!*

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən

İşıqlı dünyadan neçə əl çəkim?!

Nida cümlələrinin sonunda nida işarəsi qoyulur.

8) Nidaların köməyi ilə yaranan bir neçə nida cümləsi fikirləşib dəftərinizə yazın. Seçdiyiniz nümunələrin qrammatik normalar baxımından düzgün yazılışına diqqət yetirin.

9) Mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə etdiyiniz cümlələri məqsəd və intonasiyasına görə fərqləndirin.

Александр Дюма

Французский писатель, чьи приключенческие романы сделали его одним из самых читаемых французских авторов в мире также был драматургом и журналистом. Кто-то подсчитал, что в общей сложности А.Дюма написал около шестисот томов – это столько, сколько нормальному человеку не под силу прочесть за всю жизнь. Самые его известные произведения: «Три мушкетера», «Двадцать лет спустя», «Граф Монте-Кристо», «Мадам де Монсоро» и др. Побывав на Кавказе, он написал книгу «Путешествие на Кавказ». Его книга путевых заметок оказалась документом-хроникой об истории нашей страны.

10) Mətnə 5 ələ nəqli cümlə seçin ki, onları nida cümləsinə çevirmək mümkün olsun. Sonra həmin cümlələri nida cümləsi kimi formalaşdırıb yazın.

§ 37. AZƏRBAYCAN TORPAĞI

Harda ümman görürəm,
Sən yadıma düşürsən,
Mənim mavi Xəzərim!
Harda liman görürəm,
Sən yadıma düşürsən,
Mənim doğma şəhərim!

Harda sahil görürəm –
Qumlu-qayalı sahil.
Buzovnadır, – deyirəm, –
Bura başqa yer deyil.
Bir **qəşəng** göl görürəm,
Sanmıram ögey gölü.
Çünki xatırladır o
Mənə bizim Göy gölü!

Qarşıma dağ çıxırsa
Başı qarlı*, dumanlı*,
Ətəkləri yamyaşıl
Döşü qalın ormanlı* –
Şah dağıtək, Kəpəztək
Əziz bilirəm onu.
Mən Talış dağlarıyla*
Əkiz bilirəm onu!

Torpaqları çörəkli,
Bağları barlı edən,
Kəndləri, şəhərləri
Axar-baxarlı edən
Bir çayın sahilindən
Yolum düşürsə haçan,
Deyirəm ki, o, Kürdür,
Axıb gedir yanımdan.

Nə dildə **qanad açsa**
Şirin bir nəğmə əgər;
Onunla şadlanarsa,
Qəmlənərsə ürəklər,
Oxşayarsa insanın
Xəyalını, ruhunu,
Azərbaycan nəğməsi
Zənn edirəm mən onu.

Azərbaycan torpağı,
Öpüm, öpüm səni, gəl!
Axı səndə görmüşəm
Hər şeyi əvvəl-əvvəl.
Axı səndə bilmişəm
Nə var, nə yox dünyada.
Axı səndə görmüşəm
Hər şeyin qəşəngini –
Bağçaların barını,
Çayların axarını,
Üfüqlərin rəngini,
Dostluğu, **sədaqəti,**
Sevgini, məhəbbəti.

Səndən ayırsa **belə**
Dənizlər*, dağlar məni,
Nə **xoş gəlsə** gözümə,
Qoynuna bağlar məni.
Dünya mənə xoş gəlir
Həyatın hər **bir** çağı.
Sən **bir** dünyasan, **demək,**
Azərbaycan torpağı!

Qabil

SÖZLÜK

liman – порт

sanmaq – burada: считать

əkiz – близнец

axar-baxarlı – раздольный, просторный

SÖZ EHTİYATI

qoynuna bağlar – burada: привязать к себе

zənn etmək – предполагать, думать

ümman – море, океан

orman – лес

- 1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun.
- 2 Azərbaycan torpağının gözəlliyini, doğmalığını şair necə təsvir etmişdir? Həmin təsviri genişləndirib öz sözlərinizlə danışın.
- 3 Şeirin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın.
- 4 Cümlələr arasında əlaqələri gözləməklə “Sən bir dünyasan” mövzusunda inşa yazın. Tərtib etdiyiniz mətnə müvafiq nümunələrdən, faktlardan istifadə etməyə çalışın.
- 5 Şeirdə altından xətt çəkilmiş söz birləşmələrinin növlərini müəyyənləşdirin. Onları tərcümə edib, cümlələrdə işlədin.
- 6 Şeirdə cəhrayı rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın və bu sözü cümlələrdə işlədin.
A) yaraşıqlı B) mənzərəli C) dağlı-dərəli D) güllü-çiçəkli
- 7 Şeirdən xoşunuza gələn hissəni əzbərləyin.
- 8 Şerin ikinci bəndini nəsrə çevirib nəqli cümlələr şəklində dəftərinizə yazın. Sonra cümlələrdəki hər sözə sual verməyə çalışın. Hansı söz suala cavab vermir?
- 9 Şeirnin məzmununa əsasən, “Azərbaycan torpağı” mövzusunda kiçik bir esse yazın. Sonra seçdiyiniz nümunələrlə yazınızı zənginləşdirin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə müstəqil leksik mənaya malik, bir-birilə həm mənə, həm də qrammatik cəhətdən bağlı olan sözlər cümlə üzvləri (члены предложения) adlanır. Cümlədəki hər sözü cümlə üzvü hesab etmək olmaz. Məsələn: *Uşaqlar, deyəsən, qatar yaxınlaşır* – cümləsində *uşaqlar* və *deyəsən* sözləri mənaca cümlə üzvləri ilə bağlı olsalar da, qrammatik cəhətdən əlaqədar deyildir. Yəni həmin sözləri cümlədən çıxarsaq da, fikir bitkinliyi pozulmayacaqdır.

Cümlə üzvləri nitq hissələri, bəzən də söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

Məsələn: *Məktəbimiz kəndin kənarında* yerləşir, – cümləsində *kəndin kənarında* söz birləşməsi bir cümlə üzvüdür.

- 10 Sonuncu bənddə bəzi sözlər qırmızı şriftlə verilmişdir. Sizcə, həmin sözlər digərlərindən nə ilə fərqlənir? Fikrinizi izah edin, başqalarının fikirlərinə də münasibət bildirin.

§ 38. ƏRİK AĞACI

Nəbi dayı məni yeməxananın kənarında cərgələnmiş meyvə ağaclarına* tərəf çəkdi:

– Bu **ting**. Yadımdadırmı, dava vaxtı mənə tapşırıbmışdınız? Buyurun, əmanətinizi təhvil alın! – dedi.

Mən dayanıb **qollu-budaqlı**, başında qaysı qızaran ağaca təəccüblə* baxırdım:

- Həmin tingdir?
- Özüdür.
- Yox canım?!
- Özüdür ki, var!

Nəbi dayı **yaradanlara** məxsus bir qürurla* ağacın budağına, meyvələrinə baxırdı:

– Görürsənmi nə qanadlanıb!1

Ayrı vaxt olsaydı, uşaqlıq* illərimi yad edib dərhal ağaca **dırmaşar**, budaqlardan öz əlimlə qaysı dərməyə tələsərdim. Amma indi qoca bağbanın sözü məni lap çaşdırmışdı. Heç inana bilmirdim ki, çöp kimi qoyub getdiyim ting nəhəng ərik* ağacına çevrilmişdir. Müəllimlər otağında qaysı yediyimiz günləri* . Doğrudanmı, bu həmin tingdir? Nə qədər də böyüyüb, qol-budaq atıb! Elə bil, göyə çatacaq. Ağacın gövdəsi möhkəm olduğundan* görənlər, bəlkə də, otuz-qırx yaş verərdi. Mən sanki dünənki körpənin belə böyüyüb nəhəngə döndüyünə sevinc və təəccüb içində **heyran-heyran** baxırdım.

Nəbi dayı da bu **mənzərədən** sevinirdi. İrəli yeriyib **cərgələnmiş** ağacları göstərdi:

– Bu bağçanın **binasını** siz qoymusunuz. Uşaqlar bəsləyib böyüdüblər. Bax bu cərgə badam, bunlar* payızlıq armud, **yandakılar** gülöyşə nar, iydə ağaclarıdır. Sizin qaysı şah ağacdır. Bunlar hamısı ondan sonra basdırılıb. Hamısı da indi meyvə verir. İnternatda oxuyanların* meyvəsi, kompotu, mürəbbəsi məktəb bağındandır.2

Mən bağbana təşəkkür etməyə münasib söz tapmırdım. Belə gözəl bir bağ-bağçanın bağbanı qarşımda idi. ***İri gövdəli kişi indi bəslədiklərinin əksinə olaraq, elə bil ki, kiçilmiş, zəifləmiş, yüngülləşmişdi.*** 3

Nəbi dayı mənim qarşımda bağban yox, böyük məna və mətləblərdən xəbərlərən hörmətli bir sima kimi dayanmışdı. İndi mən onun əlini sıxmaq, önündə **təzim edib** təşəkkürümü bildirmək arzusunda idim. ***Ancaq böyük bir qəlb sahibi uşaqların gələcəyi üçün belə bağ bəsləyə bilərdi.*** Sıralanmış ağaclar da sanki qoca bağbanın yaradan əlləri ilə fəxr edir, hamını, hər şeyi **halal əməyin bəhrəsinə** tamaşaya çağırırdı...

O gündən ərik ağacı heç yadımdan çıxmır. 4

Abad bağ-bağat görəndə həmişə zəhnimin səhifəsində yazılır: Ərik ağacı!

Mir Cəlal

SÖZLÜK

əmanət – вещь, доверенная кому-л. на время

zəhin – память
gövdə – ствол

münasib – подходящий
abad – благоустроенный

SÖZ EHTİYATI

qaysı – абрикос
sına – личность

təzim etmək – поклоняться
mətləb – цель, намерение

1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. Əsas fikri müəyyənəldirin.

2) Aşağıdakı suallardan hansılar mətnin məzmununu əks etdirmir?

1) Mətni danışan şəxs hansı peşənin sahibidir?

2) O, kim ilə söhbət edirdi?

3) Haqqında danışılan bağ hara məxsusdur?

4) Tinkləri bağda kim əkməmişdi?

5) Kim ona qulluq etmişdi?

6) Nəbi dayı bağdakı ağacların belə gözəl olmasına neçə il əmək sərf etmişdi?

7) Bağda ərikdən başqa daha hansı meyvə ağacları əkilmişdi?

8) Bağdan dərilmiş meyvələri harada satırdılar?

3) Mətnə ərik ağacından söhbət gedir. Həmin ağacın təsviri verilmiş hissəni tapıb səsləndirin.

4) Aşağıda verilmiş atalar sözlərini oxuyun. Necə düşünürsünüz, onların hamısının mətnin məzmunu ilə səsləşdiyini söyləmək olarmı? Fikrinizi bildirin.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Bağ bağbansız olmaz, dəvə sarvansız!

2) Bağa “bağ” deməyiblər, “bax” deyiblər.

3) Ağac bar verəndə, başını aşağı əyər.

4) Yıxılan ağaca balta çalan çox olar.

5) Bağ salan barın yeyər.

5) Mətnə göy kursivlə fərqləndirilmiş cümlələrdə ifadə olunmuş fikirləri yoldaşlarınızla müzakirə edin. Gəldiyiniz nəticəni ümumiləşdirərək təqdim edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

6) Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlənin mənasını necə izah edərdiniz? Məgər ağac da şah ola bilər? Müzakirəyə qoşulun və deyilən müxtəlif fikirlərə münasibətinizi bildirin.

7) Sizcə, bağban Nəbi dayını daha çox sevindirən nə idi?

A) Gözəl bağ salmışdı.

B) Bağda çoxlu bar gətirən ağaclar var idi?

C) Bağdan toplanılan məhsullar internat məktəbin uşaqları üçün istifadə olunurdu.

D) Əmanətin sahibi qayıdıb gəlmişdi.

E) Nəbi dayı bu bağdan çoxlu qazanc götürürdü.

8) Mətnə kursivlə verilmiş cümlələrdəki söz birləşmələrini müəyyənəldirin, tərəflərinin ifadə vasitələrini təyin edin.

9) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözü variantlardan hansı ilə əvəz etsək, mənə dəyişməz?

A) müharibə

B) döyüş

C) savaş

D) dalaş

- 10 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş ifadəni necə başa düşürsünüz?
- A) Bağça üçün bina tikilmişdir.
B) Bağça binada yerləşir.
C) Bağçanın əsasını qoymuşdur.
D) Bağçanın kənarında gözəl binalar tikilmişdir.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlə üzvləri 2 yerə bölünür. Baş üzvlər (главные члены) və ikinci dərəcəli üzvlər (второстепенные члены). Bu bölgü onların cümlənin təşkilindəki roluna görədir. Baş üzvlər cümlənin qrammatik əsasını təşkil edir. Onlar aşağıdakılardır:

1. Mübtəda (подлежащее)
2. Xəbər (сказуемое)

Mübtəda cümlədəki hərəkətin və ya əlamətin aid edildiyi şəxsi, əşyanı bildirir. Kim?, nə?, bəzən də hara? suallarından birinə cavab verir, ismin adlıq halında olan söz və ya söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn: 1. *Təbriz Şərqi böyük şəhərlərindən biridir.* 2. *Təbriz sənətkarlarının şöhrəti dünyaya yayılmışdı.*

Mübtəda cümlənin ən müstəqil üzvüdür. Qrammatik cəhətdən heç bir üzvdən asılı deyil. Mübtəda ən çox isim və əvəzliliklərlə ifadə olunur. Sifət, say, işarə əvəzlilikləri, feili sifət, məsdər və zərflər də isimləşərək mübtədə vəzifəsində iştirak edə bilər. Mübtədanın şərti işarəsi: _____

Məsələn: Körpə (sifət) yuxuda gülümsəyirdi.

- 11 Aşağıdakı cümləni mətnə nömrələnmiş hansı abzasın sonuna əlavə etmək olar? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bir kəsə minnətimiz yoxdur.

- a) 1 b) 2 c) 3 d) 4

- 12 Mətnə ağ boşluqda “xatırlamaq” sözünün hansı qrammatik formaları yazılmalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

- a) xatırlayacaq b) xatırladım c) xatırlayıyıq d) xatırlamışlar

- 13 Mətnə əlavə etdiyiniz cümlənin mübtədasını təyin edin. Onun ifadə vasitəsini, qəbul etdiyi şəkilçiləri müəyyənləşdirin.

- 14 Mətnə sarı fonla fərqləndirilmiş hissəni dəftərinizə köçürün. Yazdığınız cümlələrin mübtədasını müəyyənləşdirib altından xətt çəkin və hər birinin üzərində ifadə vasitələrini qeyd edin. Axırncı cümlədə diqqətli olun.

§ 39. NOVRUZ BEYNƏLXALQ BAYRAMDIR

Novruz Azərbaycanla yanaşı, Türkmənistan, Tacikistan, Özbəkistan, Qazaxistan, Qırğızistan, Türkiyə, Pakistan, İran, Əfqanıstan və s. kimi Şərq ölkələrində da bayram kimi qeyd edilir.

Novruz bayramı türkmən xalqı üçün qardaşlıq, mehribanlıq* günüdür. Həmin gün hamı yaman sözdən uzaq* durmağa, yaxşı söz danışmağa, gülürüz,

qonaqpərvər olmağa çalışır. Bayram Dövlət səviyyəsində Aşqabadın küçə və meydanlarında qeyd olunur.

Özbəkistanda Novruz günlərində meydan tamaşalarına **geniş** yer verilir. Mərasimin əsas iştirakçısı Baba Dehqandır. Ona Baba Novruz da deyirlər*. Onlar da süfrəyə “s” hərfi ilə başlayan* 7 cür yemək qoyurlar.

Qazaxıstanda da bu bayramı elliklə keçirirlər*. Evlər təmizlənilir*, ən **gözəl** paltarlar* geyinilir*, alqışlar* söylənilir. Novruz günü **bağışlanmaq istəyəni** mütləq bağışlayırlar*.

Qırğızıstanda da tonqalın üstündən* tullanmaq kimi adət mövcuddur. Qırğızlar tonqalın üstündən tullanaraq: “**Qırmızı** nurun mənə, **sarı** xəstəliyim sənə getsin”, – deyirlər.

Tacikistanda Novruz martın 20-də başlayır və 3–4 gün davam edir. Uşaqlar yaz çiçəklərindən* dərib yığır, qapıları döyür, ev sahibinə çiçəklərdən verir, ev sahibləri də onlara pay verirlər*.

Əfqanıstanda isə bayram süfrəsinə dəstərxan deyirlər. Süfrədə mütləq 7 növ **quru** meyvədən hazırlanmış* içki olur. Əfqanlar bunu yalnız Novruzda hazırlayırlar. Əfqanıstanda Azərbaycandakı kimi, **yumurta döyüşləri** də olur.

İran süfrəsində **fərqli** bir **səmən**i olur. Onlar **səmənini** ən çox mərcidən göyərdirlər. **İran** süfrəsində də “s” hərfi ilə başlayan 7 **nemət** olmalıdır.

Türkiyə **ərəzisində** belə hesab edirlər ki, martın gəlişi ilə qış qurtarır və ona görə də martın 22-si “Novruz sultan” adlandırılır. Türklər də Novruzda “s” hərfi ilə başlayan 7 cür nemətin süfrədə olmasını **məsləhət görürlər**. Göründüyü kimi, hər yerdə Novruz adətləri çox oxşardır.

Novruz dünyanın bir sıra ölkələrində bu xalqların nümayəndələri tərəfindən geniş şəkildə qeyd edilir. Bu cür **məkanlar** arasında Los-Anceles, Toronto, London, Hindistan, Çin, Bosniya, Monqolustan, Tatarıstan, Başqırdıstan, Gürcüstanı saymaq olar. **Təsədüfi deyil** ki, 2009-cu il sentyabrın 30-da Novruz **UNESCO** tərəfindən **qeyri-maddi** mədəni irs siyahısına daxil edilmiş, 23 fevral 2010-cu ildə isə BMT Baş Assambleyasının 64-cü sessiyasının iclasında mart ayının 21-i “Beynəlxalq Novruz Günü” **elən** edilmişdir.

Novruz bayramı ensiklopediyasından

SÖZLÜK

elliklə – всем народом
mövcuddur – существует

irs – наследие
qeyri-maddi – нематериальный

mərci – чечевица
dəstərxan – скатерть

mərasim – церемония; обряд

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Oxu zamanı müxtəlif ölkələrdə Novruz adətlərinin fərqli məqamlarına fikir verin.

2 Qruplara bölünün. Dərslikdəki mətndən aldığınız məlumat əsasında müxtəlif ölkələrdə Novruz adətləri barədə təqdimat hazırlayın. Təqdimatınızı əlavə materiallarla zənginləşdirin. Hər qrup müəyyən bir ölkənin adı ilə adlandırılıb, həmin ölkənin təmsilçisi kimi çıxış edə bilər.

3 Mətnin məzmununa aid olan sualları seçib səsləndirin.

1) Mətnin hansı hissəsində Novruzun insanlar arasında mehribanlıq, xoş ünsiyyət yaratmasından bəhs olunur?

2) Hansı ölkələrdə Novruzqabağı bayram süfrələrinin bəzənməsində oxşarlıq vardır?

3) Tonqalın üzərindən tullanmaq kimi qədim bir adəti Türkiyə ərazisinin hansı bölgələrində həyata keçirirlər?

4) “Qızımızı nurun mənə, sarı xəstəliyim sənə getsin” sözlərini qırğızlar nə vaxt və nə məqsədlə işlədirlər?

5) Hansı ölkələrdə Novruz dövlət səviyyəsində deyil, sadəcə, orada yaşayan bəzi xalqların şəxsi istəyi və arzusu ilə keçirirlər?

4 Mətdə çoxlu faktdan istifadə olunmuşdur. Bu faktları necə qruplaşdırmaq olar? Öz variantlarınızı təqdim edin.

5 Mətdə altından xətt çəkilmiş sözlərdən ikisi göy rənglə fərqləndirilmişdir. Bu sözlər altından xətt çəkilmiş digər sözlərdən nə ilə fərqlənir? Səbəbini izah edə bilərsinizmi? Altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənalərini müəyyənləşdirin.

6 Verilmiş sözlərdən cümlələr düzəldib dəftərinizə köçürsəniz, Novruz çərşənbələri barədə əlavə məlumat əldə edə bilərsiniz:

1) ev-eşik, yel, təmizlənilir, çərşənbəsində, his-tozdan.

2) çərşənbəsində, torpaq, yerin istilik, canma, gəlir.

3) ev, hər, tonqal, çərşənbədə, ilaxır, ailə, yandırmaqlıdır.

4) körpələri, qocaları, həтта, su, xəstələri, çərşənbəsində, hoppandırırırlar.

7 Aşağıdakı sətirlərdə 5 atalar sözü “gizlənmişdir”. Bu atalar sözlərini daha tez tapmaq üçün “Kim daha tez...” yarışı keçirin.

yazda işlər; aləm oyandı; yaz gətirir; qışda dişlər; səndən hərəkət; yaşıl boyandı; qış aparar; yay ayransız; məndən bərəkət; qış yorğansız olmaz.

8 Mətdə qırmızı rəngdə verilmiş sözün quruluşu ilə bağlı debata qoşulun.

1) Bu, mürəkkəb sözdür, 2 sözün birləşməsindən yaranıb.

2) Bu, düzəltmə sözdür, kökü “qonaq” sözüdür.

9 Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

1) В Казахстане праздничным блюдом является «Наурыз коже» из семи ингредиентов. Поздравляющий говорит: «Наурыз мейрамы кутты болсын! Ак мол болсын!» (Поздравляю с праздником Наурыз!) Принимающий поздравления отвечает: «Бирче болсын!» (И тебе того же!)

2) Астраханские татары также ранее широко отмечали Новруз 14 марта, называя его «амиль».

3) В Узбекистане праздничным блюдом является «сумалак». Поздравляющий говорит: «Навруз байрамы кутлуг булсун!» (Пусть праздник Новруза будет счастливым!), принимающий поздравления отвечает: «Навруз айеми муборак булсун!» (И ваш праздник Новруза тоже пусть будет счастливым!)

4) В Таджикистане гостей приветствуют словами «Навруз мубарек боу!» (С праздником Новруз!). Праздничный стол в этот день – особенный. На столе обязательно должна стоять пища состоящая из семи блюд, названия которых начинается с буквы «с».

❁ Тərcümə etdiyiniz cümlələrdə mübtədaların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

§ 40. OĞUL QAZANCI

Zəfər Simuzər arvadın təkidi ilə institutun hazırlıq **kursuna** girmişdi. Ana oğlunun yaxşı geyinib-kecinməsi, yeməsi üçün yenə də dəridən-qabıqdan çıxırdı.

İstirahət günü idi. **Baharın xoş nəfəsi** ürəklərə sevinc gətirirdi. Hava xoş, səma **ləkəsiz** idi. Zəfər anasına dedi:

– Ana can, işlərini qurtar, şəhərə gəzməyə çıxmaq.

Ana sevindi, nə isə demək istədi. Lakin duruxub dinmədi.

– Ana can, niyə dinmirsən, yoxsa getmək* istəmirsən?

– Gəlsənə bu gün çıxmayaq, bəlkə, qonağımız gəldi. İstəyirsən, özün tək get.

Zəfər gülümsəyib başını aşağı saldı. O, anasının fikrini **dərhal** anladı. Bu bəhanələrin başqa səbəbi vardı. Ana bu gün **maaş** almamışdı. Buna görə də şəhərə çıxmaq* istəmirdi. Birdən yaxşı bir şey düşdü. Almağa pul lazımdır. Oğlu nə üçün sıxıntı çəksin!

– Yox, ana can, hazırlaş, birlikdə çıxmaq. Bulvara gedib havamızı dəyişək. Başqa nə lazımdır ki...

Oğlunun **əl çəkmədiyini** görən Simuzər arvad razı oldu. O, yan otağa keçdi. **Rəngi** solmuş, nimdaş, güllü **paltarını**, ayaqqabısını geydi. Bayıra çıxdılar. Avtobusa minib dəniz **kənarında** düşdülər. Ana oğlunun qoluna girib dedi:

– Oğlum, **keçən günlərim** gəlib lap gözümün **qabağında** dayandı. Cavan vaxtımızda atanla həmişə yuxarıdan piyada gəlib bura çıxardıq. Heç

yorulmazdıq*. Quş kimi qanad açardıq. Qoluna girməkdən xoşlanardı. Mən də həmişə onun **arzusunu** yerinə yetirərdim. Torpağı sanı yaşayasan, boy-buxunca lap atana oxşamısan.

Ana-bala şirin söhbət edə-edə gəlib bir mağazanın qabağında dayandılar.

– Ana can, hədiyyələr mağazasıdır. Təzəcə açıblar. Gəlsənə bir girək görək nə var, nə yox, – deyə Zəfər onu içəri çəkişdirdi*.

Ana **könülsüz halda** mağazaya girdi. Vitrinləri **gözdən keçirə-keçirə** gəlib **tikili mallar** şöbəsinə çatdılar. Zəfər gözəl bir donu anasına göstərək dedi:

– Ana can, xoşuna gəlirmi?

– Tutaq ki, gəlir, sonrası nə olsun?

– Əgər **ölçüsü** uyğun gəlsə, götürək, əsl sənin malındır.

– Nə ilə oğlum? Bilirsənmi, hələ maaş almamışam.

– Sən almamısan, mən almışam.

Ana daha heç bir söz deyə bilmədi. Dayanıb **mat-mat** oğlunun üzünə baxdı. Zəfər paltarın pulunu kassaya verib qayıdanda ana **yaylığının ucu ilə** gözlərinin yaşını silirdi. Ancaq bu, kədər deyil, sevinc yaşları idi!

Oğul **qazancı!**... Onun özü kimi şirin olur...

İsa Hümətov

SÖZLÜK

təkid – настаивание

bəhanə – повод, предлог

sıxıntı – burada: трудность

nimdaş – старый

SÖZ EHTİYATI

duruxmaq – замаяться

dəridən-qabıqdan çıxmaq – burada:

много работать

torpağı sanı yaşamaq – burada: долго
жить

1 Cümlələri mətnin məzmununa uyğun olaraq ardıcıl sıralayın.

- 1) O, anasının fikrini dərhal anladı.
- 2) Baharın xoş nəfəsi ürəklərə sevinc gətirirdi.
- 3) Oğlunun əl çəkmədiyini görən Sümüzər arvad razı oldu.
- 4) Ana daha heç bir söz deyə bilmədi.
- 5) Ana könülsüz halda mağazaya girdi.
- 6) Qoluna girməkdən xoşlanırdı.

2 Hansı fikir mətnin məzmununa uyğun gəlmir?

- A) Ana oğlunu yaxşı saxlamağa çalışırdı.
- B) Zəfər anasını sevindirməyə çalışırdı.
- C) Zəfərin mağazadan paltar almağa pulu yox idi.
- D) Ana oğlunun hərəkətindən fərəh duydu.

3 Necə düşünürsünüz, Zəfər ilk maaşına anası üçün paltarı almaqla düzgünmü hərəkət edir? Sizlərdən biriniz Zəfərin yerində olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz? Müzakirə edin və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

4 “Hikmət xəzinəsi”ndəki aforizmi oxuyun və yadda saxlayın. Aforizmdə deyilən fikri bu hekayənin qəhrəmanına aid etmək olarmı?

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Heç bir sevgi və şəfqət ana sevgisi və şəfqətinin yerini verməz. *Onore de Balzak*

5 Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib dəftərinizə yazın. Sualların düzgün tərtibinə diqqət yetirin.

6 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə seçib dəftərinizə yazın. Alınan söz birləşmələrinin növünü təyin edin və tərəflərinin ifadə vasitələrini göstərin.

7 Mətnin məzmunu əsasında aşağıdakı cümlələri tamamlayın, sonra xəbərlərin altından xətt çəkib, ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

1) Gəlsənə bu gün çıxmayaq, 2) Avtobusa minib, 3) Ana-bala şirin söhbət edə-edə, 4) Ana könülsüz, 5) Ancaq bu, kədər deyil,

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Xəbər cümlənin baş üzvlərindən biri olub, haqqında danışılanın hərəkət və ya əlamətini bildirir. Məsələn: *Gülbəsləyən qız gülləri sulayanda mən də ləkləri **gəzir**, gül **dərirdim*** – cümləsində xəbər (*gəzir, dərirdim*) mübtəda ilə ifadə olunan əşyanın hərəkətini bildirir.

*Kamal qoçaq **oğlandır*** – cümləsində isə xəbər (*oğlandır*) mübtədanın ifadə etdiyi xəbəri, əşyanın daşdığı əlaməti bildirir.

Xəbər nə edir? (feilin bütün şəkil və zamanlarında), kimdir? nədir? necədir? haradadır? necədir? və s. suallarından birinə cavab verir. Xəbərin şərti işarəsi: ==

8 Mətnə sarı fonla fərqləndirilmiş hissəni dəftərinizə köçürün. Yazdığınız cümlələrin xəbərini müəyyənləşdirib altından xətt çəkin və hər birinin üzərində ifadə vasitəsini qeyd edin.

9 Xəbərə aid olan fikirləri seçib səsləndirin. Haqlı olduğunuzu nümunələrlə əsaslandırın.

- A) Mübtəda ilə bağlı olur.
- B) Mübtədanın nə etdiyini, necə olduğunu bildirir.
- C) Əsasən zərflərlə ifadə olunur.
- D) Xəbər məsdərlə ifadə oluna bilmir.
- E) İfadə vasitələrinə görə 2 qrupa bölünür.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin xəbərini müəyyənləşdirməyə çalışın. Necə bilirsiniz, bu cümlələrin xəbəri nə ilə ifadə olunub? Diqqətli olsanız, cavabı asan taparsınız. Cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin.

§ 41. GÜLBƏSLƏYƏN QIZ

Bağ-bağat içində, **güllük** əhatəsində tikilmiş ağ, daş binanın ikinci mərtəbəsində istirahətdə idim. Həkimlər əsəb sakitliyi* üçün buranı məsləhət görmüşdülər.

Hər səhər tezdən eşitdiyim ilk və ən munis musiqi suyun şırıltısı idi.

Görürdüm ki, **ayağı yalın**, qolu dirsəyə qədər çirməkli, başı ağ ləçəkli bir qız əlində rezin şlanq gül ləklərini sulayır. Gah da **susəpəni** götürüb güllərin yarpaqlarını **ehtiyatla** yuyurdu.

... Sabahısı gün suyun səsinə eyvandan yox, həyətdə lap yaxından eşidirdim. Gülbəsləyən qız gülləri sulayanda* mən də **ləkləri** gəzir, gül dərirdim. Əlbəttə, hər gülü yox, xoşuma gələn gülləri dərirdim. Dərirdim, özü də çalışırdım elə budaqlardan, kollardan dərim ki, ləklərin görkəmi pozulmasın. Dərdiyim güllərdən səliqə ilə yaraşıklı* bir dəstə bağlayır, zanbaq yarpağı ilə sarımağa çalışırdım. Düzəltdiyim iri dəstədə məxməri gül, nərgiz, mixəkgülü, qızılgüldən tutmuş süsən, zanbaq, nilufər və Çin gülünə qədər hamısından vardı. Özü də çalışırdım bu güllərin rəngi xalçada vurulan dairəvi **naxışlara** oxşasın, hər halda **qarma-qarışıq** yox, yaraşıklı olsun...

... Gülbəsləyən qız öz işində idi. **O, mənə görən kimi** şlanqı yerə qoyub üst-başını çırpdı, **qamətini** düz tutub başı ilə **salam verdi**. Sonra yenə şlanqı əlinə aldı, işinə davam etdi. Qız ləklərdən gül dərdiyimi, dəstə bağladığımı da görürdü.

Gül dəstəsini zanbaq yarpaqları ilə bağlayandan, diqqətlə bir də **nəzərdən keçirəndən** sonra mən də gülbəsləyən qız kimi üst-başımı çırpdım, yavaş addımlarla qıza yaxınlaşdım.

Qız əvvəl fikir vermədi. O elə bildi ki, buradakı ləklərdən də gül dərmək* istəyirəm. **Balıqqulağı** səpilmiş cıgırla ləklərə yox, düz ona yaxınlaşdığımı görəndə dayanıb mənə tərəf döndü:

- Deyəsən, dəstə bağlayırsınız?
- Bəli, dəstə bağlayıram, görüm bəyənəcəm, ya yox!
- Güllərə söz **yoxdur**, bizim güllük **mahalda** məşhurdur.
- Məşhurdur, mən istəyirəm ki, güllər əsl sahibinə təqdim olunsun. Bunu deməyimlə dəstəni qıza təqdim etməyim bir oldu:
- Bu dəstəni sizin üçün hazırlamışam, qızım!

Qız bunu görüb çaş-baş qaldı, bir şeydən uzaqlaşmaq* istəyənlər kimi geri çəkildi:

- Nə deyirsiniz, özünüzlə lazım olar. Mən buna **layiq deyiləm**.
- Qızım, bu güllər sizə, siz də bu güllərə layiqsiniz. Mən neçə gündür burdayam, sizin güllərə çəkdiyiniz zəhmətin və qayğının şahidiyəm. Mən görürəm ki, siz **böyük səylə** güllərə qulluq eləyirsiniz. Vətənimizin hər guşəsini belə lələzərə çevirmək üçün əməyini*, istirahətini, gəncliyini **əsirgəməyən** qızlara

bir ata, bir **vətəndaş minnətdarlığını** bildirmək istəyirəm. Mən bunun üçün sizin öz əllərinizlə* bəslədiyiniz əlvən və ətirli güllərdən layiqli hədiyyə tapmamışam.

Qız pul kimi **qızardı**. Gül dəstəsini alıb əlində **əmanət kimi** saxladı. **Həyadan**, ismətdən **göz qapaqları** endi. Sanki yalın ayaqlarına baxa-baxa bunu deyə bildi:

– Çox sağ olun!

Mir Cəlal

SÖZLÜK

dırsək – локоть

süsən – ирис

munis – burada:

laləzar – цветник

nilufər – кувшинка

приятный

SÖZ EHTİYATI

ismət – честь

qolu çirməkli – burada: засучив рукава

çaş-baş qalmaq – теряться,
растеряться

mixəkgülü – желтофиоль, лакфиоль

① Hekayəni oxuyun. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan yerində və düzgün istifadə edin.

② Qruplara bölünün və hekayənin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin normalarına uyğunluğuna diqqət yetirin. Yazdığınız sualları müəllimin tövsiyə etdiyi qrupa verin. Təqdim edilmiş suallarda yol verilmiş səhvləri müəyyənləşdirib düzəldin.

③ Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Mətnə fakt və hadisələri ümumiləşdirərək fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Daş binanın sakini.
- 2) Gülbəsləyən qızın çiçəklərə qayğısı.
- 3) Çiçək dəstəsi.
- 4) Gülbəsləyən qızın təəccübü.
- 5) Vətənimizin zəhmətsevən övladı.

④ Necə bilərsiniz, mətnin giriş və əsas hissəsi bir-biri ilə aşağıdakı cümlələrdən hansı ilə əlaqələninir? Mətnəki fikirlərin məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirərək əsaslandırın.

A) Görürdüm ki, ayağı yalın, qolu dırsəyə qədər çirməkli, başı ağ ləçəkli bir qız əlində rezin şlanq gül ləklərini sulayır.

B) Hər səhər tezdən eşitdiyim ilk və ən munis musiqi suyun şırıltısı idi.

C) Gül dəstəsini zanbaq yarpaqları ilə bağlayandan sonra qıza yaxınlaşdım.

D) Qızım, bu güllər sizə, siz də bu güllərə layiqsiniz.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Xəbər ifadə vasitələrinə görə iki cürdür: feli xəbər, ismi xəbər. Feli xəbər zaman və şəxsə görə dəyişən feillərlə (əmr, xəbər, lazım, vacib, arzu, şərt şəkilləri ilə), frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunur. Məsələn: *Ağabəyim ağa ömrünün sonunadək Fətəli şahın Qum şəhərindəki sarayında **yaşadı*** – cümləsinin xəbəri feili xəbərdir.

İsimi xəbər isim, sifət, say, əvəzlilik və ya zərflə, həmçinin ismi birləşmələrlə, mürəkkəb adlarla, məsdər və məsdər tərkibləri, feili sifət və feli sifət tərkibləri ilə ifadə olunur. Məsələn: *Bu, Azərbaycan hərbi tarixində ilk və yeganə hərbi **memuardur*** – cümləsindəki xəbər ismi xəbərdir. Çünki isimlə ifadə olunmuşdur.

Var, yox, lazım, gərək, mümkün, bəs sözləri də cümlədə ismi xəbər ola bilər. Məsələn: *Məndə artıq kitab **yoxdur***.

5) Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və sonda müvafiq durğu işarələrini qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

1) O elə bildi ki, 2) Qız ləklərdən gül dərdiyimi, 3) O mənə görə kimi şlanqı yerə qoyub üst-başını çırpdı, Sonra cümlələrin qrammatik əsasını dəftərinizə yazın. 4) Məşhurdur, mən istəyirəm ki, 5) Mən görürəm ki,

✿ Tamamladığınız cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin. Hər bir üzvün ifadə vasitəsini müəyyənləşdirin.

6) Mətdən ismi xəbərlə 5 cümlə seçib yazın. Xəbərlərin hansı nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu təyin edin.

7) Mətdən xəbərlə feilin nəqli keçmiş zamanında işlənmiş cümlələri seçib yazın. Həmin cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin.

8) Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə xəbərlərin ifadə vasitələri üzərində müşahidə aparın və onların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın.

§ 42. MÜKAFAT

Kamal Alagöz atı tərbi soyumamış tövləyə bağlayıb, ehtiyatla eyvana çıxırdı. Anasının gözünə görünmək istəmirdi. Çünki anasının dedikləri doğru çıxmışdı. Kamalın bir il qulluq edib bəslədiyi Alagöz üçüncü yeri **güc-bəla ilə** tutmuşdu. Altıncı sinifdə oxuyan Ramazanın atı bürəyib* yıxılmasaydı, Alagöz bu yeri də heç tuta bilməyəcəkdi.

... Xəstənin halı getdikcə **ağırlaşırdı**. Ürəyi, elə bil indicə yerindən qopacaqdı. Səriyyə* xala onun başı üstündə durub, nə edəcəyini bilmirdi. İrşad da bir tərəfdə **büzüşüb** durmuşdu. Bir saatdan* çox keçmişdi. Kamaldan hələ də bir xəbər yox idi. İrşad yenə də qapıdan eşiyə baxdı. Bir azdan uzaqdan at ayaqlarının səsi eşidildi. İrşad baxdı. Qaranlıqda* heç bir şey seçmədi. İrşada elə gəldi ki, qulaqları onu aldadır.

Bir o qədər çəkmədi ki, həyəətə bir atlı girdi. Gələn Kamalla həkim idi. Hər ikisi təpədən **dırnağadək** su içində idilər. Həkim atdan **sıçrayıb** evə getdi. Paltarlarını soyunmadan xəstəyə yaxınlaşdı, yoxladı. Başını buladı. Xəstənin halı ağır idi. Tez su qaynadıldı. Həkim iynə hazırladı*. Xəstəyə ilk yardım göstərildi. Həkim öz işini qurtardıqdan sonra üst paltarlarını çıxartdı. İrşad atasının pencəyini onun çiyinə saldı.

Gecədən xeyli keçmişdi. Həkim xəstənin tərpənmirdi. Tez-tez nəbzini yoxlayırdı. Səbhə yaxın **xəstənin xırıltısı** kəsildi. Gözlərini açıb su istədi. **Təhlükə sovuşmuşdu**.

İrşadın anası Kamalı yatmağa göndərdi.

Səbh açılanda yağış artıq kəsmişdi. Gün torpağı qızdırmağa, yarpaqların, yaşıl **otların** üstündən yağış sularını **buxarlandırmağa** başladı. İrşadın atası Səməndər gecə növbəsindən qayıtdı. O, gecə baş vermiş hadisəni eşidən kimi Kamalgilə gəldi. Səriyyə xalanı görən kimi:

– Bizim igid oğlan hanı? – deyə soruşdu. Onun yatdığını eşidəndə **ya-taq** otağına keçdi. Kamal yatırdı. Onun saçları hələ də . Səməndər **şirin yuxuya getmiş** Kamalı oyatmaq istədi. Sonra nə fikirləşdisə: – Qoy yatsın, – deyə **yavaşıdan** Səriyyə xalaya pıçıldadı. – Cıdır mükafatını “Cüyür” alsa da, əslində o, Kamala və Alagözə layiqdir. Qoçaq oğlandır!

O, Kamal oyanmasın deyə, **barmaqları ucunda** otaqdan çıxdı.

Xalidə Həsiloğlu

SÖZLÜK

cıdır – скачки

nəbz – пульс

büdrəmək – спотыкаться

sovuşmaq – burada: миновать

① Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni oxuyun. Birinci abzasdakı sözləri vurğusunu müəyyənləşdirin.

② Necə bilirsiniz, məndəki ağ boşluqlarda hansı sözlər yazılmalıdır? “Köməkçi”yə müraciət edə bilərsiniz.

❖ Köməkçi: oyunda, cıdırda, meydanda; soyuqqanlıqla, həyəcanla, diqqətlə; nəbzini, başını, əlini; ətrafından, yanından, qabağından; parıldayırdı, islanmışdı, qurumamışdı; hədiyyə, mükafat, pul

③ Məndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək suallara cavab verin. Hansı sualın cavabı məndə öz əksini tapmayıb?

- 1) Kamal nə üçün anasının gözüne görünmək istəmirdi?
- 2) Kamal kimin dalınca getmişdi?
- 3) Xəstənin vəziyyəti necə idi?
- 4) Kamal həkim gətirəndə yolda kim ilə rastlaşdı?
- 5) İrşadın atası nə üçün Kamalgilə getdi?
- 6) Mükafatın sahibi kim olmalı idi?

4 Səməndər nə üçün mükafatın əsl sahibi kimi Alagözlə Kamalı görürdü? Mətnədən çıxardığınız nəticə əsasında düzgün hesab etmədiyiniz variantı səsləndirin.

- A) Kamal xəstəni xilas etmək üçün heç nədən çəkinməmişdi.
- B) Kamal Alagözlə birlikdə yağışlı gecədə xeyirxah iş görmüşdü.
- C) Alagöz cıdırda yaxşı qaçmışdı.
- D) Oğlan həm qoçaq, həm də qayğıkeş idi.
- E) O, dostunu darda qoymamışdı.

❁ Qruplarla işləyin. Hərəniz yuxarıdakı varianlardan biri ətrafında mətnin məzmununu genişləndirərək öz sözlərinizlə danışın. Bu zaman mətnin hissələri arasında əlaqəni gözləyin.

5 Mətnə də çəhrayı rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?

- A) astaca B) sakitcə C) yavaş-yavaş D) bərkdən E) ehtiyatla

6 Altından xətt çəkilmiş cümlənin baş üzvlərinin müxtəlif şəxslərdə işlənmə səbəbini necə izah edə bilərsiniz? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

7 Sözlərdən birincilərini mübtəda, ikinciləri xəbər vəzifəsində işlədərək cümlələr qurun. Sonra qurduğunuz cümlələri əlavə üzvlər hesabına genişləndirin.

- 1) Ağaclar, yaşıllaşmaq.
- 2) Gənclər, istirahət etmək.
- 3) İşıqlar, sönmək.
- 4) Əhali, yaşamaq.
- 5) Güllər, açmaq.

8 Səhvləri düzəltməklə cümlələri köçürün.

Hindistan dünyanın ən qədim ölkələrindən biridir. Dünyanın bir çox alim və səyyahları bu qədim ölkə haqqında çox qiymətli tədqiqat əsərləri yaratmış.

Hindistan xalqı 1950-ci ilin yanvarın 26-da müstəqillik qazanıblar. Bu dövrə qədər o, ingilislərin müstəmləkəsi sayılırdılar. Bu vaxtdan etibarən Azərbaycanla Hindistan arasında iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əlaqələr yeni mərhələyə başladılar.

Bu əlaqələr hər iki ölkənin iqtisadi və mədəni inkişafında böyük rol oynayırlar.

9 Mətnin 2-ci abzasındakı cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin. Onlara sual verib, ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

§ 43. MƏN SƏNƏ QUL OLACAĞAM, ANA!

Gecədən səhər çörək satmağa gedəcəyi və qazandığı pulla özünə kitab-dəftər alacağı həvəsi ilə həyəcanlı yatmış Cəfər **obaşdan** oyanmışdı. Anasını yataqda görməyib **alt paltarında** həyəət çıxmışdı. Qadının təndir üstündə **fikrə daldığını** sezinca bir müddət kənardan onu seyr etmişdi. Vaxtından* tez

bu qadının simasında nə qədər güclü cazibə vardı! Ağarmış saçları* üstündən geniş alnına bağladığı qara **çalma** başını həmişə [] saxlayırdı*. Uzun qövsü qaşları havalanmaq üçün açılmış quş qanadlarına bənzəyirdi. İri gözləri qıyıldıqda baxışları insanın qəlbinə nüfuz edirdi. Qartal dimdiyini andıran sivri burnu, ətli yanaqları, **kip yumulan** dodaqları sifətinə xüsusi təmkin verirdi.

Bu görkəmdə təndir başında oturmuş anasına xeyli tamaşa edən uşağın iliklərinə **sübhün** ayazı işləmiş, **vücutuna** oynaq [] çökmüşdü. İndi Cəfər Şahbikənin isti qucağında qızındıqca mışıl-mışıl xumarlanırdı.

Ana [] oğlunu qolları arasında evə aparıb yatağa uzatmaq məqsədi ilə, ehmal-ehmal təndirin üstündən düşdü. Cəfər yarıyumulu **göz qapaqlarını** araladı, qadının qucağından yerə sürüşdü. Şahbikə onu yenidən qucağına **almaq** istədi:

– Bu gün tezdən durmusan, **gözlərin** qurbanı, gedək bir az yat.

Cəfər iri gözlərini geniş açdı:

– Yox, mən yatmıram, gözlərimin yumulmağına baxma, ana! Mən bu saat sənin bişirdiyin çörəklərə tamaşa eləyirdim. – Bir an susdu, sonra əlavə etdi:

– Ağaməmə, sənin çörəklərin üzəndən baxanda o qədər də yaraşıqlı olmur, bəzəkli [] vurmursan, ancaq yeyəndə çox **dadlı** olur, hamının xoşuna gəlir. Bunun sirri nədir?

Şahbikə fərəhlə güldü:

– Çörək üzünün bəzəyi ilə dadlı olmaz ki, oğlum! Gərək onun mayası möhkəm olsun, xəmiri yaxşı gəlsin, təndirdə odu güclü yansın, sonra da səliqə ilə yapasan, vaxtında açasan. Onda çörəyin **özuvə** də ləzzət verər, özgəsinə də.

Uşaq qadının əlindən tutdu:

– Bir söz də soruşum, Ağaməmə? Bəs hərdənbir çörəyin küt gedəndə **nöşün** qanın qaralır?

Şahbikənin üzü tutuldu:

– Ona görə ki, oğlum, o çörəkdə mənim **zəhmətim** var. Adam gərək zəhmətini bada verməsin. Yarımçıq iş ömrü **natamam** eylər, bütöv iş ürəyi cavanladar. Gərək hər işi şövqlə görəsən. Qeyrətlə başa vurasan!..

Oğlan anasının əllərini [] titrəyən köksündən qaldırıb, dodaqlarına yapışdırdı. Və birdən **diz üstə torpağa düşərək**, onun ayaqlarını qucaqladı:

– Ana, ana! Sən nə yaxşısan!..

Qadın bir an özünü itirdi. Sonra cəld əyilib uşağı yerdən qaldırdı, bağrına basıb yanaqlarından öpdü.

Oğlan dərinəndən ah çəkib anasına dedi:

– Çörəkləri təndirdən çıxar, aparım satım, ana! – Birdən səsinə alçaltdı:

– Ancaq çətin ki, məndən baqqal olsun.

Şahbikə təskinedici səslə dedi: – Mənim balam baqqal **nöş** olur, tacir olacaq!

Oğlan güldü.

– Yox Ağaməmə, mən nə tacir olacağam, nə baqqal! Nə canavar, nə

çaqqal*, nə də ki, qırmızı saqqal!

– Bəs nə olacaqsan, ay saqqalı* ağarmış?

Cəfərin üzü ciddiləşdi:

– Mən... mən sənə qul olacağam ana!.. **Hamıvızın** nökəri, xidmətçisi olacağam!

Şahbikə kədər və sevinc qarışıq bir nəfəslə* köks ötürdü:

– Sən hamımızın əziz-xələfi olacaqsan, Cəfər!

Seyfəddin Dağlı

SÖZLÜK

qövsü – дуговой

sezmək – чувствовать

cazibə – притяжение

maya – дрожжи

qıyılmaq – жмурить

sivri – остроконечный

baqqal – бакалейщик

təskinedici – утешающий

şövqlə – воодушевленно

SÖZ EHTİYATI

əziz xələf – любимый

nüfuz etmək – проникать

sübhün ayazı – сильный холод при
ясной погоде

bada vermək – проматывать, пускать
на ветер

küt gedən (çörək) – отпавший от
стенки тендира (о чуреке)

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin. Ən yaxşı “aktyoru” qiymətləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

❁ Necə bilirsiniz, məndəki ağ boşluqlarda hansı sözlər yazılmalıdır? “Köməkçi”yə müraciət edə bilərsiniz.

Köməkçi: böyümüş, əyilmiş, qocalmış; əyri, düz, dik; sərinlik, istilik, soyuqluq; oyanan, yatan, mürgüləyən; güllər, naxışlar, çiçəklər; sevinc, həyəcanla, kədərlə

2 Məndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək suallara cavab verin. Hansı sualın cavabı məndə öz əksini tapmayıb? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Cəfər nə üçün səhər tezdən oyanmışdı?
- 2) Anası nə üçün Cəfəri baqqal, tacir kimi görmək istəyirdi?
- 3) Cəfər nə üçün diz üstə düşərək anasının ayaqlarını qucaqladı?
- 4) Şahbikə arvad kimin sifarişi ilə çörək bişirirdi?
- 5) Şahbikə Cəfərə ən dadlı çörək haqqında nələri danışdı?
- 6) Cəfər axşam hansı xəyallarla yatmışdı?
- 7) Cəfərə çörək satmağa kim icazə vermirdi?

❁ Necə bilirsiniz, sualların sırası məndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikrinizi əsaslandırın və ardıcılığı bərpa edin.

3 Mətn üzrə plan tərtib edin və həmin plan əsasında məzmunu danışın.

4 Qruplarla işləyin. Hərəniz yazdığınız planın bir variantı ətrafında məndəki məzmunu genişləndirib öz sözlərinizlə danışın. Cümlələrin bir-biri ilə əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

5 Şahbikə ananın təsviri verilmiş parçanı bir daha oxuyun və məcazi mənada işlənmiş sözləri qarşılıqları ilə əvəz edin.

Biz fikrimizi daha ətraflı ifadə etmək üçün nitqimizdə baş üzlərdən əlavə, ikinci dərəcəli üzlərdən də istifadə edirik. İkinci dərəcəli üzlər aşağıdakılardır:

1. Tamamlıq (дополнение)
2. Təyin (определение)
3. Zərflik (обстоятельство)

Tamamlıq cümlədə əşya, obyekt bildirir və xəbərə aid olur. Tamamlıq cümlədə kimə?, nəyə?, kimi?, nəyi?, nə?, kimdə?, nədə?, kimdən?, nədən?, kim ilə?, nə ilə?, kim üçün? və s. suallarından birinə cavab verir. Mübtədə kimi, isim, əvəzlik və məsdərlə ifadə olunur. Sifət, say, işarə əvəzlilikləri, zərf və feili sifətlər də isimləşəndə tamamlıq vəzifəsində işləyə bilər. Məsələn: *Bu qərribə sövdəgərin xəbərini həmin gün padşaha çatdırdılar* – cümləsindəki tamamlıqlardan biri (*sövdəgərin xəbərini*) ismi birləşmə ilə, digəri isə (*padşaha*) isimlə ifadə olunmuşdur. Tamamlığın şərti işarəsi: - - - - -

6 Mətnəndən içərisində tamamlıq işlənmiş 5 cümlə seçib yazın, hər birinin ifadə vasitəsini göstərin.

7 Bəzən mübtədanı nə? sualına cavab verən tamamlıqla qarışıq salmaq olur. Yədinizdə saxlayın ki, mübtədə bütün məqamlarda nə? sualına cavab verir. “Nə?” sualına cavab verən tamamlığa isə nəyi? sualını da vermək mümkündür. Aşağıdakı cümlələri köçürün, mübtədanı və tamamlığı müəyyənləşdirib altından xətt çəkin, qarşısında sualını yazın.

- 1) Payızda yağan yağışları sevirəm.
- 2) Cəfər anasını bağrına basdı.
- 3) Elə bil, onun gözüünün qabağından toru götürdülər.
- 4) Cütçü saf tum əksə torpağa əgər, şübhəsiz, torpaqdan saf tum göyərər.
- 5) Xahiş edirəm ki, ad günündə ona bu saati bağışlayasan.

8 “Səlimə riyaziyyatı çox sevir” – cümləsində altından xətt çəkilmiş üzv haqqında hansı fikir səhvdir?

- A) Qrammatik cəhətdən cümlənin mübtədası ilə əlaqədərdir.
- B) Xəbərlə bağlı 2-ci dərəcəli üzvdür.
- C) Nəyi sualına cavab verir.
- D) Cümlənin tamamlığıdır.
- E) İsmnin təsirlik halında işlənmişdir.

9 C.Cabbarlının “Ana” şeirindən verilmiş parçanı oxuyun. Cümlələrdəki tamamlıqları müəyyənləşdirin.

...Fəqət Ana... O müqəddəs adın qabağında,
O pak bağrına bassın məni, desin layla,
Təbəssüm oynadaraq, titrəyən dodağında...

Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
Uçar səmalara hər aləmi-xəyalətdə.

Yatar, ölər bədənım, nitqdən düşər bir söz:
ANA, ANA... SƏNƏ MƏN RAHİBƏM İTAƏTDƏ!..

10 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözlərdəki səhvləri tapıb düzgün şəkildə dəftərinizə yazın. Mətnə sözlərin bu cür verilməsinin səbəbini izah edin.

§ 44. ÖLKƏM

Şiş ucları buludlarla* döyüşən,
Dağlarında buzları* var ölkəmin.
Göy otlardan* ipək paltar geyinən,
Tarlaları, düzləri* var ölkəmin.

Verimli torpağı, geniş çölləri,
Çalışqan ərləri*, igid* elləri,
Böyük gəmiləri, dəmir yolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər*,
Çöllərində maralları gəzərlər*,
Güllərindən* gəlinlər tac bəzərlər*,
Ceyran gözlü qızları* var ölkəmin.

Coşğun Xəzər oynar ayaqlarında*,
İşıq saçan nefti torpaqlarında*,
Tarixlərin qızıl yarpaqlarında*
Dadlı-dadlı sözləri* var ölkəmin.

Cəfər Cabbarlı

SÖZ EHTİYATI

şiş – burada: острый
riz – устар. тропа

verimli – плодородный
ışık saçmaq – излучать свет

- 1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri ifadəli oxuyun.
- 2 Qruplara bölünərək şeirin bəndlərinə münasibətinizi bildirin.
- 3 Şeirin ideyasını müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
- 4 Şeiri nəsrə çevirərək məzmununu öz sözlərinizlə yazın. Yazarkən cümlələr və abzaslar arasındakı əlaqələri gözləməyə çalışın.

5 Şeirin ikinci bəndində işlənmiş hər iki tərəfi isim olan birləşməsini tapıb səsləndirin və həmin birləşməni başqa cümlələrdə işlədin. Fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

6 Hansı fikir şeirin məzmununa uyğun gəlmir?

- A) Vətənimizin torpağı çox bərəkətlidir.
- B) Torpağımızın bərəkətini üzə çıxaran onun çalışqan adamlarıdır.
- C) Ölkəmizin keçidləri, rizləri gəmi və dəmir yollarından çox kiçikdir.
- D) Tarixin unudulmaz səhifələrində yerimiz, izimiz var.

7 Şeirin hansı bəndində söz sırası pozulmuşdur? Həmin misraların düzgün söz sırası necə olmalıdır?

8 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin düzgün tələffüz şəklini yazın.

9 Şeirdə kursivlə verilmiş sözlərin sinonimlərini və antonimlərini deyin, hər birini cümlələrdə işlədin.

10 Şeirdə altından xətt çəkilmiş cümləni cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. Sual verib cümlənin tamamlığını müəyyənləşdirin.

§ 45. DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏSİ

I hissə

Koroğlu bir gün Qıratı nallatmağa aparmışdı. Gəzib-gəzib axırda bazarın lap qurtaracağına **kamil** bir nalbənd tapdı. Atıdan düşdü, nalbəndə salam verib Qıratı onun qabağına çəkdi. Nalbənd tez ayağa durub nalları Koroğlunun qabağına tökdü ki, hansını bəyənirsən özün seç. Koroğlu nalbəndi yaxşı kişi görüb onunla* zarafat eləmək istədi. Nalları bir-bir götürüb əlində bircə dəfə sıxmaqla **əzişdirib** nalbəndə qaytarırdı ki:

– Canım, bunlar ki, dəmir parçasıdı, nal gətir.

Nalbənd heç bir söz deməyib təzədən Qıratın ayağını ölçüb dörd dənə yaxşı ifçin nal kəsib Qıratı nallamağa başladı. Nalbəndin Qırata **gücü** çatmırdı. Koroğlu özü qollarını yuxarı **çırmadı**. Qıratın sağ ayağını yerdən götürdü. Belə-belə atın ayaqlarını nalladılar. Nalbənd dal ayaqlarına gələndə Qırat yenidən bədnallıq* elədi. Koroğlu nə qədər elədi Qıratın ayağını saxlaya bilmədi ki, bilmədi.

Bunlar burada əlləşməkdə olsunlar, sənə kimdən xəbər verim, nalbəndin oğlundan. Nalbəndin bir **yeniyyətə** növrəstə cavan oğlu var idi. Adına **xırdalığında** uşaqlar Dəmirçioğlu demişdilər deyən, elə böyümüşdü və hamı onu Dəmirçioğlu deyib çağırırdı. Dəmirçioğlu iyirmi-iyirmi iki yaşlarında* idi, amma sən gəl ki, zalım oğlu illə, ayla yox, günlə, saatla böyümüşdü. Elə igid, ağıllı, kamallı oğlan idi ki, gəl görəsən. İgidlikdə, gücdə Rüstəm Zala bac verməzdi. Bir baxan istəyirdi, bir də baxsın. Koroğlu Qıratı nalbəndin qabağına çəkəndə Dəmirçioğlu dükanın içində idi. O, Koroğlunu tanımadı. Amma müştərini güclü, qüvvətli* görüb axırını gözləyirdi ki, görsün o, nə eləyəcək. Koroğlu nalları əzib yerə atanda istədi ki, çıxıb ona həddini göstərsin, sonra lənət şeytana deyib gözlədi ki, görək axırı nə eliyəcək. Elə ki, Dəmirçioğlu gördü Koroğlu atın qıçını saxlaya bilmir, yavaşca damdan çıxdı, kirimiş gəlib Qıratın dal ayaqlarının ikisini də yerdən götürdü. At ha çapaladı, dal ayaqlarını Dəmirçioğlunun əlindən qurtara bilmədi. Axırda yorulub durdu. Dəmirçioğlu bir altdan yuxarı Koroğluya baxıb dedi:

– İki-iki adam bir atın əlində aciz qalıblar. Ata, gəl nalla.

Koroğlu bir oğlana baxdı, bir Qırata baxdı. Heç bir söz demədi. Amma lap **mat-məəttəl** qalmışdı. Qərək, nalbənd Qıratın dal ayaqlarını da nallayıb qurtardı. Koroğlu əlini cibinə salıb pul **çıxartdı**. Dəmirçioğlu pulları alıb **mum** kimi əzib onun özünə qaytardı ki:

– Verirsən, **əməlli** pul ver, bu qırıq əzik-üzükləri niyə mənə verirsən?! Koroğlu alıb pula baxdı, gördü, doğrudan da, elədi. Cibindən* bir qədər də pul çıxardı, ona verdi. Dəmirçioğlu bu dəfə pulları iki baş barmağı arasında sürüb sikkələrini pozdu. Koroğlunun üstünə tullayıb dedi:

– Mənə qəlp pul lazım deyil. Al, saxla özünə.

Koroğlu məsələni anladı. Bildi ki, hərif meydan oxuyur. Heç bir söz deməyib bu dəfə pulu nalbəndin özünə verdi və Qıratı minib getdi.

Amma fikir Koroğlunu götürmüşdü. Bilmirdi necə eləsin ki, Dəmirçioğlunu Çənlibelə gətirib dəlilərin içinə qatsın. Elə bu fikir-xəyal ilə gəlib Çənlibelə çatdı. Dəlilər onun qabağına çıxdılar. Amma baxdılar ki, Koroğlunun **kefi üstündə deyil**. Elə bil ki, dünyanın bütün dərdi-qəmi ona qalıb. Nə qədər soruşdular, Koroğlu heç bir söz demədi.

Necə bilirsiniz, Koroğlu Dəmirçioğlunu Çənlibelə gətirib dəlilərin içinə qata biləcəkmi? Öz variantınızı təqdim edin.

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

qərəz – burada: словом, короче говоря
nəlbənd – кузнец, подковывающий лошадей
əlləşmək – мучиться, чрезмерно трудиться

mum – воск
qəlp – подделка
nallatmaq – ковать

SÖZ EHTİYATI

həddini göstərmək – показать место
bədnal – не поддающийся подковке
aciz qalmaq – не находить выхода
kefi üstündə deyil – не в настроении
bac vermək – burada: не отступать в силе

hərif – фрайер, субъект
növrəstə – юный
kirimış – молча
ifçin – аккуратно

① Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin.

② Məntiqi ardıcılıqlı gözləməklə oxuduğunuz hissənin planını tərtib edib yazın.

③ Dəmirçioğluna aid olan xüsusiyyətləri seçib dəftərinizə yazın. Nümunələrlə yazınızı zənginləşdirərək cümlələr düzəldin və tərcümə edin.

④ Koroğlu nə üçün kim olduğunu Dəmirçioğluna demədi? Bunun səbəbi nə ilə bağlı idi? Mətnin məzmununu əks etdirməyən variantları səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

- A) Koroğlu Dəmirçioğlunu tanımaq istəyirdi.
- B) Koroğlu qorxurdu ki, Dəmirçioğlu onu pərt edər.
- C) Koroğlu belə igidlə rastlaşdığına sevinirdi.
- D) Koroğlu qorxdu ki, Dəmirçioğlu ona vuruşmağı təklif edər.
- E) Koroğlu həm də nəlbəndi yaxşı tanıyırdı və ona görə də nəlbəndin oğlu ilə sözləşmək istəmirdi.

⑤ Koroğlu haqqında əvvəlki biliklərinizə istinad edərək onun xarakterik xüsusiyyətlərini bir daha sadalayın. Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə necə?, nə cür?, hansı?, neçə?, nə qədər?, neçənci? suallarından birinə cavab verən sözlər **təyindir**. Təyin cümlənin ikinci dərəcəli üzvüdür. Əsasən, sifət, say, feli sifət, işarə əvəzlilikləri ilə ifadə olunaraq mübtədanı və tamamlığı izah edir. Təyin ismi birləşmələr, feili sifət tərkibləri ilə də ifadə olunur. Məsələn: *Arxlardan axan dağ suları pıçıldaşır; rəngarəng çiçəklər aləmə bihuşedici ətir saçır* – cümləsindəki təyinlər feili birləşmə (*arxlardan axan*) və sifətlə (*rəngarəng, bihuşedici*) ifadə olunmuşdur. Təyinin şərti işarəsi: ~~~~~

⑥ Dəmirçioğlunu xarakterizə edən cümlələri sintaktik təhlil edin. Yəqin fikir verdiniz ki, bu cümlələrdə daha çox təyin işlənir.

⑦ Mətnin ikinci cümləsini dəftərinizə köçürün. Onu cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. İfadə vasitələrini qeyd edin. Cümlənin təyini olan sözü tərcümə edin.

⑧ Nöqtələrin yerinə uyğun gələn təyinləri artırıb cümlələri köçürün.

Koroğlu Azərbaycan xalqının ən ... dastan qəhrəmanlarından biridir. Koroğlu adı xalqımızın igidliyi, mübarizliyi, vətənpərvərliyinin simvolu- na çevrilib. Ata-analar bu gün də övladlarına Koroğlu adı verir və bununla sanki övladlarının gələcəkdə Vətəninə, elini sevən, torpağı uğrunda mərdliklə savaşıyan ... bir oğul olacağına təməlini qoyurlar.

✿ Birinci cümləni cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. Oradakı söz birləşmələrinin sintaktik vəzifəsini müəyyənəldirin.

§ 46. DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏSİ

II hissə

Bu, burada qalsın, sənə deyim Dəmirçioğlundan. Koroğlu atını sürüb gedəndən* sonra nalbənd oğluna dedi:

– Ay oğul, sən neylədin? **Dinc** oturduğumuz yerdə **başımıza iş açdın**.

Dəmirçioğlu:

– Ay ata, mən neylədim, başına iş açdım? O, sənə nallarını qırdı, mən də onun pullarını. Rahat oturaydım da. Bu adam uşaq-zad deyil ki, gəlib özünü göstərir.

Nalbənd dedi:

– Ay bala, heç bilirsən o kimdi? O, paşalara, bəylərə **qan udduran** Çənlibelli qoç Koroğludu! Dəli Həsən də gələcək.

Dəmirçioğlu dedi:

– Ay ata, bunu niyə mənə əzəldən demədin ki, onu **qatlayıb dizimin altına alaydım**. Ah, onun Koroğluluğunu necə ona bildirərdim.

Nalbənd oğlunu ha danladı* ki: “Bala, belə fikirlərdən* daşın. O, qoç Koroğludu. Sən onunla bacara bilməzsən”. Başa gəlmədi. Axırda atasından

oğurlanıb bir kotan zəncirini də götürüb **bel bağı** əvəzinə belinə bağlayıb Çənlibelə yola düşdü. Özünə söz vermişdi ki: “Gərək lap onun Qıratını götürüb gələm. Qoy bundan sonra beş özündən* deyəndə bir də məndən desin. Koroğlu, Koroğlu, mən də deyirəm ki, görəsən, necə şeydi. Ona elə bir düdəməyi-hindi gəlir ki, əlləzinəni əzbərdən oxusun”.

Qərəz, bu fikir-xəyal ilə Dəmirçioğlu gecələrin birisində gəlib Çənlibelə çatdı. Bu tərəfdən də Koroğlu yemir, içmir, dinmir, danışmırdı. Elə Çənlibelin yenəcəyində yolun ağzında oturub **gözlərini zilləyirdi** yola. Onun **ürəyinə dammışdı** ki, Dəmirçioğlu gələcək. Deyirdi ki, əgər o, doğrudan da, igid olsa, gərək gələ. Elə ki, Dəmirçioğlu gəlib çatdı, Qırat olan tövləni axtarırdı ki, birdən Koroğluya rast gəldi. Gecə çox qaranlıq idi deyə, Dəmirçioğlu onu tanımadı. Qabaqca* heç Koroğlu da onu tanıya bilmədi. Tez durub qabağını kəsdi ki:

– Kimsən, gecə vaxtı burada nə gəzirsən?

Dəmirçioğlu dedi:

– Bəs sən kimsən?

Koroğlu səşindən onu tanıdı, ancaq özünü tanıtmamaq üçün **səsini qısıb** dedi:

– Mən **oğruyam**.

Dəmirçioğlu dedi:

– Elə mən də oğruyam. Gəlmişəm Koroğlunun Qıratını aparam. Bir neçə gün bundan əvvəl Koroğlu atını nallatmağa gəlmişdi. Yaxşı əlimə keçmişdi, hayıf ki, tanımamışam. Əlimdən* can qurtarıb gedib. Sonra bilmişəm ki, Koroğlu imiş. Ancaq bu dəfə əlimdən salamat qurtara bilməyəcək. Koroğlu Dəmirçioğlunun gücünü, igidliyini sınamaq üçün onu tövlənin qapısına apardı. Dəmirçioğlu tövlənin qapısını qıfıllı görüb damın üstünə çıxdı. Dəmirçioğlu bir su içim saatda, Koroğlu da onun dalınca tövlənin belini dəlib yekə bir yer açdılar. Sonra Dəmirçioğlu belindəki zənciri Koroğluya verib dedi:

– Gəl içəri gir, bu zənciri Qıratın döşünün altından salıb bağla, bir ucunu da mənə ver. Koroğlu tövləyə düşdü. Zənciri Qıratın döşünün altından* keçirib bağladı. Koroğlu gördü Qırat elə ayağı buxovlu-buxovlu qalxır göyə.

Koroğlu qışqırdı ki:

– Əy, dayan, a zalım oğlu, hələ bağlayıb qurtarmamışam.

Koroğlu **qəsdən** zəncirin ucunu Dürata da bağladı. Dəmirçioğlu güc verəcək Dürat Qıratla qarışıq qalxdı. Koroğlu gördü yox, bu kərgədan kimi bir şeydi. Zənciri daşa bağlasa, lap Çənlibeli göyə çəkər. Qışqırdı ki:

– Ayə, dayan!

Qərəz, Koroğlu zənciri bağladı Qırata, özü də yapışdı atın ayağından.

Bir vaxt gözünü açıb gördü damdadı. Dəmirçioğlu atın ayağından buxovu qırıp atdı, sonra Koroğluya dedi:

– İndi gəl mən tərkimə gedək.

Hadisənin davamını təxmin edə bilərsinizmi? Necə düşünürsünüz, Dəmirçioğlu ilə Koroğlu hara gedirlər?

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

kotan – плуг	buxov – оковы	dəlmək – дырявить, прокалывать
yenəcək – спуск	kərgədan – беремот	qısmmaq – жать, сжимать, поджимать

SÖZ EHTİYATI

başına iş açmaq – заварить кашу	qan uddurmaq – мучить,
əlləzinəni əzbərdən oxutmaq – burada: мучить	истязать

1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümləni tapıb səsləndirin.

2) Cümlələrdəki ardıcılığı mətnin məzmununa əsasən bərpa etsəniz, mətnin planı alınacaq. Plana əsasən mətnin məzmununu qısaca danışın.

1) Dəmirçioğlu atasından oğurlanıb Çənlibelə yola düşdü.

2) Koroğlunun ürəyinə danmışdı ki, Dəmirçioğlu gələcək.

3) Nalbənd müştərinin Koroğlu olduğunu oğluna dedi.

4) Dəmirçioğlu gəlib çatdı və Qırat olan tövləni axtardı.

5) Koroğlu zənciri Qıratın döşünün altından bağladı.

6) Koroğlu Dəmirçioğlu ilə rastlaşdı və ikisi birlikdə Qıratı tövlədən çıxartdılar.

3) Tərtib edilmiş suallarda mətnin ardıcılığı pozulmuşdur. Əvvəlcə düzgün ardıcılığı bərpa edin, sonra sualları cavablandırın.

1) Koroğlu nə üçün kim olduğunu gizlətdi?

2) Nə üçün Koroğlunun əhvalı özündə deyildi?

3) Qıratı tövlədən çıxartmaqda nə üçün Koroğlu Dəmirçioğluna kömək etdi?

4) Kim Dəmirçioğluna Koroğlu haqqında məlumat verdi?

5) Koroğlu nədən bildi ki, Dəmirçioğlu güclüdür?

❖ Bəs siz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz?

4) Mətnə yerində işlənməyən bir cümlə vardır. Onu tapıb səsləndirin və cümlə üzvlərini müəyyənləşdirin.

5) Cümlələrdən birində söz sırası pozulmuşdur. Həmin cümləni düzgün şəkildə dəftərinizə yazın.

6) Mətnə cəhrayı şriftlə verilmiş ifadələri ilk ağılınıza gələn sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi dəqiqləşdirin.

Köməkçi: qasqabaqlıdır, qanı qaradır; işə düşdük, qalmaqla düşdük; zülm edən, əzab verən; döyəydim, gücümü göstərəydim; bir nöqtəyə dikirdi, gözü yol çəkirdi

7 Təyinləri yerinə qoymaqla verilmiş hər iki mətni dəftərinizə köçürün. Mətnlərdən hansının bədii, hansının isə elmi üslubda yazıldığını müəyyənləşdirin. Mətnlərə əlavə etdiyiniz təyinlər arasındakı fərqləri izah etməyə çalışın.

“Koroğlu” dastanı – xalqımızın igidliyi, mübarizliyi simvoluna çevrilib. “Koroğlu” dastanı haqqında araşdırmalardan məlum olur ki, o, yarı – xalq qəhrəmanıdır. Rəvayətə görə, Koroğlunun – adı Rövşən olub. Koroğlu və onun – silahdaşları haqqında – mənbələrdə məlumat çox azdır. Dastanda hadisə və şəxsiyyətlər silsiləsinin tarixilik xətti pozulmuş, Koroğlunun – döyüşçü, – qoşmalar müəllifi olan – şair və aşiq olması tarixi həqiqət kimi qorunub saxlanmışdır.

❁ Köməkçi: gözəl, mistik, istedadlı, əsl, igid, yazılı

... Rövşən getdi, getdi. Axırda bir dağa çatdı. Gördü dağın bir tərəfində bir – sıldırım daşlı, əlçatmaz, ünyetməz qaya var. Amma qaya elə – qayadır ki, igid istəyir, üstünə çıxsın. Rövşən – qayanın üstünə dırmaşdı. Baxdı ki, Vallah, buradan Qoşabulaq qaynayıb göz yaşı kimi axır, ətrafı – süd gölünə döndərir.

❁ Köməkçi: hündür, uca, ağappaq, sərt

§ 47. DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏSİ

III hissə

Bəli, onlar Qırata minib düşdülər yola. Koroğlu yol uzununu öz-özünə fikir eləyirdi ki, əgər mən birdən qucaqlayıb* bunu tutsam, qollarını bağlamağa gücüm çatmayacaq. Qılıncı da ki, vursam öləcək. Qalmışdı məəttəl ki, necə eləsin. Çox **götür-qoydan sonra** axırda bu qərara gəldi ki, Dəmirçioğluna bir əmud vursun, yığılanda tutub qollarını bağlasın. Bu xəyal ilə onun təpəsinnən bir əmud endirdi. Dəmirçioğlu geri dönüb dedi:

– Bura bax, bir də belə erkək zarafat eləmə.

Koroğlu heç bir söz demədi. Bir qədər də getmişdilər. Bir də Koroğlu dedi:

– Aşna, bura bax, şəər deməsən, xeyir gəlməz, indi işdi birdən Koroğlu Qırata aparıldığını bilib dalımızca gəldi, onda nə eliyərik?

Dəmirçioğlu dedi:

– Nə olar gələndə? Dünənnən gəlsin, bu gün də iki gün olsun.

Koroğlu dedi:

– Bəs sən ondan heç qorxmayırsan?

Dəmirçioğlu dedi:

– Mən onun nə qılıncından*, nə qalxanından*, nə əmudundan* qorxuram. Amma deyirlər dəyə eliyəndə onun bir nəərə çəkməyi var. Qorxsam, qorxsam, bəlkə, birçə o nərəsindən* qorxam.

Bir az gedəndən sonra Koroğlu ağzını onun qulağına yapışdırıb bir bərk

nərə çəkdi. Dəmirçioğlu o saat özünən gedib düz Qıratın ayağı altına düşdü. Koroğlu fürsəti əldən verməyib tez atdan düşdü, onun qollarını öz zənciri ilə daldan möhkəm-möhkəm bağladı. Dəmirçioğlu özünə gələndə qollarını bağlı görüb dedi:

– Əyə, olmaya, elə sən Koroğlusan?

Koroğlu dedi:

– Bəli özüyəm ki, var.

Dəmirçioğlu dedi:

– Doğrudan da, Koroğlusan. Əhsən sənın nərənə. O ad sənə halaldı. Qollarımı aç gedək. Bu gündən sonra sənınlə dost oldum.

Koroğlu dedi:

– Yox, aşna, **keçəl suya getməz**. Üz vurma, qollarını aç bilməyəcəyəm.

Dur, elə belə gedək.

Dəmirçioğlu bir də dedi:

– Əyə, kişisən, aç qollarımı, deyirəm sənınlə dostam.

Koroğlu qulaq asmadı.

Dəmirçioğlu işi belə görəndə dedi:

– Əyə, mən kişiyəm. Söz verdim elədim. Sən deyirsən ki, bəs sən açmayanada mən özüm aç bilməyəcəyəm. Aha... Dəmirçioğlu bircə dəfə güc verən kimi **zəncir** parça-parça oldu. Bir ucu dəydi Koroğlunun başına. Bayax ha yıxılıb **özündən getdi**. Dəmirçioğlu su-zad səpib **onu özünə gətirdi**. Sonra dedi:

– Koroğlu, mənə etibar **eləyib** qollarımı açmadın. Amma mənım sözüm sözdü. Səndən ayrılmarım. Haraya gedirsən gedək. Koroğlu ilə Dəmirçioğlu təzədən Qırata tərkləşib Çənlibelə gəldilər. Dəlilər, xanımlar yığıldılar. İndi bildilər ki, Koroğlu bu günlərdə niyə **burnu aşağı imiş**. Məclis quruldu. Nigar xanıım Dəmirçioğlunu beli, başı açıq görüb soruşdu:

– Yaxşı, bəs belin niyə belə açıqdı?

Dəmirçioğlu dedi:

– Bircə toqqam var idi. Koroğlu qollarımı bağlamışdı. Hirsdənib dardım, qırıldı. Koroğlu zəncir əhvalatını danışdı. Hamı onun gücünə və qüvvəsinə əhsən dedi. Nigar xanıım **ona sataşmaq məqsədi ilə** bir dəvə gönü göstərüb dedi:

– Götür, bir zolaq kəs, bağla belinə.

Dəlilərdən birisi zarafat üçün bir enli zolax dəvə gönü kəsib ona verdi. Dəvənin gönü çox qiymətli*dir*. Dəmirçioğlu bağladı belinə. Yerə oturanda gön düz ortadan qırıldı.

Koroğlunun kefi elə idi ki, az qalırdı aya dırmaşsın. Belə bir igidin Çənlibelə gəlib dəlilərə qoşulması onu çox sevindirirdi.

Dəmirçioğlu da sözünün üstündə durdu. Dəlilərnən dostlaşib Koroğlunun arxası oldu.

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

endirmək – burada: ударить
erkək zarafat – burada: грубая шутка
tərkləşmək – сесть вдвоём на одну лошадь

gön – кожа
toqqa – пояс

SÖZ EHTİYATI

nərə çəkmək – заорать, рычать əmud – булава, полица
keçəl suya getməz – burada: не верю
fürsəti əldən verməmək – не упустить удобного случая

① Nitqinizdə məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. Onun məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümləni tapıb səsləndirin.

② Dastandakı əsas fikri müəyyənləşdirin və onu oxuyun.

③ Qruplara bölünün və dastanın məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin normalarına uyğunluğuna diqqət yetirin. Sualların tərtibində yol verilmiş səhvləri müəyyənləşdirib düzəldin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Zərflik cümlənin ikinci dərəcəli üzvü olub xəbərdə icra olunan işi və ya əlaməti müxtəlif cəhətdən (tərz, yer, zaman, kəmiyyət, səbəb, məqsəd) izah edir. Bu baxımdan zərflinin aşağıdakı məna növləri vardır:

1) Tərzi-hərəkət zərfliyi (sualları necə?, nə cür?, nə tərzdə?, nə vəziyyətdə?) – Dəmirçioğlu *yavaşca* damdan çıxdı.

2) Zaman zərfliyi (haçan?, nə vaxt?, nə zaman?, nə vaxtadək? və s.) – Dəmirçioğlu *özünə gələndə* qollarını bağlı gördü.

3) Yer zərfliyi (hara?, haraya?, harada?) – Koroğlu ilə Dəmirçioğlu *tərkləşib Çanlibelə* gəldilər.

4) Kəmiyyət zərfliyi (nə qədər?, nə dərəcədə?) – Dəmirçioğlu müştərini güclü, qüvvətli görüb *xeyli* gözlədi.

5) Səbəb zərfliyi (niyə?, nə üçün? nə səbəbə?, nədən ötrü?, nəyə görə?) – *Qorxduğundan* Qırata yaxınlaşa bilmirdi.

6) Məqsəd zərfliyi (niyə? nə məqsədlə?, nədən ötrü?) – Nigar xanım ona *sataşmaq məqsədi ilə* bir dəvə gönü göstərüb dedi.

Zərflilər, əsasən, zərflərlə (tərzi-hərəkət, yer, zaman, miqdar, səbəb zərfləri ilə), həmçinin yer və zaman mənalı isimlər, feili bağlamalar, sual əvəzlilikləri, ismi və feili birləşmələrlə ifadə olunur. Zərflinin şərti işarəsi: ~~~~~

④ Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Koroğlunun Dəmirçioğlunu tutmaq planları
- 2) Koroğlunun nərəsi.
- 3) Dəmirçioğlunun hiyləsi.
- 4) Zəncirlərin qırılması.
- 5) Dəvə gönü.
- 6) Dəlilər və Dəmirçioğlu.

5) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinizə köçürün, hər birinin düzgün yazılışını qarşısında qeyd edin. Sonra həmin sözlərin üzərində vurğusunu qoyun. Onlardan bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

6) Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və sonda müvafiq durğu işarələri qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

1) Mən onun nə qılıncından, nə qalxanından, ... 2) Koroğlu fürsəti əldən verməyib tez atdan düşdü ... 3) Koroğlu yol uzunluğunu öz-özünə fikir eləyirdi ki, ... 4) İndi bildilər ki, ... 5) Dəlillərdən birisi zarafat üçün ...

7) Mətnə nə zaman? sualına cavab verən zərflərin işləndiyi bir neçə cümlə seçin. Həmin zərflərin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

8) “Koroğlu qəhrəmanlıq salnaməsidir” mövzusunda esse hazırlayın. Yazınızı seçdiyiniz məlumatlarla zənginləşdirin.

9) Mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə etdiyiniz mətndəki cümlələri sintaktik təhlil edin.

«Короглу» является народным эпосом. В Азербайджане «Короглу» является вторым по счету крупным народным литературным произведением после «Китаби-Деде Коркут». Эпос носит имя главного героя Короглу. В эпосе большое место уделяется культуре, традициям, а также различным искусствам тюрков-огузов, проживающих на территории Азербайджана.

✿ Oxuduğunuz qolun məzmunu əsasında mətni genişləndirin.

§ 48. TƏBRİZ SƏNƏTKARLARI

Toxucular, qızıl tel hazırlayan* zərkeşlər, yelkənli* gəmilər üçün örkən, ip toxuyanlar*, metal əridənlər*, top, tüfəng, barıt hazırlayanlar*, memarlar, heykəltəraşlar, rəssamlar, cildçilər, şüşə istehsal edənlər, dəyirman daşı düzəldənlər* və s. – qüdrətli Təbriz sənətkarları! Orta əsr səyyahları **etiraf edirdilər** ki, dünyanın heç yerində öz işini belə gözəl bilən sənətkarlar yox idi.

Təbriz sənətkarlarının şöhrəti həm də **bəlaya çevrilmişdi**. Hər gələn basqınçı var-dövləti ilə yanaşı, Təbrizin sənətkarlarını da köçürüb aparırdı:

– Teymurun vaxtında Təbriz ustaları Səmərqəndə **köçürülmüşdü**. Onlar Azərbaycan **sənət ənənələrini** də özləri ilə Orta Asiyaya aparmışdılar.

– Sultan Səlim Çaldıran döyüşündən sonra 1700 təbrizli sənətkar ailəsini İstanbula aparmışdı:

– Paytaxt İsfahana köçəndə I Şah Abbasın əmri ilə Təbriz sənətkarları da öz doğma şəhərlərindən **didərgin** düşüb oraya köçürülmüşdülər.

Təbriz Şərqi, Qərbi və Rusiyanın ən başlıca ticarət şəhərləri ilə bağlı olan böyük iqtisadiyyat* mərkəzi idi. XVII əsrdə təkcə Qeysəriyyə* bazarında 7 min dükən var idi.

Saysız-hesabsız kəhrizləri*, bir-birindən gözəl bağ və meydanları*, yüzlərlə məscidi, bazarı, karvansaray, toxuculuq sənayesindən tutmuş

silahqayırmaya qədər orta əsrlərin bütün sənət sahələrini əhatə edən Təbriz **orta əsr səyyahlarının** ifadəsincə desək, "yarımdünya" idi.

Təbrizin **mərkəzindəki** meydanda 30 min tamaşaçı eyni vaxtda idman yarışlarına baxırdı. Meydanın ortasındakı "Dövlətxana" binasında 20 min otaq var idi. Gündə bir dəfə **ehtiyacı** olanlara – aclara, **dilənçilərə** pulsuz yemək verilir.

Orta əsrlərdə "Təbrizi" soyadı ilə onlarla nücum, riyaziyyat, fəlsəfə, məntiq, qrammatika, coğrafiya alimi yazıb-yaratmışdır.

Məşhur səyyah Şərdən orta əsr azərbaycanlıları haqqında yazırdı: "Onlar hətta çinlilərdən də irəlidə gedirlər. Onlar alim və tələbələri sevirlər. Bütün həyatlarını elm və biliyə **sərf edirlər**. Ailəli olmaq, çoxuşaqlılıq, məqam və vəzifə, hətta yoxsulluq onları elmlə məşğul olmaqdan **çəkindirir**".

Təbriz memarlıq məktəbi **nəinki** İranın, habelə Türkiyə, Orta Asiya və Hindistanın memarlığına böyük təsir göstərmişdir.

Türkiyəyə əsir aparılmış Əli Təbrizi sonralar İstanbulun baş memarı olub, Türkiyə memarlığının **əsasını qoymuşdu**.

Təbriz Azərbaycan xalçaçılığının mərkəzi idi. "Türk xalçaları" adı ilə məşhur olan Təbriz xalçaları dünyanın bir çox muzeylərini bəzəyir. Dünyanın **ən nadir** və **qiymətli** xalçalarından* olan "Şeyx Səfi" 1539-cu ildə toxunub və indi Londonun Viktoriya- Albert muzeyində saxlanılır.

Təbriz rəssamlıq, miniatür və xəttatlıq məktəbləri bütün Şərqdə tanınırdı.

Sabir Rüstəmxanlı

SÖZLÜK

cildçi – переплётчик
basqıncı – грабитель

zər vurmaq – позолотить
xəttatlıq – каллиграфия

məqam – burada:
звание, должность

SÖZ EHTİYATI

nücum – астрология
sərf etmək – тратить
didərgin düşmək – скитаться

kəhriz – подземный водопровод
örkən – привязь, широкая длинная веревка

1 Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, onların içərisində mətnin məzmununu əks etdirməyən suallar varmı?

- 1) Təbrizdə sənətkarlığın hansı növləri var idi?
- 2) Təbriz sənətkarlarını hansı ölkələrə aparırdılar?
- 3) Təbriz sənətkarlarının yad ölkələrə aparılmamasının səbəbi nə ilə bağlı idi?
- 4) Təbrizin iqtisadiyyat mərkəzi sayılmasının səbəbi nə idi?
- 5) Hansı səyyah Təbrizi "yarımdünya" adlandırmışdı?
- 6) Meydanın ortasındakı "Dövlətxana" binasında niyə otaqlar yox idi?
- 7) Məşhur səyyah Şərdən azərbaycanlılar haqqında nə yazmışdı?
- 8) Əli Təbrizini İstanbula kim dəvət etmişdi?

2) Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş söz və ifadələri köçürün. Hər birinin qarşısında yaxınmənalı qarşılıqlarını qeyd edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

3) Cümlələri mətnin məzmununa uyğun tamamlayın.

1) Təbrizin mərkəzindəki meydanda 30 min tamaşaçı 2) Təbriz memarlıq məktəbi nəinki İranın, habelə 3) Hər gələn basqınçı var-dövləti ilə yanaşı, 4) Paytaxt İsfəhana köçəndə I Şah Abbasın əmri ilə

4) Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Qüdrətli Təbriz sənətkarları.
- 2) Sənətkarların köçürülməsi.
- 3) Qədim Şərqi iqtisadiyyat mərkəzi.
- 4) Orta əsrlərin Təbriz alimləri.
- 5) Təbriz memarlıq məktəbi.

5) Mətni bütöv oxudunuz. Qruplara bölünün və əvvəlcə mətnin hissələrini, sonra isə əsas hissəni girişlə, nəticəni əsas hissə ilə bağlayan cümlələri müəyyənəldir. Gəldiyiniz nəticələri müqayisə edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Eyni bir üzlə bağlı olub, eyni suala cavab verən bərabərhüquqlu cümlə üzləri **həmcins üzlər** adlanır. Bütün cümlə üzləri həmcins ola bilər.

Həmcins üzlər bir-biri ilə ya təkə sadalama intonasiyası ilə, ya da intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları ilə əlaqələnir. Məsələn: Alimlər bütün həyatlarını *elma* və *biliyə* sərf edirlər – cümləsindəki həmcins tamamlıqlar (*elma* və *biliyə*) tabesizlik bağlayıcısı ilə əlaqələnmişdir.

6) Mətnin birinci cümləsində eyni suala cavab verən bir neçə cümlə üzvü işlənmişdir. Onlara sual verin. Hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənəldir. Oxuyarkən həmin sözləri sadalama intonasiyası ilə tələffüz edin.

7) Mətnin məzmununa uyğun olaraq, cümlələri tamamlayıb köçürün. Həmcins üzləri yazarkən, onlarda düzgün işarələrinin düzgün işlədilməsinə diqqət edin.

1) Saysız-hesabsız kəhrizləri 2) Meydanın ortasındakı 3) Təbriz memarlıq məktəbi 4) Dünyanın ən nadir və 5) Təbriz rəssamlıq

8) Mətnə sarı fonla fərqləndirilmiş hissədəki cümlələri dəftərinizə yazın və onları sintaktik təhlil edin. Cümlələrdəki həmcins üzlərin altından xətt çəkin.

§ 49. QARA QARAYEVİN ÖLMƏZ İRSİ

XX əsrin başariyyəyə bəxş etdiyi böyük şəxsiyyətlərindən biri də bəstəkar Qara Qarayevdir. O, musiqimizdə gələcəyə yeni yollar açan novator sənətkar idi.

Qara Əbülfəz oğlu Qarayev Azərbaycan və SSRİ Xalq artisti, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ və Azərbaycan Dövlət mükafatları laureatı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olmuşdur. Qarayevin hər bir əsərinin premyerası musiqi həyatımızın xüsusi hadisəsinə, bayramına çevrilmiş, musiqimizdə bir dönüş yaratmışdır. Belə əsərlərdən onun “Yeddi gözəl” və “İldırımli yollarla” baletlərini, “Üçüncü simfoniyanı” və “Skripka üçün konserti”ni, “Don Kixot” simfonik lövhələrini, “Leyli və Məcnun” simfonik poemasını, “Çılğın Qaskoniyalı” musiqili komediyasını və başqa əsərlərini göstərmək olar. Bu, əlbəttə*, bəstəkarın yazdığı əsərlərin yalnız bir hissəsidir.

Onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti Azərbaycan musiqi ənənələrinə əsaslanıb dünya musiqisinin son nailiyyətlərini mənimsəməsi və bu sənətlərin sintezini yaratmasıdır. Q.Qarayev yaradıcılığının bu cəhətini onun müəllimi, böyük bəstəkar D.Şostakoviç belə qeyd edirdi: “Qara Qarayev musiqisinin müvəffəqiyyətinin sirri milli ənənələri klassik irslə, ən müasir* musiqi formalarının parlaq, yalnız onun özünəməxsus tarzda birləşdirilməsidir”. Q.Qarayev musiqisi, sözün əsl mənasında, beynəlmiləl keyfiyyət* daşıyan bir sənətdir. Bu musiqi milyonlarla* ürəkləri hərarətilə, emosionallığı ilə fəth etmiş, müasirliyi, fəlsəfəliyi ilə düşündürmüşdür. Bu musiqi əsərləri ABŞ-da, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, Misirdə, Türkiyədə, Rusiyada, Polşada, Çexiyada, Rumıniyada və bir çox başqa ölkələrin səhnələrində uğurla səslənmişdir. Bəstəkarın əsərləri üçün seçdiyi ədəbi mövzular da yalnız milli ədəbiyyatımızla məhdudlaşmırdı. O, yaradıcılığında Nizami, Səməd Vurğun, Rəsul Rza poeziyasıyla bərabər, Şekspir və Servantes, Puşkin və Ömər Xəyyam, Lermontov və Lope de Vega obrazlarına da müraciət etmişdir.

Q.Qarayevin yaradıcılığının bir önəmli özəlliyini də göstərmək lazımdır. Afrikadan Vyetnama qədər müxtəlif xalqların musiqi folkloru Qara Qarayevin yaradıcılıq süzgəcindən keçib yeni keyfiyyət almışdır. Biz bəstəkarın müxtəlif xalqların həyatını əks etdirən, müxtəlif millətlərin musiqi folkloruna əsaslanan əsərlərini dinlədikdə onların məhz Azərbaycan bəstəkarı tərəfindən duyulub yazıldığını deyə bilərik. Q.Qarayevin yaradıcılığında millilik özünəməxsus bir formada təzahür edir. İlk irihəcmli əsəri “Ürək mahnısı” kantatasında, “Leyli və Məcnun” simfonik poemasında, Cövdət Hacıyevlə yazdığı “Vətən”

operasında, “Yeddi gözəl” və “İldırım yollarla” baletində biz onun musiqisinin milliliyini aydın surətdə hiss edirik.

Q.Qayaev müxtəlif illərdə, ayrı-ayrı məqalə və çıxışlarında* Azərbaycan musiqi mədəniyyətində Şərq və Qərbin sintezi, vəhdəti haqqında danışdı. “Axı mən oxumağa Bakıda Hacıbəyovla* başlamışam, Moskvada Şostakoviçlə isə təhsilimi bitirmişəm. **Ona görə Qərb və Şərq lap əvvəldən məndə bir vəhdət təşkil etmişdir.** Mən sanki iki ananın oğluyam”.

Qara Qarayevin yüksək humanist ideyalar **tərənnüm edən ilhamlı** musiqisi bu gün də yaşayır və səslənir, dünyanı şəhər-şəhər, ölkə-ölkə gəzir, milyonlarla **ürəkləri hərarətilə** fəth edir, qəlbləri qürur və iftixar hissi ilə doldurur. Qara Qarayevin irsi **ölməzdir**, həmişəyaşardır!

Zəmfira Səfərova

SÖZLÜK

dönüş – переводот
fəth etmək – покорять
önəmli – главный, основной
məhdudlaşdırmaq – ограничить

vəhdət – единство; общность
həmişəyaşar – долговечный,
бессмертный

SÖZ EHTİYATI

özünəməxsus tərzdə – своеобразно

təzahür etmət – проявляться, проявиться

1) Mətni oxuyun və suallara cavab verin. Sualların içərisində mətnin məzmunu ilə səsləşməyənini varmı? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış edərək əsaslandırın:

- 1) Qara Qarayev kimdir?
- 2) Qara Qarayevin hansı əsərlərin müəllifidir?
- 3) Qara Qarayevin özəlliyi nədə idi?
- 4) D.Şostakoviç Q.Qarayev haqqında nə demişdir?
- 5) Bəstəkarın əsərləri nə üçün məhz milli ədəbiyyatımızla məhdudlaşır?
- 6) Qara Qarayev yaradıcılığının hansı önəmli özəlliyi var?

✿ Mətn üzrə hansı fakt və hadisələri dəqiqləşdirmək istərdiniz? Eşitmək istədiyiniz sualları özünüz tərtib edib yazın və cavablandırın.

2) Necə bilərsiniz, Qara Qarayevin hansı xüsusiyyətləri gənclik üçün nümunədir? Söylənilən fikirlərə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin.

3) Mətnə fərqləndirilmiş cümlənin mənasını izah edin. Necə bilərsiniz, “Qara Qarayev Qərb və Şərqi vəhdətdə götürmüşdür” cümləsi ilə müəllif nə demək istəyir? Düşüncələrinizi yoldaşlarınızı bölüşün.

4) Mətnə cəhrayı şriflə verilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və onlar söz birləşməsinin əsas yoxsa asılı tərəfi kimi çıxış etdiyini müəyyənəldir.

5 Qara Qarayevi xarakterizə edən xüsusiyyətləri seçib dəftərinizə yazın və fikirləri genişləndirərək danışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə özündən əvvəlki üzvün mənasını izah edib konkretləşdirən sözə və ya söz birləşməsinə **əlavə** deyilir. Əlavələr izah etdiyi sözlərdən tire (–) işarəsi ilə ayrılır. Bəzən əlavələrdən əvvəl “yəni” bağlayıcısı da işlənir. O zaman “yəni” bağlayıcısından əvvəl vergül (,) işarəsi qoyulur. Məsələn: Məhəmməd Füzuli – *Azərbaycan ədəbiyyatının ən nəhəng siması* 16-cı əsrdə yaşamışdır; Sabah, yəni *oktyabrın 18-i* Dövlət Müstəqilliyi günü qeyd ediləcəkdir – cümləsində qara şriftlə verilmiş birləşmələr əlavədir.

6 Mətnə kursivlə verilmiş cümlələri elə dəyişin ki, onların mübtədası əlavə ilə işlənmiş olsun.

7 Mətnin məzmununa uyğun olaraq cümlə üzvlərinin əlavələrini müəyyənləşdirin. Dürğu işarələrini düzgün qoymaqla cümlələri köçürün.

1) Onun ... yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti Azərbaycan musiqi ənənəsinə əsaslanıb dünya musiqisinin son nailiyyətlərini mənimsəməsi və bu sənətlərin sintezini yaratmasıdır. 2) İlk sənət əsərlərindən birində ... “Leyli və Məcnun” simfonik poemasında biz onun musiqi duyumunu hiss edirik.

3) Həmişəyaşar bəstəkarın ... irsi ölməzdir, əbədidir.

8 Cümlə üzvlərinə əlavələrdən uyğun gələnini artırmaqla köçürün. “Köməkçi”dən istifadə etməyiniz məsləhət görülür.

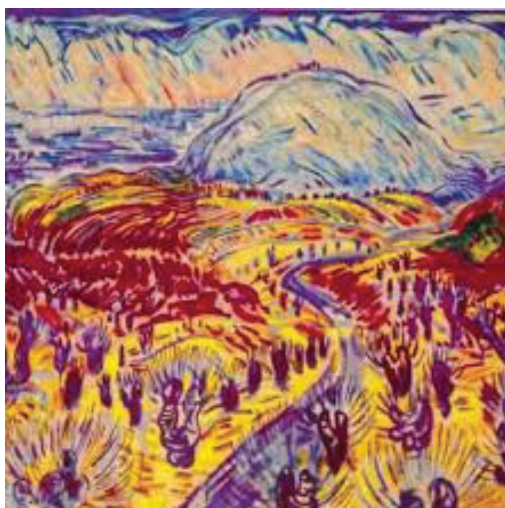
1) Mikayıl Abdullayev – ... öz rəsmləri ilə xalqın qəlbinə yol tapmağı bacarırdı. 2) Tahir Salahov – ... Qara Qarayevin portretini işləmişdir. 3) Görkəmli Azərbaycan rəssamı Fuad Əbdürrəhmanov təhsilini Bakıda – ... almışdır. 4) Azərbaycan rəssamlığının – ... ilk nümayəndələrindən – ... biri də Bəhrüz Kəngərlidir.

Köməkçi: rəssamlarından, istedadlı Azərbaycan rəssamı, təsviri sənətinin, görkəmli Azərbaycan rəssamı, Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbində

§ 50. SƏXAVƏT

Azərbaycan rəngkarları arasında ikinci bir sənətkar tapılmaz ki, tanış-bilişlərinə, həmkarlarına*, rəsm həvəskarlarına* öz əsərlərindən Səttar Bəhlulzadə qədər bağışlamış olsun. İndi o **sənət inciləri** bir çoxlarının mənzillərinin yaraşığıdır. Yazıçılar içində bu **əvəzsiz** hədiyyələri almaq xoşbəxtliyinə nəsib olanlar çoxdur.

Səttar Bəhlulzadə, bəlkə də, Azərbaycan fırça ustaları* arasında yeganə sənətkardır ki, onun başqa ölkələrin həyatından, təbiətindən* çəkilmiş əsərləri yoxdur. Səttarın sehrli fırçasından çıxan gözəl **ləvhələr**in hamısında Azərbaycan

torpağı, füsunkar Azərbaycan təbiəti tərənnüm edilir. Azərbaycanın elə bir güşəsi yoxdur ki, Səttarın ayağı oraya dəyməsin. Oranın **təkrarsız** təbiəti bu **mahir ustanın** əli ilə rənglərin çalarlarında* yenidən **canlanmasın**. Onda doğma yurdumuzun təbiəti **bütün əzəməti ilə** tamaşaçının gözləri qarşısında canlanır. Bir rəssam kimi Səttar Bəhlulzadənin böyüklüyü, də bundadır. O, bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı idi. Palitrasında Azərbaycanın rəngləri toplanmışdı.

Torpaq öz sirlərini səxavətlə ona açır, heç nəyini rənglər şairindən **əsirgəməirdi**. Elə bil ki, doğma yurdumuzun təbiəti Səttar Bəhlulzadənin tablolarında onun gözlərinin işığı, qəlbinin ilə qızınıb kətan üstünə köçürülürdü.

Səttar bir sənətkar kimi doğma **təbiətin təsvirində** heç nəyini, hətta öz şirin canını belə əsirgəməirdi. Bu məhəbbət, bu doğmalığ* qarşılıqlı idi. Rəssam özü deyirdi ki, o, Azərbaycanın hər hansı bir güşəsinin səhərini və axşam mənzərəsini çəkməkdən ötrü çölün düzündə, **kimsəsiz** təpədə, uca dağlarda gecələyirdi*. Məşədə neçə gün tək-tənha qalmaqdan yorulmurdu. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bir neçə gün yaşayış məntəqələrindən, kəndlərdən uzaqda qalıb **isti xörək yemədən**, çantadakı quru ərzaqla* keçinmək onu usandırmırdı.

Hüseyn Abbaszadə

SÖZLÜK

səxavət – щедрость

rəngkarlıq – живопись

çalar – оттенок

usandırmaq – надоедать, наскучить

füsunkar – очаровательный

dilbər güşə – прекрасный уголок

SÖZ EHTİYATI

tərənnüm etmək – воспевать

nəsib olmaq – доводиться, довестись

① Mətndəki ağ boşluqların yerinə ilk ağılınıza gələn sözü qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi müəyyənləşdirin. Onu da nəzərə alın ki, hər söz üçün “Köməkçi”də üç variant verilmişdir.

Köməkçi: təkrarsızlığı, qeyri-adiliyi, əvəzsizliyi; əlvan, mürəkkəb, solmaz; istiliyi, alovu, hərarəti; pak, saf, ülvə; gözəl, dilbər, təkrarsız

2) Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətndəki ardıcılıq gözlənilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.

1) Səttar Bəhlulzadənin səxavəti nədə idi?
2) S.Bəhlulzadənin böyüklüyü nədə idi?
3) S.Bəhlulzadə nə üçün başqa ölkələrin həyatından, təbiətindən çəkməyi xoşlamırdı?

4) S.Bəhlulzadə yurdunun təbiətini kətan üzərinə necə köçürürdü?
5) Rəssam gözəl təbiət təsviri çəkmək üçün günlərlə haralarda gecələyirdi?

3) Bəs siz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? İstədiyiniz sualları tərtib edib yazın və yoldaşlarınızla oxuyun.

4) Öz əsərlərini insanlara təmənnəsiz payladığına görə mətnin adı “Səxavət” qoyulmuşdur. Siz mətni necə adlandırardınız? Fikrinizi əsaslandırın.

5) Azərbaycan rəssamlıq sənəti haqqında nə bilirsiniz? Məlumat toplayıb, yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Unutmayın ki, cümlədə əvvəl mübtədə, sonra xəbər işlənməlidir. Əgər cümlədə təyin varsa, təyinə aid olan söz təyinin əvvəlində işlənir. Tamamlıqlar mübtədadan sonra, xəbərdən əvvəl, zərflilər isə daha çox xəbərin yanında – əvvəlində olur.

Məsələn: *Bir neçə tələbə qapı ağzında dayanıb Mehmanın çıxacağını səbirsizliklə gözləyirdi*, – cümləsində “*tələbə*” sözü cümlənin mübtədası, “*gözləyirdi*” sözü xəbəridir. Təyin – “*bir neçə*” sözü – mübtədadan əvvəl, tamamlıq – “*Mehmanın çıxacağını*” – mübtədadan sonra işlənmişdir. Tərzi-hərəkət zərfliləri (*səbirsizliklə*), (*qapı ağzında dayanıb*) isə xəbərdən əvvəl işlənmişdir.

6) Aşağıda verilmiş cümlələrdə söz sırası pozulmuşdur. Sözləri düzgün sıralamaqla cümlələri köçürün.

1) Yoxdur başqa ölkələrin həyatından rəsm əsərləri S.Bəhlulzadənin.
2) Gəzib rəssam bütün bölgələrini Azərbaycanın, demək olar ki. 3)Təsvirində doğma təbiətin əsirgəmirdi rəssam canını şirin belə. 4) Qarşılıqlı idi doğmalığ təbiətlə onda. 5)Səxavətlə torpaq öz sirlərini açır ona.

7) Məntiqi vurğunun yerini dəyişməklə aşağıdakı cümlənin məzmununda baş verən dəyişiklik üzərində müşahidə aparın. Sizcə, hansı informasiya daha dəqiqdir?

Orta məktəblərdə “Qarabağın tarixi” fakültativ kursu tədris edilir.

8) Uyğun hərfləri artırmaqla aşağıdakı sözləri köçürün. Orfoqrafiya lüğəti ilə yoxlayın.

sayma(s/z)lıq, aviassi(y/a), ye(q/g)anə, g(u/ü)şə, xoşbə(x/h)tlik, af(o/a)rizm, qər(a/ə)rgah, i(s/z)tirab, və(x/h)dət, cil(d/t)çi

§ 51. RƏNGKARIN SON SƏRGİSİ

1974-cü ilin baharı idi. Neçə həftə idi ki, Dövlət Rəsm Qalereyasında Səttar* Bəhlulzadənin əsərlərinin fərdi sərgisi açılmışdı. Şəhərin sakinləri, Bakının qonaqları **axın-axın** bu sərgiyə gəlirdilər. Sanki bütün Azərbaycan – onun bir-birindən rayihəli gülləri, çiçəkləri, meşələri, düzləri*, yaylaqları, qışlaqları, Xəzər dənizi, Göy gölü, Kür çayı bu qalereyada **cəmləşmişdi**. Və onlar **təkrarsız** gözəllikləri ilə sərgiyə baxanları* ram edirdi.

Tamaşaçılar qədim Odlar diyarına Səttar Bəhlulzadənin sərraf gözləri ilə baxırdılar. Bu gözlər nə qədər həssas, **sərrast** və işıqlı idi. Elə bil ana yurdu-muzun **şairanə** mənzərələrini rəssam yox, qeyri-adi bir qüvvə bu lövhələrə **həkk eləmişdi**.

Uzunsov* sərgi salonunda ana torpağımızın doğma ətri, Xəzərimizin, Kürümüzün, Arazımızın sərinliyi hiss edilirdi. Bu lövhələrin qabağında heyranlıqla* dayanıb, dəqiqələrlə fikrə gedənlər, hərərətlə mübahisə eləyənlər, **isti-isti** təəssüratlarını bir-birinə bildirənlər çox idi.

Bu sərgi respublikamızın mədəni həyatında **tarixi bir hadisə** idi. Bu, uzun illərdən bəri tükənməz ilhamla yaradan rəssamın Bakıda açılan ən iri və əhatəli sərgisi idi. Sərgi Səttar Bəhlulzadənin **sehrli fırçasının** qüdrətini, təkrarsızlığını **bütün əzəməti ilə** nümayiş etdirirdi. Sərgiyə baxan və Səttarı tanımayan hər bir kəs cəsarətlə* deyə bilərdi ki, salonda nümayiş etdirilən lövhələri böyük rəssam çəkib. Dünya təsviri sənətinə belə bir rəngkarı verən xalq isə yetirdiyi sənətkarla **öyünməyə** haqlıdır.

Tamaşaçıların arzusunu nəzərə alıb Dövlət Rəsm Qalereyasının müdiriyyəti Səttar Bəhlulzadənin sərgisinin müddətini uzatmalı* oldu. Bu, sevimli sənətkara xalq məhəbbətinin əsl ifadəsi idi.

Sərginin **bağlanışına** da açılışında olan kimi xeyli tamaşaçı gəlmişdi. Çoxu respublikamızın tanınmış ziyalıları idilər.

O gün Rəsm Qalereyasının ikinci mərtəbəsində sərginin bağlanması münasibətilə yığıncaq oldu. Yığıncağı SSRİ xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev açdı. Səttar Bəhlulzadə Mikayıl Abdullayevlə yanaşı oturub başını aşağı əymişdi. Çıxış edənlər onu təriflədikcə **sıxılır**, utandığından* rəng verib, rəng alırdı.

Axırda Səttar danışdı. O, **təbiətən** nətiq deyildi. Danışanda **dəbdəbəli ifadələri** sevmirdi.

– Əziz dostlar, – dedi, – burda mənim barəmdə mübaliğə ilə xeyli tərif söylədiniz. Sağ olun. Bu sizin xeyirxahlığınızdan irəli gəlir. Etiraf edirəm ki, mən bu təriflərin çoxuna layiq deyiləm.

Həmkarları yerlərdən ona cavab verdilər:

– Layiqsən, Səttar, layiqsən.

Kimsə arxa sıradan ərkyana dedi:

– Neyləsən də, sözlərimizi geri götürən deyilik.

Gülüşdülər.

Axırda Səttarı hərarətlə alqışladılar*, gül dəstələri* verdilər. O bu gülləri bölüb hamısını bir-bir salonda əyləşənlər arasında payladı.

Tamaşaçılar – Səttar sənətinin pərəstişkarları* Rəsm Qalereyasını xoş əhvalla* tərk etdilər.

Ancaq onda heç kəsin ağlına belə gəlmədi ki, bu, Azərbaycanın böyük rəngkarının doğma şəhərində öz iştirakı ilə təşkil edilən son sərgisidir.

Hüseyn Abbaszadə

SÖZLÜK

rəngkar – живописец

təəssürat – впечатление

həkk etmək – гравировать

ram etmək – подчинить

ərkyana – бесцеремонно,

rayihəli – ароматный,

öyünmək – хвастаться

фамильярно

душистый

SÖZ EHTİYATI

mübaligə – преувеличение

sərraf gözü ilə baxmaq – смотреть

rəng verib rəng almaq – то краснеть, то

глазами знатока

бледнеть – меняться в лице

❶ Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. Altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin.

❷ Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı sintaktik vəzifəni yerinə yetirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

❸ Mətdən çıxarılan nəticə barəsində yoldaşlarınızın fikrini ümumiləşdirərək danışın.

❹ Sualların qoyuluşunda yol verilmiş səhvləri tapıb onları yenidən formalaşdırın.

1) Fərdi sərgisi Səttar Bəhlulzadənin açılmışdı harada?

2) Ram edirdi sərgiyə baxanları nə?

3) Səttar Bəhlulzadənin gözləri ilə tamaşaçılar sərraf baxırdılar nəyə?

4) Xəzərin, Kürün, Arazın sərinliyi, ətir torpağın hiss edilirdi harada?

5) Sərgi nümayiş etdirdi qüdrətini, təkrarsızlığını firçasının kimin?

❺ Necə düşünürsünüz, oxuduğunuz mətn parçasını “Səxavət” mətninin davamı hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın. Hər iki mətn arasında ümumi cəhətləri izah etməyə çalışın.

❻ Səttar Bəhlulzadə sənətinin gözəlliyini təsvir edən cümlələri seçib dəftərinizə yazın və tərcümə edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Bəzən məqsəddən asılı olaraq, cümlədə müəyyən üzvlərin yerini dəyişdirmək mümkün olur. Bu zaman lazım olan söz bir qədər yüksək tonla, yəni qüvvətli vurğu altında tələffüz edilir. Belə sözlər çox zaman xəbərin əvvəlində işlənilir və onun üzərinə **məntiqi vurğu** düşür. Məsələn: Bunu ancaq **anası** hiss edirdi. Ancaq anası **bunu** hiss edirdi. Bu cümlələrdə məntiqi vurğulu sözlər xəbərin əvvəlində işlənmişdir.

Cümlədə sözlərin yerini dəyişmədən də onları məntiqi vurğu ilə tələffüz etmək olur. Məsələn: **Axırda** Səttar danışdı. Axırda **Səttar** danışdı. Axırda Səttar **danışdı**.

Cümlədə müəyyən sözün başqalarına nisbətən qüvvətli tələffüzü **məntiqi vurğu** adlanır.

6 Aşağıdakı aforizmlərdən mətnin məzmununa uyğun olmayanı seçib səsləndirin. Fikrinizi əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) İnsan öz gözündə deyil, başqalarının gözündə yüksəlməlidir. *Demokrit*

2) İnsan varlığının sirri yalnız yaşamaqda deyil, nəyinsə naminə yaşamaqdadır.

Fyodor Dostoyevski

3) Hər insan bir dünyadır.

Corc Herbert

4) Adam olmayan başqalarını adam saymaz.

Azərbaycan atalar sözü

5) İnsanı tanımaq üçün onu sevmək lazımdır.

Lüdvig Feyerbax

7 Düzgün söz sırasını bərpa etməklə aşağıdakı cümlələri köçürün.

1) yığıncaq oldu Rəsm Qalereyasının ikinci mərtəbəsində o gün.

2) haqqında danışdılar mübaliğə ilə rəssamın.

3) müddətini uzatdılar tamaşaçıların xahişi ilə S.Bəhlulzadənin sərgisinin.

4) ziyalıları respublikamızın vurğun idilər rəssamın əl işlərinə.

5) qürur duyur xalqımız sənətkarın əsərləriylə yaratdığı.

8 Mətnin 2-ci cümləsində məntiqi vurğulu sözü tapın. Sonra məntiqi vurğunu digər sözlərin üzərinə qoymaqla cümləni oxuyun. Məzmunundakı dəyişikliyi izah etməyə çalışın.

9 Əlavəli üzvü olan cümlələrdən biri mətnin birinci, biri ilə axırdan əvvəlki abzasındadır. Həmin cümlələri tapıb səsləndirin. Əlavəsi olan üzvü tapıb, sintaktik vəzifəsini müəyyənəldirin, əlavəsini göstərin.

§ 52. BALACA BALIQÇI

O, balıq ovunu çox sevirdi. Tez-tez onu dəniz sahilində görmək olardı. Sahildəkilər bir qədər aralıdan bu balaca balıqçıya maraqla* tamaşa edərdilər. Hamı onu beləcə də çağırırdı:

– Balaca balıqçı. Bu addan o, çox xoşlanardı.

... Səhər yenidən açılırdı. Qaranlıq köçünü çəkib, harasa aparırdı. Yox, yox, elə bil, zəlmət səhər aydınlığında əriyib yox olurdu. Yox olduqca da üfəkdə közərən qırmızı parıltı daha aydın görünürdü. Bu parıltı get-gedə böyüyür, ətrafını qırmızı rəngə boyayırdı. Hələ yaşıdları şirin səhər yuxusunda idilər, səhərin səssizliyinə hansısa ağaca qonmuş bir quşun cəh-cəhi şirinlik qatırdı.

Balaca balıqçının bu anlarda düşündüyü yalnız dəniz idi, dənizin suları idi. Balıq ovunun şirinliyini **gözlərinin önünə gətirdikcə** özünü tez sahilə çatdırmaq* istəyirdi. Ondan olsa, uçardı suların görüşünə. Balaca balıqçının bu sözləri, bəlkə də, çoxuna gülməli görünərdi, yalnız... Yalnız kəndin qoca balıqçısından başqa. Qoca balıqçı onu səhər alatoranında birinci dəfə sahilə görəndə təəccüblənmişdi*. Bu hisləri tez də ötüb-keçmişdi. Onlar kol-kosdan, suların nə vaxtsa sahilə çaxartdığı, indi daşların* altında qalıb, **ovxalanmış** taxta parçalarından ocaq qalamışdılar. Kəz düşənə kimi qoca balıqçı ona çoxlarının xəbərsiz olduğu tərtəmiz səhər havasından, suların nəğməsindən, bir də, əlbəttə ki, balıq ovunun ləzzətindən danışmışdı. Sonra da... qoca balıqçı yenidən tutduğu balıqlardan közün üstündə bişirmişdi. Birlikdə ləzzətlə yemişdilər. O vaxtdan neçə il ötmüşdü. Amma o günü balaca balıqçı, yəqin ki, heç vaxt unutmayacaqdı.

İndi də qoca balıqçının sözlərini* xatırladı* – səhəri sahilə aç, günəşi sahilə salamla.

Həyətdə düşdü. Tilovunu, balıq tutmaq üçün axşamdan torpaqdan qazıb çıxartdığı, qutuya yığıdığı **qurd**ları, bir də torlu zənbilini götürüb, **yola düzəldi**. Evdən sahilə **olsa-olsa** 500 metrə qədər yol vardı. Bu dəfə balıq tutacağı yer balıqçı gəmilərindən, qayıqlarından xeyli aralı idi. Qayıqların arasında ona kimsə mane olmayacaqdı. O yeri təzə tapmışdı.

Sahilə çatanda qağayıların səsi dənizi **başına götürmüşdü**. Balaca balıqçı yastı, boz üzlü daşın üstündə oturub, dəniz sularına baş vuran, gah qanadlanıb göy üzünə qalxan, gah da “**su beşiyində**” yırğalanan bu quşlara xeyli tamaşa etdi. Baxdıqca sevindi. **Ürəyi qanadlandı**. Qoca balıqçını xatırladı. **Nə az, nə çox**, ömrünün 60 ilini beləcə keçirmişdi dəniz sahilində. “Sən də 60 il balıqçılıq et, onda biləcəksən dənizin şirinliyini”, – demişdi.

Doğrudan da, dənizdə qərribə şirinlik, doğmalılıq vardı. **Suların nəfəsini bütün varlığıyla** duyurdu. **Qaçdı-tutdu oynayan dalğalarda** eynən özünü görürdü. Şən, şıltaq, dəcəl uşaqlar kimi idilər. Bəlkə də, onu sahilə tələsdirən daha çox bu hislər idi. Daha doğrusu, **balıq ovunun şirinliyi** bu gözəlliyi tamamlayırdı.

Elə bu düşüncələrdə idi ki, suların üzərində yumrulanmış şara oxşayan balıqlar gördü. Yox, yox, bəlkə də, bu, balıq deyildi. Hansısa başqa bir dəniz heyvanı idi. Balaca balıqçı birinci dəfə idi ki, onları görürdü.

Bu qərribə dəniz heyvanları bir qədər sonra suya girib, görünməz oldular.

Balaca Balıqçı tamam çasıb qalmışdı. Tilovuna düşən, **qarmağa ilişən** balıqdan da xəbərsiz idi. Biləndə isə artıq gec idi. Balıq qarmaqdan canını qurtarmışdı.

...Günəş xeyli qalxmışdı. Yay olduğundan, tezəcə də istisi hiss olunurdu. Balaca balıqçı bu vaxta xeyli balıq tutardı. Amma birinci dəfə idi ki, torlu* zənbilində bu qədər az balıq vardı.

...Uzaqdan baxan olsaydı, dəniz sahilində – qayalığın üstündə bir qaraltı görərdi. O, balaca balıqçı idi, heyranlıqla dənizə tamaşa edirdi.

Nazim Əlifov

SÖZLÜK

üfüq – горизонт
parıltı – блеск

köz – жар
torlu – сетчатый

közərmək – накаливаться,
накалиться

SÖZ EHTİYATI

köz düşmək – превращаться в жар

varlığıyla duymaq – burada: чувствовать всей душой

1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. 6-cı və 7-ci abzasları tərcümə edin.

2) Mətdə altından xətt çəkilmiş cümlələrin mənasını başa düşdüyünüz şəkildə izah edin.

3) Mətdə bir neçə cümlədə söz sırası pozulmuşdur. Onları tapıb düzgün söz sırasını bərpa edin və dəftərinizdə yazın.

4) Qruplara bölünün. Mətnin məzmunu əsasında suallar tərtib edib, müəlimin tövsiyə etdiyi qrupa təqdim edin. Sualların məzmunu əhatə etməsi və düşündürücülüüyü üzrə qiymətləndirmə aparın.

5) Oxuduğunuz mətnin aşağıda verilmiş adlardan hər hansı biri ilə adlandırılmasının daha məqsədəuyğun olduğunu faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Balaca balıqçı
- 2) Balıqçının heyranlığı
- 3) Qoca balıqçının nəsihəti
- 4) Dənizdəki doğmalığ
- 5) Balıq ovunun şirinliyi
- 6) Dənizin sirri

6) Aşağıda verilmiş plan əsasında mətni danışmağa çalışın. Danışan zaman məntiqi vurğudan yerində istifadəyə diqqət yetirin.

- 1) Balaca balıqçı.
- 2) Dəniz səhər zamanı.
- 3) Qoca balıqçının şirin söhbətləri.
- 4) Balaca balıqçı sahildə.
- 5) Dənizdəki doğmalığ.

7 Mətnin birinci cümləsindəki məntiqi vurğulu sözü müəyyənləşdirin. Sonra məntiqi vurğunu dəyişməklə cümləni oxuyun. Məzmununda baş vermiş fərqi izah etməyə çalışın.

8 Mətnə qırmızı şriftlə verilmiş ifadələrin mənasını izah edin. Cümlələri dəftərinizə yazıb cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

9 Cümlə üzvlərinin aşağıda verilmiş sırasına uyğun modellər üzrə cümlələr qurun.

- 1) Mübtəda – zərflik – xəbər (_____ ~~~~~ =)
- 2) Təyin – tamamlıq – zərflik – xəbər (~~~~~ - - - - ~~~~~ =)
- 3) Təyin – mübtəda – tamamlıq – zərflik – xəbər (~ ~ - - - - ~ ~ =)
- 4) Mübtəda – tamamlıq – xəbər (_____ - - - - =)
- 5) Tamamlıq – zərflik – zərflik – xəbər (- - - - ~~~~~ ~~~~~ =)

10 Mətnin axıncı abzasındakı cümlələrdən hansında əlavəli üzv işlənmişdir. Bu cümlədəki əlavə hansı üzvü aydınlaşdırır? Fikrinizi əsaslandırın.

§ 53. HƏLƏ BU HARASIDIR

Versə ömrü zəhmətə,
İnsan qocalmaz dedim.
Yüz **yol** əkdim, **becərdim**,
Yenə azdır, **az**, dedim.
Payızına bərəkət,
Qışına da **yaz** dedim.
Bu qüdrəti vəsf elə,
Kökədən düşmə, **saz**, dedim.
Torpağa məhəbbətim
Yerlə-göy arasındır,
Hələ bu **harasıdır**?!
Yurdumun hər parçası,
Varlığım, nəfəsimdir.
Çaylar gücüm, qüdrətim,
Bulaqlar həvəsimdir.
Uçan **bulud** xəyalım,
Çaxan **şimşək** səsimdir.

Günəşdən **uca** dursam,
Deməram **ki**, bəsimdir.
Baxışım od yuvası,
Qəlbim **od** parasıdır,
Hələ **bu** harasıdır?!

Desə, quş olmalısən,
Dağlarına qonaram.
Desə, **daş** olmalısən,
Yerimdəcə **donaram**.
Desə, **köz** olmalısən,
Göz-göz olub yanaram.
Mən bu sədaqətimlə*,
Ömrü ömür sanaram.
Vətən ki gözlərimin,
Ağıdır, qarasıdır,
Hələ bu harasıdır?!

Zəlimxan Yaqub

SÖZLÜK

şimşək – молния
zəfər – победа
külüng – кирка

varlıq – существование
sanmaq – burada: считать
bərəkət – изобилие, выгода, прибыль

1) Məntiqi vurğudan istifadə edərək şeiri oxuyun, səs tonu, temp və fasiləni düzgün tənzimləyin.

2) Şeirin ideyasını tam əks etdirən fikri seçin.

A) Şeirin məqsədi Azərbaycanın gözəlliklərini sadalamaqdır.

B) Şeir Vətənə sonsuz məhəbbətin tərənnümünə həsr edilmişdir.

C) Müəllif şəhərlərin, kəndlərin abadlığını dönə-dönə təsvir edir.

D) Şeir Vətənimizin Odlar ölkəsi olduğunu bildirmək üçün yazılıb.

3) Şeirin məzmununa uyğun olmayan sualları seçin. Düzgün hesab etdiyiniz suallara dəftərinizdə yazılı cavablar verin.

1) Şair insan ömrünün uzanmasını nədə görür?

2) Şair Vətən naminə nələri etməyə hazırdır?

3) Şair şeirdə hansı əlamətdar günü xatırlayır?

4) Hansı bayramların adları şeirdə sadalanır?

5) Şair hələ də yazıb-yaratmaq arzusunda olduğunu hansı misralarda bildirir?

6) Hansı təbiət hadisəsinin şeirdə təsviri verilib?

7) Gözümün ağı-qarası Vətən.

4) Şeirdə kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin mənasını izah edin.

5) Əgər şeirin məzmunu üzrə inşa mövzusu seçməli olsaydınız, təqdim olunanlardan hansılar uyğun gələ bilər?

1) Vətənim üçün nələr etsəm də azdır.

2) Torpağa məhəbbətim sonsuzdur.

3) Mən torpağıma sədaqətliyəm.

4) Dünya ölkələrinə etdiyim səfərlər.

5) Azərbaycan günəşli ölkəsidir.

6) Ömrümün mənası Vətənə sədaqətimdir.

6) Şeirin məzmununa əsasən, nöqtələrin yerinə elə birləşmələr yazın ki, onların əsas tərəfi hərəkət bildiren sözlərdən ibarət olsun.

Nümunə: Saz kökdən düşmür.

Quş – ...

Köz – ...

Külüng – ...

7) Şeirdə iki yerdə “ki” köməkçi sözü işlədilmişdir. Onlar haqqındakı fikirlərdən hansı düzgündür? Fikrinizi əsaslandırın.

a) hər ikisi bağlayıcıdır

b) birincisi bağlayıcı, ikincisi ədatdır

c) hər ikisi ədatdır

d) hər ikisi qoşmadır

e) birincisi ədat, ikincisi bağlayıcıdır.

8) Qara hərflərlə verilmiş sözləri dəftərinizə yazın. Onların hansı mənalarla işləndiyini söyləyin. Sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

- 9 Şeirdəki “yol” sözünü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar?
 A) cığır B) iz C) ləpir D) dəfə E) məhsul
- 10 Fərqli söz hansıdır?
 a) məhəbbətim b) yurdum c) həvəsim d) becərdim e) külüngüm
- 11 Göy rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənalərini izah edin.
- 12 Şeirin məzmununa uyğun olaraq nöqtələrin yerinə sözlər qoyub fikirləri tamamlayın.

Nümunə: Varlığım – yurdumun bir parçasıdır.

Həvəsim – ...

Xəyalım – ...

Səsim – ...

Baxışım – ...

Gözlərimin ağı, qarası - ...

- 13 Necə bilirsiniz, şeirdə müraciət bildirən söz işlənmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün konkret fakta istinad edin.

- 14 Şeirin məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə bəzən elə sözlər işlənir ki, onlar cümlə üzvləri ilə mənacə bağlı olsa da, qrammatik cəhətdən əlaqədə olmur. Yəni həmin sözləri cümlədən çıxarsaq, cümlənin məzmununda ciddi dəyişiklik baş vermir. Məsələn: *Məncə*, məsələni həll etmək çətin olacaq – cümləsində “*məncə*” sözünü işlətməsək də, fikir aydın ifadə ediləcəkdir.

Grammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər cümlə üzvü hesab edilmir. **Xitab** və **ara sözlər** qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlərdir.

§ 54. SONRAKI PEŞMANÇILIQ FAYDA VERMƏZ (Rəvayət)

Qədim zamanlarda* bir padşahın tutuquşusu vardı. Padşah quşu çox istəyirdi. O, gecə-gündüz bu quşla söhbət edir, əylənirdi. Quş **məzəli** nağıllar danışır, padşahı güldürürdü. **1**

Bir gün padşah gördü ki, tutuquşu *kədərli*dir. Padşah tutuquşudan soruşdu:

– Ay tutuquşu, niyə qəmlisən?

Tutuquşu dedi:

– Şah sağ olsun, mənim də atam, anam, elim, obam var. Onları görmək istəyirəm*. Onun üçün də *kefsizəm*, izn ver, gedib onları görüm. **2**

Padşah dedi:

– Bir həftə vaxt verirəm, get.

Quş qayıdanda padşaha bir dirilik* alması *hədiyyə* gətirdi. Padşah tutuquşudan çox razı qaldı. **3**

Bağban dirilik almasını padşahın bağında **əkdi**. Üç ildən sonra ağac *bar gətirdi*, almalar *dəydi*. Bağban bir alma üzüb sevinə-sevinə padşaha apardı. Yolda vəzirə rast gəldi. Bağbanı *şad* görən vəzir soruşdu:

– Bağban, nə olmuşdur ki, belə şadsan, haraya gedirsən?

– Vəzir sağ olsun, üç il bundan qabaq tutuquşu padşaha bir dirilik alması gətirmişdi. Bağda əkdim. İndi gözəl alma **gətirmişdir**. Aparıram, padşaha verəm. **4**

– Almanı ver *saxlayım*, sən get bizim evdən qələm-kağızımı gətir. Səni burada gözləyirəm.

Bağban almanı vəzirə verib getdi. Vəzir almanı zəhərlədi. Bir azdan bağban qələm-kağızı gətirib vəzirə verdi. Hər ikisi padşahın yanına gəldi. Bağban almanı padşaha verdi. Padşah almanı yemək istəyəndə, bağban qoymadı:

– Padşah sağ olsun, bu alma bizim yerin alması deyil. Birdən-birə yemək olmaz. Öldürəcəyin dustaqlardan* birinə bir **dilim** ver, qoy yesin. Əgər ona bir şey olmasa, sən də yeyərsən. **5**

Padşah razılışıb əmr elədi, *zindandan* bir dustaq gətirdilər. Almadan bir dilim kəsib ona verdi. Dustaq* almanı yeyən kimi öldü. Padşah bunu görəndə bərk **qəzəbləndi**, **sorğu-sualsız** quşun boğazını üzdü. Padşah bağbanı da çox incitdi. Elə bilirdi ki, bağban almanın **zəhərli** olmasını bilirmiş. Yazıq bağban canından bezib arvadına dedi:

– Ay arvad, o zəhərli almalardan hərəməz birini yeyək. Canımız bu zalım padşahın zülmündən qurtarsın.

Arvad da razı oldu. Almaları yeyən kimi, ikisi də *cavan* oldular. Çox *sevindilər*.

Bağban dedi:

– Arvad, gəl padşahın hüsuruna gedək. Deyək ki, o yazıq quşu günahsız öldürmüşdür.

Belə də etdilər. Qapıçılar onları padşahın yanına buraxdılar.

Padşah onları tanımayıb soruşdu:

– Nə üçün gəlmisiniz, dərdiniz nədir?

Bağban gülümsünüb dedi:

– Ey böyük şah, mən sənin bağbanınam. Bu da mənim qarımdır. İstədik ki, almaları yeyib ölək, **dünyanın əzabından* xilas olaq**. Amma əksinə oldu, yeyən kimi cavanlaşdıq. Alma zəhərli deyilmiş...

Padşah *mat qalıb soruşdu*:

– Sən almanı mənə gətirəndə kimə rast gəlmişdin?

Bağban dedi:

– Vəzirə rast gəlmişdim.

Sonra da əhvalatı danışdı...

Padşah dərin fikirdən sonra bildi ki, almanı vəzir **zəhərləyibmiş**. Əmr elədi, vəzirin *boynunu vurdular*. Quşu öldürdüyünə görə peşman oldu. Amma atalar demişkən, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”.

Azərbaycan xalq nağılı

SÖZLÜK

əylənmək – забавляться

dirilik alması – живительное яблоко

SÖZ EHTİYATI

izn vermək – разрешить

canını qurtarmaq – burada: умереть

canından bezmək – надоело

жить; дойти до отчаяния

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək nağılı rollar üzrə oxuyun və çıxardığınız nəticəni müzakirə edin.

2 Qruplara bölünün və nağılın məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın. Sualları müəllimin tövsiyə etdiyi qrupa ünvanlayın və cavablara münasibət bildirməklə qiymətləndirmə aparın.

3 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cümləni mətndəki hansı rəqəmin yerində işlətmək olar?

Dirilik almasını bağbana verdi ki, aparıb əksin.

A) 1 B) 3 C) 2 D) 4 E) 5

4 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Onların içərisindən nağılın məzmununa aid olmayanı seçib göstərin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) Ədaləti ədalətsizliklə bərpa etmək olmaz.

Heydər Əliyev

2) Ən pis hökmdar odur ki, özünə hökm edə bilmir.

Mark Porsi Katon

3) Çalış bu dünyada səhv etmə sən,

Çox bizim kişilər yanımış səhvindən.

Nizami Gəncəvi

4) Ümitsiz həyat cansız bədən kimidir.

Servud Anderson.

5 Mətnə kursivlə verilmiş sözlərin və ifadələrin kontekstə uyğun məna-larını izah edin, sinonimlərini və antonimlərini səsləndirin.

6 Nağılı siz necə adlandırardınız? Öz variantınızı təqdim edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə müraciət bildirən sözlərə və söz birləşmələrinə xitab deyilir.

Məsələn: *Qızım, bu güllər sizə, siz də bu güllərə layiqsiniz* – cümləsində “qızım” sözü müraciət bildirir.

Xitablar, adətən, insana müraciətlə işlənir. Ancaq başqa canlılara, hətta cansız əşyalara da müraciət bildirən xitablar olur. Məsələn: *Ay tutuquşu, niyə qəmlisən?*

Xitablar ismin adlıq halında olur və bu cəhətdən mübtədaya oxşayır. Lakin tələffüzü onu mübtədadan fərqləndirir.

Xitab cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir; cümlə üzvlərindən, əsasən, vergüllə (,) ayrılır. Cümlənin əvvəlində gələn xitabdan sonra intonası-yadan asılı olaraq nida işarəsi də işlənə bilər.

Məsələn: *Oxucum! Belədir aqıl babalar;*

Bir dastan yaradır ikicə sözlə.

(S. Vurğun)

- 7 Mətnə işlənmiş xitabların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.
- 8 Mətnin adına uyğun olan hansı bir situasiya ilə rastlaşmışsınız? Həmin hadisəni xatırlayın. Kiçik mətn şəklində fikrinizi ifadə edin.
- 9 Sınıf iclasında protokol yazmağın zəruri olduğunu bilirsiniz. Aşağıdakı protokol nümunəsindən istifadə etməyi unutmayın.

N-li məktəbin sinfinin
“ _ ” _tarixli iclasının

_N-Li PROTOKOLU

Sınıf iclası başladı – saat _da Qurtardı saat _

İştirak edirdi: _nəfər (dəvət olunanların S.A.A adı, vəzifəsi, iş yeri göstərilir).

GÜNDƏLİK MƏSƏLƏLƏR: 1) _____
2) _____

1. Eşidildi: _____

2. Çıxış etdi: _____

3. Məsələ ilə əlaqədar müzakirələr _____

Qərar: _____

Sədr: _____ (_____)

Katib: _____ (_____)

§ 55. BİRLİYİN GÜCÜ

I hissə

Mayın əvvəli idi. Ağaclar yenicə çiçək açmış, quşlar* köçüb gəlmiş, torpaq **oyanmışdı**. Havadan bahar ətri duyulurdu. Mən evdə darıxdım. Kəndin qənsərinə çıxdım. Xeyli vaxt idi ki, Məmmədəli baba ilə görüşmürdüm. Onun yanına getdim. Qocaman arıçı **pətəkləri** güllü-çiçəkli bir tərəyə düzmüşdü. Onlara qulluq edirdi. Gəldiyimi görüb uşaq kimi sevindi. Məni gülərlə qarşıladı. Bir kənara **çəkildik**. Məxmər kimi yaşıl otların dirsəkləndik*. Onun nəvələri də burda idi. Babalarına kömək edirdilər.

– Necəsən, **oğlum**, niyə görünmürsən?

– Pis deyiləm, **baba**, işim çoxdur, imtahanlara* hazırlaşıram, – dedim. Hər ikimiz susduq. Mən yenə arılardan **söhbət salmaq** istədim. Çünki bu arıçı arıların işindən nə qədər danışsaydı, doymazdı.

– Arıların vəziyyəti necədir? Bu il bir şey gözləmək olarmı?

– İl ki belə başlayıb, məhsulumuz olacaq*. Arılar lap motor kimi işləyir.

– **Baba**, il **əlverişli** olanda hər pətəkdən nə qədər bal götürürsünüz?
 – Yetmiş-səksən kilo, **bəlkə də**, bir qədər çox. Bu qədər **bal süzdüyüm** illər az olmayıbdır. Arıq mən işləmək istəmirəm.

Düzü, mən bir az təəccübləndim. Nə **gizlədim**, məndə inamsızlıq da əmələ gəldi. Ancaq qocanın **dilinə əsla yalan gəlməzdi**. Söhbətlərində* heç bir şey şişirdilməzdi. Hər şeyi olduğu kimi danışardı. Buna görə də mənim tezliklə yox olub getdi. Ancaq mənim bu halım onun nəzərindən qaçmadı. O, dərhal qalxdı və dedi:

– Gedək, **oğlum**, gedək pətəklərin yanına. Arıların hərəsinin öz pasportu var. Onlar sənə hər şeyi deyər.

– Pasportları?! – deyər mən gülümsədim.

– Bəli, bəli, heç təəccüblənmə, hər pətəyin özünün dəftəri* var. Onları mən pasport adlandırmışam.

Biz pətəklərə çatanda o, tor başlığı və əlcəyi mənə uzadıb dedi:

– Al, **oğul**, al geyin. Arıların yad adamdan xoşu gəlmir. Yad görəndə sancıb qovmaq* istəyirlər.

Mən onun dediklərinə əməl etdim. Qoca birinci pətəyin qapağını götürdü, səliqə ilə bükülmüş kağızı mənə göstərərək dedi:

– Bax, pətəklərin yaşı, vəziyyəti, artımı, xəstəliyi* – hamısı burada yazılıb. İlin axırında onların işini yoxlayıram, qiymət verirəm. Yaxşılarını saxlayıram, pislərini* isə yaxşılarla* əvəz edirəm.

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

dirşəklənmək – облокотиться
 tor başlıq – сетчатый колпак

arıçı – пчеловод
 inamsızlıq – недоверие

SÖZ EHTİYATI

nəzərindən qaçmaq – упустить,
 выпускать из виду

qənşər – burada: противоположная
 сторона

① Hekayədəki əsas fikri müəyyənləşdirin və məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə rollar üzrə oxuyun.

② Qruplara bölünün və hekayənin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin qrammatik normalarına uyğun olmasına diqqət yetirin. Sualların tərtibində yol verilmiş səhvləri müəyyənləşdirib düzəldin.

③ Mətn üzrə plan tərtib edin və həmin plan üzrə mətni danışın. Aşağıdakı plan xoşunuza gəldimi? Düzəliş edə bilərsiniz.

- 1) Məmmədəli baba ilə görüş.
- 2) Təcrübəli arıçı ilə söhbət.
- 3) Pətəklərlə tanışlıq.
- 4) Arıların “pasportu”.

4 “Birliyin gücü” mətnini oxudunuz. Aşağıda verilmiş parçanı mətnin hansı hissəsində yerləşdirmək olar? Fikrinizi mətnə istinad edərək əsaslandırın.

Məmmədəli babanın kənddə **böyük** hörməti vardır. Hamı onu öz **yaxın** adamı hesab edir, onunla məsləhətləşirdi. O, bu hörməti özünün xeyirxahlığı, açıqürəkli olması ilə qazanmışdı. Məmmədəli baba sadə **peşə** adamıdır – arıçıdır. Deyilənlərə görə, onun babası da, atası da bu **peşə** yolunda saç-saqqal ağardıblarmış.

Bu **nurani** kişi öz peşəsini çox sevirdi. O, **zəhmətkeş** arıların sirrini beş barmağı kimi bilirdi. Bildiklərini isə ürəyində saxlamır. O, uşaqla uşaq, böyükə böyükdü. Hamını öyrətməyə, arıçılığı hamıya sevdirməyə çalışır. Söhbətçiliyinə də söz ola bilməz. Başı həmişə yığıncaqlı olur. Cavan da, qoca da **onun** yanına məsləhətə gəlir...

5 Mətnə yerində işlənməyən cümləyə rast gəldinizmi? Onu tapıb göstərin.

6 Cümlələri mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

1) Xeyli vaxt idi ki, 2) Nə gizlədim, məndə 3) Ancaq mənim bu halım 4) Ancaq qocanın dilinə 5) Çünki bu təcrübəli arıçı

7 Mətnəki ağ boşluqlara aşağıdakılardan kontekstə uyğun olanını seçib yerləşdirin.

Köməkçi: altında, yanında, üstündə; bacarıqlı, təcrübəli, bilikli; varlı, bol, münbit; fikirlərim, şübhələrim, məlumatlarım

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Ara sözlər danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibət bildirir. Cümlə üzvlərindən vergül (,) işarəsi ilə ayrılır. Ara sözlər, əsasən, cümlənin əvvəlində işlənir; bəzən cümlənin ortasında, az halda isə sonda işlənən ara sözlərə rast gəlinir.

Ara sözlərin bir sıra məna növləri vardır:

1. **Təsdiq bildirənlər:** əlbəttə, şübhəsiz, həqiqətən, düzü, doğrudan, yəqin ki...
2. **Güman, şübhə bildirənlər:** bəlkə(də), güman(ki), deyəsən, ehtimal(ki), olsun(ki), görəsən, görünür, olmaya, guya, deyilənə görə...
3. **Fikrin mənbəyini, kimə aid olduğunu bildirənlər:** mənə, bizcə, mənə görə, sənə görə, deyilənə görə...
4. **Nəticə bildirənlər:** nəhayət, beləliklə, deməli, xülasə, qıssası, əvvəla, əksinə, birincisi, ikincisi...
5. **Təəssüf bildirənlər:** heyif (ki), çox heyif, təəssüf (ki)...

8 Mətnə qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər qırmızı rənglə fərqləndirilmişdir. Onları qruplaşdırıb dəftərinizə yazın.

9 “Bunları bilirsinizmi?” rubrikasındakı cədvəldən istifadə edərək, ara sözlərin iştirakı ilə kiçik bir yazı hazırlayın. Yazı sizin bütün sinfinizlə birlikdə gördüyünüz kollektiv iş haqqında ola bilər. Ara sözlərdə durğu işarələrindən istifadə qaydalarına əməl edin.

10 Mətnin axıncı abzasındakı cümlələri sintaktik təhlil edin. Hansı üzvlərin həmcins olduğunu müəyyənləşdirin.

§ 56. BİRLİYİN GÜCÜ

II hissə

Biz pətəklərə göz **qoya-qoya** gəzirdik. Birdən o, üçmərtəbəli* bir pətəyin yanında dayandı. Mənə nə isə demək istədi. Mən isə təəccübümü gizlədə bilməyib onu qabaqladım:

– Baba, bunları nə üçün bir-birinin üstünə yığmısınız?

– Oğlum, bu, qəhrəman pətəkdir. Onun arıları **əsl əmək qəhrəmanlarıdır. 1**

– Arıdan qəhrəman?!

– Bəs necə bilirsən?! Dayan. Onların işindən danışım, gördükləri **şücaət** haqqında* söhbət açım, özün də **heyran qalacaqsan. 2**

– Buyurun, – deyə həvəslə onu dinləməyə başladım.

– Bax, oğlum, elə ki pətəkdə arılar çox oldu, onlar yuvalarına sığışmırlar. Yarısı tökülüb **bayırda** qalır. Bu zaman pətəyin üstünə ikincisini qoyuruq. Orada da on iki çərçivə olur. **3** Arı qüvvətli olanda bax bu cür üçmərtəbəli pətək də düzəldə bilirik. Bu zaman onlar özlərini **sərbəst** hiss edir və çox da **məhsul toplayırlar**. Belə bir pətəkdən lap yüz kilo da bal götürmək olur. **4**

– Əsl qəhrəmandırlar. Əhsən! – deyə mən **heyretlə** başımı tərpətdim.

– Xeyr, canım, bu hələ hamısı deyil. İndi gedək onların göstərdiyi **əsl Necə düşünürsünüz, onların göstərdiyi qəhrəmanlıq nə ola bilər? Öz variantınızı yoldaşlarınızla bölüşün.**

Qoca məni boş arı pətəkləri yığılan arıxanaya tərəf apardı. **Kənardakı yeşiyin qapağını** götürdü, çərçivələri bir tərəfə çəkdi. **Qutunun dibindəki** ayrı-üyrü mum zolağını mənə göstərüb dedi:

– Əgər bilsən, bu nədir?

– Mumu görürəm, amma nə olduğunu başa düşmürəm.

– Oradakı ilandır! Özü də lap şahmarındandır!

– Ola bilməz. Arı pətəyində nə ilan?– deyə mənim lap **gözlərim böyüdü.**

– Olar, niyə olmur? Bax payızda **soyuqlar** düşəndə o, fürsət tapıb pətəyin gözündən **içəri** soxulub. Bax bu qoçaqlar da **düşüblər onun üstünə** sanc ki sancasan. İlanı öldürüblər. Ancaq onu sürüyüb **bayıra** atmağa **gücləri çatmayıb**. Odur ki, düşmənlərini “dəfn” etməyi qərara alıblar. Bax, gördüyün kimi, üstünü mumiyalayıblar. Axı onlar bütün qışı bir yerdə qışlamışlar. Əgər belə etməsəydilər, üfunətli ilan onları yuvalarından köçməyə məcbur edərdi, ya da hamısı qırılardı.

– Bəs siz bundan necə xəbər tutdunuz?

– Yazda onları bağçaya qoyanda başa düşüb **dərhal** arıları başqa pətəyə köçürdüm. Bunu da bir muzey əşyası kimi saxlayıram ki, görsünlər necə igidlərim var.

– Doğrudan da, qəhrəmandırlar, Məmmədəli baba, siz haqlısınız, – deyə **yavaşcadan** pıçıldadım.

– Oğlum, arıların həyatı olduqca maraqlıdır, onlar **əsl zəhmətkeşdirlər.**

– Elədir, baba, elədir, – dedim.

İsa Hümmətov

şücaət – храбрость

sığışmaq – поместиться

üfunətli – вонючий

şahmar – особая порода ядовитых змей

fürsət tapmaq – найти удобный случай

1 Məntiqi vurğunu gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin.

1-ci cümlənin mətndəki rolunu müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.

A) Mətnin 2-ci hissəsini 1-ci hissə ilə bağlayır.

B) Əsas hissəni girişlə bağlayır.

C) Nəticəni əsas hissə ilə bağlayır.

D) Mətnin cümlələrini bir-biri ilə bağlayır.

E) Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir.

2 Mətnin 1-ci hissəsindən Məmmədəli baba ilə tanışsınız. Onu necə səciyyələndirərsiniz? Məmmədəli babadan nə öyrəndiniz?

3 Aşağıdakı cümləni mətndəki hansı rəqəmin yerində yerləşdirmək olar? Cümləni yerləşdirin və oxuyun.

Onlar bax belə zəhmətkeşdirlər.

A) 1

B) 2

C) 3

D) 4

E) 5

4 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun.

5 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun, mətnin məzmununa uyğun olanı seçib səsləndirin.

1) Birlik harada, dirilik orada.

2) Başladığın işi vaxtında bitirməlisən.

3) İnsan işdə sınıdır.

4) İşdən qorxma, qoy iş səndən qorxsun.

5) İşdən qorxmayan, qışdan qorxmaz.

6) Tək əldən səs çıxmaz.

6 Sual ədatlarından və sual əvəzliliklərindən istifadə edərək mətnin məzmununa uyğun sual cümlələri qurub dəftərinizə yazın.

7 Arıların fəaliyyəti barədə bildiklərinizi yazın. Əlavə məlumat toplayaraq yazınızı zənginləşdirin.

8 Qruplara bölünün və mətnin məzmununu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların dilin qrammatik normalarına uyğunluğu üzrə qiymətləndirmə aparın.

9 Mətnə kursivlə verilmiş sözləri əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Sonra onları cümlələrdə işlədib, sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.

10 Aşağıdakı birləşmələri tərcümə edin və mətnin məzmununa uyğun cümlələrdə işlədin.

крышка ящика, пчелиный улей, настоящий труженик, музейный экспонат, ядовитая змея, жизнь пчел

11 Xitab və ara sözlər işlənmiş cümlələri mətndən seçib səsləndirin. Onların cümlədəki yerini müəyyənləşdirin və durğu işarələrindən istifadə qaydalarını izah edin.

12 Rəbətli yazı vərdisinə yiyələnməyinizi nümayiş etdirmək üçün müəllimin diktəsi ilə mətnin bir hissəsi üzrə imla yazın. Sonra yazınızı kitabla yoxlayın və səhvlərinizi tapıb düzəldin.

13 Mətni Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Orada işlətdiyiniz təyinlərin və zərflərlərin altından xətt çəkin.

Существует около 21 тысячи видов и 520 родов пчёл. Их можно обнаружить на всех континентах, кроме Антарктиды.

Пчёлы высокоорганизованные насекомые. В частности общественные пчёлы совместно осуществляют поиск пищи, воды, жилья при необходимости, совместно защищаются от врагов. В улье пчёлы совместно строят соты, ухаживают за потомством.

§ 57. AZƏRBAYCAN OĞLUYAM

Azərbaycan oğluyam,
Odu Allah sanmışam.
Anam torpaq, atam od,*
Mən oddan .

Od kimi istiqanlı,*
Seltək dəliqanlıyam.*
Həyat qədər **qədiməm**,
Torpaq qədər şanlıyam.
Od kimi .

Su kimi
Məni yandırsalar da,
Suda batırsalar da,
Yenə mənəm,
mən mənəm!

Köküm üstə bitmişəm.
Şöhrətim var,
Şanım var.
Mənim gələcəklə də
Öz **əhdi-peymanın** var.

Azərbaycan oğluyam,
At belində
Zamanın qazanında
Neçə dəfə .

Mənim damarlarımda*
Gur sellər çağlamışdır.
Anam cəngilər üstə
Məni qundaqlamışdır.*

Azərbaycan oğluyam,
Min ildir,
öz adımın
keşiyində durmuşam.
Silahım olmayanda
nifrətimi barıttək
Qəlbimə doldurmuşam...

Hünər göstərməyincə
Adsız yaşamışam mən.
Dədəm Qorqud ad verdi
Mənə öz .

Bəxtiyar Vahabzadə

dəliqanlı – смельчак, задорный
şanlı – доблестный
istiqlanlı – приятный, симпатичный

çağlamaq – кипеть, клекотать
qundaqlamaq – пеленать

1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun. Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə hansı sözün yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki faktlara istinad etməklə əsaslandırın. Çətinlik çəksəniz, “Köməkçi”yə müraciət edin.

Köməkçi: doğulmuşam, yaranmışam; yandıranam, qızdıranam, alovlandıranam; söndürənəm, keçirənəm, axanam; böyüdüm, anadan oldum, doğuldum; istiləndim, yandım, dağ oldum; igidliyimdən, hünərimdən, cəsarətimdən

2) Şeiri oxuduqdan sonra qruplara bölünün və aşağıda verilmiş misraları başlıq seçməklə təqdimat hazırlayın

1) Mən oddan yaranmışam.

2) Həyat qədər qədiməm.

3) Azərbaycan oğluyam.

4) Dədəm Qorqud ad verdi.

3) Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə kursivlə verilmiş misralardan birində “gizlənən” mənaları necə başa düşdüyünüzü izah edin.

4) Şeirdən Azərbaycan oğluna xas olan xarakterik xüsusiyyətləti seçib dəftərinizə yazın və cümlələrdə işlədin.

5) Necə bilirsiniz, aşağıdakı aforizmlərdən şeirin məzmunu ilə səsleşməyəni varmı? Fikrinizi açıqlayın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) Qələbə necə də gözəldir, ancaq o, necə də böyük qurbanlar bahasına başa gəlir.

Stanislav Bufler

2) Özümüdə diqqət yetirsək, böyük gücə malik olduğumuzu, amma bundan hələ xəbər tutmadığımızı görürük.

İohann Lavater

3) Hər ötən günə kiçik bir həyat kimi baxmaq lazımdır.

Maksim Qorki

6) Şeirdə şəxsə görə dəyişmiş isimləri seçib səsləndirin, onların sintaktik vəzifəsini təyin edin.

7) Fədakar Azərbaycan oğullarından biri barədə təqdimat hazırlayın. Topladığınız fakt və hadisələrə münasibətinizi bildirməklə ümumiləşdirmə aparın.

8) Uyğun gələn ara sözləri yerinə qoymaqla cümlələri köçürün.

1) ... Azərbaycan xalqı çox cəsarətlidir.

2) ... onun bu fikri məni qane etmədi.

3) ... məni özü ilə şəhərə aparmaq istəmir.

4) ... qatar perrona yaxınlaşıb fit verdi.

5) ... dərslərimizin mövzusunı sizə istədiyim şəkildə izah edə bildim.

§ 58. ƏSRİN HEYDƏR TARİXİ

Əsrin Heydər tarixidir
mənim yazdığım.
Hər **kim** yazsa, onun üçün
şərəf-şandı bu.
Alim üçün siyasətin
şah damarıdı,
Şair üçün ən sınaqlı
imtahandı bu!

O, **həqiqət tarixiydi**,
gün kimi aydın,
*İki əsri qucaqladı**
isti* nəfəsi.
Millətinə yaxından da
yaxın olanın
Uzaq-uzaq* əsrlərdən
gələcək səsi.

O, **cəsarət tarixiydi**,
cəsur, basılmaz.
Ordulara qalib gələn
ordu kimiydi.

*Səxavətdə, bərəkətdə
torpağı kimi,
Xasiyyətdə xalqı kimi,
yurdu kimiydi.*

O, qətiyyət tarixiydi,
yenilməz, mətin,
Onu millət oğlu kimi
mərd gördü dünya.
*İldırımlar bir tükünə
toxunammadı,*
onun **polad** xislətini
sərt gördü dünya.

O, şəxsiyyət tarixiydi,
ucadan-uca.
*Bu dünyanın hər yerindən**
boyu göründü.
Hansı xalqın övladıdı,
tanıdı dünya,
Əsli, kökü varaqlandı,
soyu göründü.

Zəlimxan Yaqub

SÖZLÜK

qətiyyət – решимость

xislət – характер

mətin – стойкий

1 Məntiqi vurğudan istifadə edərək şeiri oxuyun və ideyanı müəyyən-ləşdirin.

2 Şeir beş bənddən ibarətdir. Hər bəndi şərti olaraq aşağıdakı kimi adlandırsaq, onlardan hansı biri mövzuya uyğun olmayacaq? Ardıcılığını bərpa etməklə fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Əsrlərin yadigarı
- 2) Böyük xasiyyətli
- 3) Mətin xasiyyətli
- 4) Zəhmətkeş insan
- 5) Xalqı kimi səxavətli
- 6) Sınaq imtahanı

3 Qruplara bölünün və hərəniz şeirin bir bəndini nəsrə çevirərək təhlil edin. Bəndlərin məzmununu izah edərkən şairin fikirlərinə öz münasibətinizi bildirin.

4 Nə üçün şair şeiri “Əsrin Heydər tarixi” adlandırmışdır?

- A) Heydər Əliyev bu əsrdə anadan olduğuna görə
- B) Əsrin ən dahi şəxsiyyəti olduğu üçün
- C) Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətindən danışıldığı üçün
- D) Şairin öz təxəyyülünün məhsuludur.

5 Qruplara bölünün və hərəniz Heydər Əliyev haqqında aşağıdakı mövzulardan biri üzrə kiçik təqdimat hazırlayın.

- 1) Heydər Əliyevin həyatı
- 2) Heydər Əliyev və Azərbaycan
- 3) Heydər Əliyev və təhsil
- 4) Heydər Əliyev və mədəniyyət
- 5) Heydər Əliyev və uşaqlar

6 Aşağıda verilən aforizmləri oxuyun və nəticə çıxarın. Bu fikirləri biz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə aid edə bilərikmi? Bu fikirlər ətrafında müzakirəyə qoşulun.

HIKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Ömrünü, gününü yelə verənlər

Ellərin qəlbində yaşayan olar.

Cəmiyyətin xeyri üçün çalışmaq nə qədər fərəhlidir.

Çalış öz xalqının işinə yara,

Geysin əməlinlə dünya zər-xara

Baqi Rəhimzadə

M.Y.Lomonosov

Nizami

7 Verilmiş ifadələri tərcümə edərək cümlələrdə işlədin.

проверочный экзамен, история справедливости, теплое дыхание, история смелости, стальной характер, история личности, сын народа

8 Şeirdən Heydər Əliyevin xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirən ifadələri seçib şəxələndirmə aparın. Şeirdə daha hansı xüsusiyyətlər unudulmuşdur?

9 Şeirdə kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin mənalarını kontekstə uyğun şəkildə izah edin.

10 Umimmilli liderimiz Heydər Əliyev haqqında kiçik esse yazın. Topladığınız fakt və məlumatlarla yazınızı zənginləşdirin. Yazınızda ara sözlərdən istifadə etməklə, faktlara öz münasibətinizi bildirin.

§ 59. AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

1918-ci il may ayının 28-i – 1920-ci il aprel ayının 27-si. İki ilə yaxın olan bu tarix Azərbaycan xalqının həyatında ən işıqlı* bir **dövr** olmuşdur. Şah İsmayıl Xətayi dövlətindən sonra Azərbaycanda yaranmış ilk müstəqil milli Azərbaycan hökumətinin fəaliyyəti* bu dövrə aiddir. Bu, qısa, lakin **əlamətdar** hadisələrə dolu, mədəni və iqtisadi quruculuq dövrü hesab edilir. O zaman Azərbaycanın hər yerində böyük ruh yüksəkliyi hiss olunurdu. Mədəniyyətə* və maarifə* müstəsna diqqət yetirilirdi. İndiki Azərbaycan ali məktəblərinin kökü sayılan Bakı Dövlət Universiteti də o zaman, 1919-cu ildə təsis edilmişdir. Elə təkcə bu tədbir əvəzsiz tarixi xidmət sayıla bilər. Bundan **əlavə**, yerlərdə kişi və qadın seminariyaları açılmış, Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçürülmüşdür.

Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məmmədəmin Rəsulzadə “Xalqa nə verə bildiniz?” sualına cavab olaraq demişdir: “Çox şey verə bilmədik... Amma milli azadlığın, istiqlalın nə olduğunu başa saldıq...”

Ərazisi 97.3 min kvadrat kilometr olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin **müvəqqəti paytaxtı** o vaxt Gəncə şəhəri seçilmişdi. Az sonra 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı erməni-bolşevik **əsarətindən** xilas edilmiş, iki gün sonra Milli Hökumət paytaxta – Bakıya köçmüşdü.

1918-ci il dekabr ayının 7-də Bakıda Azərbaycan parlamentinin **açılışı** oldu.

Quruculuq işi davam edirdi. 1920-ci ilin 27 aprelində işğalçı XI Qızıl Ordu milli hökumətin planlarını* yarımçıq qoydu. Azərbaycan 70 ildən çox yeni bir imperiyanın – sovet imperiyasının boyunduruğu altında yaşamağa başladı.

Lakin Azərbaycan xalqı milli-azadlıq mübarizəsini davam etdirdi.

İndi xalqımız üçrəngli istiqlal bayrağını səmələrə ucaltmışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikası bu gün bölgənin lider dövlətinə çevrilmişdir.

SÖZLÜK

istiqlal – независимость

şura – совет

müstəsna – исключительный

qarətçi ordu – армия грабителей

SÖZ EHTİYATI

imperiyanın boyunduruğu – гнет империи

yarımçıq qoymaq – оставить незаконченным, незавершенным

1 Məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni oxuyun. Tərcümə lüğətlərindən istifadə edərək, mətni tərcümə edin. Mətnəndən aldığınız məlumatı yoldaşlarınızla bölüşün və BİBO cədvəlini doldurun.

2) Mətn üzrə aşağıda verilmiş planı nəzərdən keçirin, əvvəlcə plandakı uyğunsuzluqları müəyyənəldirən, sonra isə müvafiq dəyişiklik edərək, onu genişləndirin.

- 1) Azərbaycanın həyatında yüksəliş dövrü.
- 2) Məmmədəmin Rəsulzadənin fikirləri.
- 3) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtı.
- 4) Müvəqqəti hökumətin Milli Şurası.
- 5) XI Qızıl Ordunun işğalı və hökumətin planları.

3) Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətndəki ardıcılıq gözlənilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın. Uyğun gəlməyən sualları müəyyənəldirən.

- 1) Azərbaycan xalqının tarixində ən əlamətdar tarix hansıdır?
- 2) Məmmədəmin Rəsulzadə “Xalqa nə verə bildiniz?” sualına necə cavab verir?
- 3) Bakı Dövlət Universiteti nə vaxt təsis edildi?
- 4) Tiflisdə Azərbaycanın müstəqilliyi nə vaxt elan edilmişdir?
- 5) Müstəqil Azərbaycan Dövləti nə vaxt yaranmışdır?
- 6) Nazirlər Şurasının tərkibini müəyyən etmək kimə tapşırıldı?

4) Mətdə altından xətt çəkilmiş sözlərin antonimlərini deyin. Sonra bu sözlərin sinonimlərini tapıb, cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun.

5) Mətnin hissələrini müəyyənəldirən və hər bir hissəni digərinə bağlayan cümlələri tapıb səsləndirin.

6) Mətnin ilk 5 cümləsindəki zərflərləri müəyyənəldirən. Onların ifadə vasitələrini tapın. Cümlələri sintaktik təhlil edərək, ikisini dəftərinizə yazın.

7) Mətdə işlənmiş bəzi cümlələri nida cümləsi şəklində tələffüz edə bilərsinizmi? Bu zaman hansı köməkçi vasitələrdən istifadə edəcəyinizi qərarlaşdırın.

8) Sözləri əlaqələndirərək cümlələr qurun. Cümlələri dəftərinizə köçürüb sintaktik təhlil edin.

20-ci əsr.. əvvəllərində Rusiya imperiya.. dağılması Azərbaycan.. müstəqil dövlət yaratmaq üçün şərait yaratdı. 1918-ci il may.. 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti.. elan edildi. Həmin gün Azərbaycan xalq.. tarix... əlamətdar bir hadisə oldu. Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradılması.. və ona rəhbərlik etməsi.. M.Ə.Rəsulzadə.., F.X.Xoyski.., Ə.Topçubaşov.., S.Mehmandarov.. çox böyük rol.. olmuşdur.

9) Necə bilirsiniz, mətdə əlavəli cümlə işlənmişdirmi? Fikrinizi konkret fakta istinad etməklə əsaslandırın.

§ 60. BAHARIN SON AYI

“May” mənşəcə latın sözüdür. Qədim romalılar hələ eramızdan əvvəl **baharın son ayını** Merkuriyin anası İlahə Mayinin şərəfinə may adlandırmışlar. Mayı çiçəklənmə rəmzi sayılırdı. İlin bu **çağlarında** təbiət gəlinlik* donunu geyinir.

May ayı arandan* dağa köç vədəsidir. *Yaylaqların gəl-gəl deyən vaxtıdır.*

Ömrü-günü təbiətin qucağında keçən insanlar yazın hər gününə, hər əlamətinə **göz qoyublar**. May soyuq keçsə, ot-ələf bol olar, taxıl yaxşı bitməz. **Yağmur** taxıla boy verər, amma meyvə az olar. Tez-tez şimşək **çaxması** bolluğa işarədir. Bunu ayın 1-də, 15-də və 30-da sınamaq yaxşıdır.

Mayın 21-də Günəş Əkizlər bürcünə daxil olur. Ulduz bilicilərinin dediyinə görə, bu ayda doğulanlar ağıllı, eyni zamanda, **zirək** olurlar.

Azərbaycan tarixində mayın xüsusi yeri var. Mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edilmişdir. May ayı Ümummilli liderimizin doğulduğu aydır.

Lap qədimdən mayın əvvəllərində müxtəlif ayinlər keçirilən **xalq gəzintiləri** təşkil olunardı. Bu mərasimlər, **bir qayda olaraq**, yayın gəlişi ilə bağlı idi. Hind mifologiyasında da May şənlikləri haqqında məlumata rast gəlinir. Qədim müəlliflərin yazdıqlarına görə, romalılar mayın ilk günü Saturn Allahının şərəfinə suya qamışdan düzəldilmiş müqəvva atarmışlar. Mayın 1-də romalılar gəzintiyə çıxar, ağacların budaqlarından* kəsib kilsələri və evləri bəzəyərdilər. Bu adət indi də qalır. İsveçlər, almanlar, ingilislər və yunanlar da mayın 1-də evlərini yaşıl budaqlarla bəzəyirlər.

May bir çox xalqlarda **ağır ay** hesab olunur. Plutarx yazırdı ki, romalılar mayda toy eləməzdilər, işin-gücün başdan aşan vaxtı evlənənlərin vəziyyəti ağır olarmış.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, may oyanış, **təravət**, gözəlliklər ayıdır. Baharın son ayı olsa da, **həmişəyaşıldır**. Təbiətin boyadığı rənglərin **canlılığı ilə** seçilir. Hər kəs may ayında rahatdır, axı qarşıda bizi gözəl yay günləri gözləyir!

SÖZLÜK

vədə – время

ayın – обряд

aran – низменность

müqəvva – чучело

mənşə – происхождение

boy vermək – burada: подниматься

oyanış – пробуждение, оживление

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun və onun niyə belə adlandırılması ilə bağlı müzakirə aparın.

2 Qruplara bölünün və mətnin məzmunundan əlavə may ayı haqqında bildiklərinizi yazın. Sonra qrup şəklində təqdimat edin. BİBÖ cədvəlini dolduraraq bir-birinizi qiymətləndirin.

3 Mətndəki faktlardan istifadə edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) May ayında nə üçün insanlar qışlaqlara çəkilirlər?
- 2) Yağmur nə üçün meyvəni çoxaldır? Amma taxılı artımdan saxlayır?
- 3) Bu ayda doğulanları nə üçün ağılsız, səbirsiz hesab edirlər?
- 4) Bir çox xalqlar may ayını nə üçün şənlik ayı kimi qəbul edirlər.

4 Mətnə çoxlu faktlardan istifadə olunmuşdur. Bu faktları neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq olar?

5 Bizim Vətənimizdə may ayı necə qarşılanır? Hansı əlamətdar günləri var? Yaddaşlarda necə qalıb? Bu suallara cavab vermək istəyirsinizsə, kiçik təqdimat hazırlayın və təqdim edin. Təqdimatları qiymətləndirin.

6 Mətndən feili birləşmələri seçib dəftərinizə yazın. Birləşmələrin əsas tərəflərinin qarşısında ifadə vasitəsini qeyd edin.

7 May ayı haqqında yazılanları Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Tərcümə zamanı görəcəksiniz ki, mətn təyinlərlə zəngindir. Onların ifadə vasitələrini dəqiq təyin etməklə cümlələri dəftərinizə yazın.

Май – это буйство весенних красок, прекрасные цветы. Это чистое небо, звездное небо ночью, нежные рассветы по утрам. В мае радуется глаз росистая трава, звонкое пение птиц. Этот месяц – царство цветущих деревьев и кустов.

Май – это страна пышной зелени. Трава и листья еще свежие, яркие. В мае хорошо открыть настежь окна и слушать, как шумит за ними молодая листва.

8 Tərcümə etdiyiniz mətndən 3 cümləni sintaktik təhlil edin. Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənəldirin.

9 May ayında anadan olmuş azərbaycanlı tarixi şəxsiyyətlər, əlamətdar günlər haqqında bildiklərinizi ümumiləşdirərək danışın.

10 Mətndən içərisində ara sözlər işlənmiş cümlələri seçib səsləndirin, ara sözləri tapıb durğu işarələrinin işlənmə qaydasını konkret faktlar əsasında izah edin və yadda saxlayın.

11 Mətnə kursivlə verilmiş cümlədə “gizlənmiş” məkanı öz sözlərinizlə izah edin.

12 Mətndən bir neçə həmcins üzvlü cümlə seçib səsləndirin, hansı üzvün həmcins olduğunu və onlarda durğu işarələrinin işlənmə qaydasını izah edin.

SÖZLÜK

Aa

Ali Baş Komandan – главнокомандующий
 ağzi dada gəlmək – burada: почувствовать
 прелесть чего-то, войти во вкус
 amansız – беспощадный
 ahəng – burada: ритм, тон
 alaçıq – лачуга, войлочный шатёр
 ağzi köpüklənən – с пеной у рта
 alqış etmək – burada: благославлять
 alatoran – утренний сумрак, полумрак
 Allahın dərgahı – у Господа Бога
 al – burada: алый, пурпурный, красный
 ağciyər xəstəlikləri – лёгочные болезни
 amirənə səs – повелительный, властный голос
 aşüftə – унылый, печальный
 aşiqi-şeyda – burada: влюбленный
 axar-baxarlı – раздольный, просторный
 aciz qalmaq – не находить выхода
 ayin – обряд
 arıcı – пчеловод

Bb

boranıplov – вид плова
 barı – burada: хотя бы, хоть
 bir əlcə – burada: маленький
 Başına sənət qəhət idi? – burada: разве нет
 другой профессии?
 boğazı tikilmək – burada: не может кушать
 bürüzə vermək – не подавать виду
 boş çıxmaq – пропасть даром
 baxışları zillənmək – burada: пристально
 смотреть
 bigənə qalmaq – остаться безразличным
 (равнодушным)
 baş alıb-getmək – уйти куда глаза глядят
 boğuc səs – хриплый голос
 boğuşmaq – грызться
 baharın nəsimi – весенний ветерок
 bəhrələnmək – получать выгоду, пользу
 buxovlamaq – оковывать (в кандалы)
 bəxtini sınamaq – испытать удачу
 becərilmə – выращивание
 bikef – грустный, печальный
 barmağını dişlədi – призадумался
 bələdçi – путеводитель
 bəyaz – белый, белого цвета
 başdaşı – надгробный памятник
 belbağı – пояс
 bica – напрасно
 bəhanə – повод, предлог
 bürümək – спотыкаться

baqqal – бакалейщик
 bada vermək – проматывать, пускать на ветер
 başına iş açmaq – заварить кашу
 basqınçı – грабитель
 bərəkət – изобилие, выгода, прибыль
 boy vermək – burada: подниматься
 bədnal – не поддающийся подковке
 bac vermək – burada: не отступить в силе
 buxov – оковы

Cc

can yandırmaq – проявлять усердие
 canına yayılmaq – burada: понравиться
 ciddiyyət – строгость
 cəngi – воинственный марш
 canını yaxmaq – burada: уничтожить
 coşqu – бурность
 car çəkdirmək – объявлять
 cazibədar – очаровательный
 cazibə – притяжение
 cılız – худощавый
 canından bezmək – надоело жить
 canını qurtarmaq – burada: умереть, дойти до
 отчаяния

Çç

çırpınmaq – биться, трепетать
 çaqqal – шакал
 çarmıxa çəkmək – распять
 çörək ağacı – кормилец
 çömbəlmək – нагнуться
 çatılmaq – зажигаться
 çarəsiz qalmaq – оказаться в безвыходном
 положении
 çaş-baş qalmaq – теряться, растеряться
 çalar – оттенок
 çağlamaq – кипеть, klokотать
 çeşid – разновидность

Dd

dənli – зерновой
 dəmə qoymaq – выпаривать на слабом огне
 dişlərini qıcamaq – стиснуть зубы
 dilmanc – переводчик
 dərəşmaq – burada: нападать, напасть
 dəyənək – дубинка
 dövrəsini almaq – плотно обступать
 döyüş əzmi – боевая устремлённость
 daşı ətəyindən tökmək – burada: соглашаться
 dorağacı – мачта
 doluxsunmaq – растрогаться, расчувствоваться

dərd ortağı – burada: разделяющий горе
dik atılmaq – вспрыгнуть
dəstərxan – скатерть
duruxmaq – замяться
dəridən-qabıqdan çıxmaq – burada: много
работать
dirsək – локоть
dəlmək – дырять, прокалывать
didərgin düşmək – скитаться
dərbər guşə – прекрасный уголок
dirilik alması – живительное яблоко
dəliqanlı – смельчак, задорный
dirsəklənmək – облокачаться

Ее

eşik – двор
edama məhkum olunmuş – осуждённый на казнь
endirmək – burada: ударить
erkək zarafat – burada: грубая шутка
elliklə – всем народом

Əə

əngəl – помеха
ələhiddə korpus – отдельный корпус
əl-ayaq yığıldı – burada: тишина
əli işə yatmaq – не мог ничем заниматься
əqidə – убеждение
ərkyana – бесцеремонно, фамильярно
əldən buraxmaq – не удержать, упустить кого-то
ənam – дар, подарок
əsaçılıq – фармацевтика
əyan – burada: известно; ясно
əsarət – рабство
əsirgəmək – жалеть, пожалеть
əxlaqi-didaktik – нравственно-дидактический
ər – burada: храбрый, смелый, мужественный
əhval-ruhiyyə – настроение
əlçatmaz zirvə – недостигаемая вершина
ədviyyat – пряность
əmin-amanlıq – спокойствие
əməkdar elm xadimi – заслуженный деятель
науки
əlin cazibəsi – притяжение руки
əhənglənməmiş – известковый
əmanət – вещь, доверенная кому-л. на время
əziz xələf – любимый
əlləzinəni əzbərdən oxutmaq – burada: мучить
əməd – булавка, полица

Ff

fəlsəfi mühakimə – философское рассуждение
fitva – фетва (решение)
fəlsəfi fikirlər – философские мысли

fədakar – самоотверженный
fəth etmək – покорять
füsunkar – очаровательный
fürsəti əldən verməmək – не упустить удобного
случая
fürsət tapmaq – найти удобный случай

Gg

geri oturtmaq – отступать
gəcəni səhər etmək – глаз не сомкнуть
gözəgəlimli – burada: красивый, видный
göz dikmək – зариться
göy öskürək – сильный кашель
gözləri böyümək – burada: удивляться
gözləri önündə canlanmaq – burada: вспомнить
gözlərindən qan yağmaq – burada: жестокие
взоры
güllər arə – между цветами
göz-göz – ячеистый

Hh

həvalə olunmaq – поручить
hərbi məharət – военное умение
həmahəng – гармоничный
həmahəng – созвучный
hürufiliyin banisi – основоположник хуруфизма
hədd – предел, граница
həddi-buluğa çatmaq – достигнуть
совершеннолетия
hücrə – келья
hamilik etmək – покровительствовать
həlim – burada: мягкий
hüzuruna gəlmək – пойти с поклоном к кому-
либо
hüznlü – грустные
haşa – никогда
həddini göstərmək – показать место
hərif – фрайер, субъект
həmişəyaşar – долговечный, бессмертный

Xx

xəfiyyə – сыщик, шпион
xəyəllərə dalmaq – погрузиться в грезы
xəlif – мягкий, легкий
xəttatlıq – каллиграфия
xislət – характер

İi

istinadgah – опора
israrla – настойчиво
ixtiyar – burada: старый
istila – захват

idarə üsulu – способ управления
ixtisaslaşmaq – специализироваться
iqtisadi və mədəni əlaqələr – экономические и культурные связи
ışıq üzü görmək – burada: быть изданным
iğtişaş – смута
ictimai xadim – общественный деятель
ışıq saçmaq – излучать свет
ifçin – аккумулятно
inamsızlıq – недоверие
imperianın boyunduruğu – гнёт империи
istiqanlı – приятный, симпатичный

Kk

kövsər – источник находящийся в раю
kiçik çillə – период весны
keşikçi bürcü – сторожевой бастион
kürək – burada: весло
kükrəmək – бушевать
kürümək – сгребать
küt gedən (çörək) – отпавший от стенки тендира (о чуреке)
kefi üstündə deyil – не в настроении
kirimış – молча
kərgədan – бегемот
keçəl suya getməz – burada: не верю
közərmək – накаливаться, накалиться
köz – жар
köz düşmək – превращаться в жар
kəhriz – подземный водопровод
külüng – кирка

Qq

qaşqa – белолобый
qıvrısqı – кудрявый
qüsursuz – безукоризненный
qanmaz – невежа
qeyzlə – гневно, яростно
qaraltı – силуэт, тень
qəhərlənmək – разстрогаться
qəm yemə – не печалься; не огорчайся
qan laxtası – свёрнутая кровь
qürub etmək – заходить
qovğalı, qallı – скандальный, буйный
qazi – кази, кади
qıvrım – кудрявый
qələndər – отшельник, скиталец
qorxudan böyümüş gözlər – burada: удивлённые глаза
qətiyyət dolu bir səs – уверенный голос
qapılmaq – burada: предаться чему-л.
qıdıqlanmaq – щекотаться
qovğa – вздор

qəzəl – газель (классическая форма стихотворения)
qoynuna bağlar – burada: привязать к себе
qeyri-maddi – нематериальный
qolu çirməkli – burada: засучив рукава
qıyılmaq – жмуриться
qövsi – дуговой
qərəz – burada: словом, короче говоря
qısqmaq – жать, сжимать, поджимать
qan uddurmaq – мучить, истязать
qənşər – burada: противоположная сторона
qundaqlamaq – пеленать
qətiyyət – решимость
qarətçi ordu – армия грабителей

Ll

ləşgər – армия, войско
ləyaqətli – достойный
liman – порт
laləzar – цветник

Mm

mövcudluq – существование
müstəsna – исключительный
maddi rifah – материальное благополучие
misilsiz – беспримерный, небывалый
müqəddərat – судьба, участь
məhəccər – перила
mətanət – стойкость
məruz qalmaq – подвергаться
məfhum – понятие
mühafizə olunmaq – burada: охраняться
musiqi duyumu – восприятие музыки
millənmək – взвиться, взвиваться
məslək – 1) убеждения; 2) принцип, вера
məcməyi – поднос
mərhəmətli – милосердный
mərcan gözlü – burada: яркие глаза
müftə malın qənimə – губитель бесплатного товара
mürşid – проводник, вожь
milli-maddi sərvət – национально-материальное достояние
məyus olmaq – огорчаться
məlhəm olmaq – быть утешением для кого-то
maarifləndirmək – просветить
mənzumələr – burada: стихи
məbəd – храм
münasib – подходящий
mətləb – цель, намерение
mövcuddur – существует
mərci – чечевица
mərasim – церемония: обряд

munis – burada: приятный
 mixəkgülü – желтофиоль, лакфиоль
 məqam – burada: звание, должность
 məhdudlaşdırmaq – ограничить
 mübaliğə – преувеличение
 müstəsna – исключительный
 müqəvva – чучело
 mənşə – происхождение

Nn

nizami – упорядочный, организованный
 nimçə – тарелка
 növraq – благоустройство
 nəğ – burada: храбрый
 nəzmə çəkmək – слогать в стихах
 narazılıq motivləri – мотивы недовольства
 niyyət etmək – намеревать
 nisyə – в кредит, в долг
 nəhəng sima – знаменитая личность
 nadir inci – редкая жемчужина
 nimdaş – старый
 nilufər – кувшинка
 nüfuz etmək – проникать
 nalbənd – кузнец, подковывающий лошадей
 növrəstə – юный
 nəğə çəkmək – заорать, рычать
 nücum – астрология
 nəsib olmaq – доводиться, довестись
 nəzərdən qaçmaq – упустить, упускать из виду
 nəz-nemət – изобилие

Oo

ovunmaq – burada: успокоиться, утешиться
 oyanış – пробуждение, оживление
 orman – лес

Öö

örkən – привязь, широкая длинная веревка
 özünəməxsus tərzdə – своеобразно
 öyünmək – хвастаться
 ölüm-dirim savaşı – бой не на жизнь, а на смерть

Pp

puşa çıxarmaq – сгубить, уничтожить
 pır – burada: учитель, основатель какой-нибудь
 религиозной общины
 pərdəyi-naz – burada: кокетство
 pəjmürdə hal – расстроенное настроение
 püşkürmək – извергать

Rr

rüsəvayçılıq – позор
 rəsmən – официально
 rütbə sahibi – burada: со званием
 riyakar – двуличный
 ram etmək – подчинить
 ruh yüksəkliyi – воодушевление
 ruzi – пропитание
 rəiyyət – подданные
 ruha kölgə salmaq – burada: огорчиться
 riz – устар. тропа
 rəngkarlıq – живопись
 rayihəli – ароматный, душистый
 rəngkar – живописец
 ram etmək – подчинить
 rəng verib rəng almaq – то краснеть, то
 бледнеть – меняться в лице

Ss

sərkərdə – полководец
 sosial-təminat – социальное обеспечение
 səhra topları – полевая артиллерия
 sal – плот
 sisqa – худой
 seçmə şəxslər – избранные люди
 sakit bir tövrlə – burada: спокойно
 seyrəngah – место гуляния
 sərpə – с головы до ног
 sikkə – денежная монета
 sidq-ürəklə – с душой, усердно
 sümüyünə yeriyən – burada: боль до костей
 sıldırım – крутой
 silsilə tədbirlər – ряд мероприятий
 sirri açmaq – раскрывать тайну
 süvari – конный
 suyu süzölmüş – burada: расстроенный
 silsilə – burada: женское украшение
 sehrkarlıq – магия
 süründürməçilik – волокитство, волокита
 sızılmaq – щипать
 sevinc nidası – возглас радости
 səngimək – утихнуть
 smə daşları – надгробные камни
 sənayəci – промышленник
 sadıq – верный, преданный
 səksənmək – вздрогнуть, вздрагивать
 səltənət – царство
 səcdəgah – алтарь
 sarılmaq – обвиваться
 sanmaq – burada: считать
 sıxıntı – burada: трудность
 süsən – ирис
 sovuşmaq – burada: миновать
 sezmək – чувствовать

sivri – остроконечный
 sübhün ayazı – мороз на рассвете
 sərf etmək – тратить
 sərraf gözü ilə baxmaq – смотреть глазами знатока
 sığışmaq – поместиться
 sümüyü sürmə olmaq – burada: погибший

Şş

şəhərin hüdudlarına – в пределах города
 şəstinə dəymək – burada: задевать честь
 şax qamət – стройный
 şəkil at – лошадь в белых чулках
 sərrastlıq – меткость, точность
 şölələmək – воспламеняться; гореть; сиять
 şahə qalxmaq – burada: подняться на дыбы
 şövqlə – воодушевленно
 şücaət – храбрость
 şahmar – особая порода ядовитых змей
 şanlı – доблестный
 şövqi – təbii ilə – инстинктивно, непроизвольно

Tt

təməl daşını qoymaq – заложить основу
 təşvişə düşmək – волноваться
 tumarlamaq – гладить
 təskinlik vermək – утешать
 tikanlı – колючий
 təlimatlanmaq – инструктировать
 tərək – burada: круп (лошади)
 tərənnüm – воспевание
 təbabət – медицина
 təbliğatçı – пропагандист
 tərəl – burada: со светлым пятном, звездочкой на лбу (о животном)
 törəmək – burada: рождаться, размножаться
 tərqiət – секта
 tövşümək – задыхаться, запыхаться
 tərədən dırnağa qədər – с головы до ног
 tərəqqipərvər – прогрессист
 tədqiqat – исследование
 tarix elmləri doktoru – доктор исторических наук
 təmas – близость
 tikmə üsulu – способ вышивки
 torpağı sanı yaşamaq – burada: долго жить
 təskinedici – утешающий
 tərkləşmək – сесть вдвоём на одну лошадь
 tərənnüm etmək – воспевать
 təəssürat – впечатление
 torlu – сетчатый
 tor başlıq – сетчатый колпак
 təzahür etmək – проявляться, проявиться

Uu

uzundraz – верзила
 ud – люшня
 uğultu – шум, грохот
 usandırmaq – надоедать, наскучить

Üü

ümid mənbəyi – источник надежды
 üləma – учёный
 ümman – море, океан
 üfunətli – вонючий

Vv

vicdan rahatlığı – burada: спокойная совесть
 vaiz – проповедник
 vətən həsrəti – тоска по родине
 verimli – плодородный
 vəhdət – единство; общность
 varlığıyla duymaq – burada: чувствовать всей душой
 varlıq – существование
 vəsf eləmək – хвалить, воспевать

Yy

yolu düşmək – посещать
 yadelli – чужеземец
 yatağa düşmək – заболеть
 yalvarıcı tərz – умоляющий вид
 yarımçıq qoymaq – оставить неоконченным, незавершённым
 yenəcək – спуск
 yatmış vulkan – спящий вулкан
 yoğrulmaq – вылепиться

Zz

zahirən – внешне
 zinət – украшение
 zat – род, происхождение
 zülüm-zülüm ağlamaq – горько плакать
 zینətləndirmək – украсить
 zamanın darlığı – нехватка времени
 zənn etmək – предполагать, думать
 zəhin – память
 zər vurmaq – позолотить
 zəfər – победа

AZƏRBAYCAN DİLİ 8

Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili)
fənni üzrə dərslik

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	Həvvə ABDULLAYEVA, İradə ƏFƏNDİYEVA, Mələhət ƏLƏSGƏROVA
Dil və ixtisas redaktoru	Nadir MƏMMƏDLİ <i>filologiya elmləri doktoru, professor</i>
Naşir	Xəlil HƏSƏNOĞLU
Redaktor	Hafiz RÜSTƏM
Bədii redaktor	Jalə KƏRİMLİ
Texniki redaktor	Ləsfət TALİBOVA
Korrektor	Billurə ƏLƏKBƏROVA
Dizayner	Tural SƏFİYEV

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
08.06.2015-ci il tarixli 645 nömrəli
əmrinə əsasən təsdiq edilmişdir.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017.

“KÖVSƏR” NƏŞRİYYATI

Bakı, AZ 1010, Dilarə Əliyeva küç., 251A/8A

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 10,0. Formatı 70x100 1/16.

Səhifə sayı 160. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.

Tirajı 2449. Pulsuz.